

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
«Ρήγας Βελεστινλής»
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Τ.Ε.Φ.Α.Α ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΠΑΠΑΓΙΩΤΗ

ΟΙ ΚΟΥΔΑΡΑΙΟΙ
ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΠΡΑΜΑΝΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Κοινωνικά & λαϊκά δρώμενα μέσα από τη ζωή & το έργο τους

Επιβλέποντες:

Θεοδωράκης Ιωάννης – Αναπληρωτής καθηγητής

Δήμας Ιωάννης – Ε.Ε.ΔΙ.Π.

ΤΡΙΚΑΛΑ
Οκτώβρης 2001

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΑΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 1428/1

Ημερ. Εισ.: 01-02-2002

Δωρεά: _____

Ταξινόμησης Κωδικός: ΠΤ - ΤΕΦΑΑ

2001

ΠΑΠ

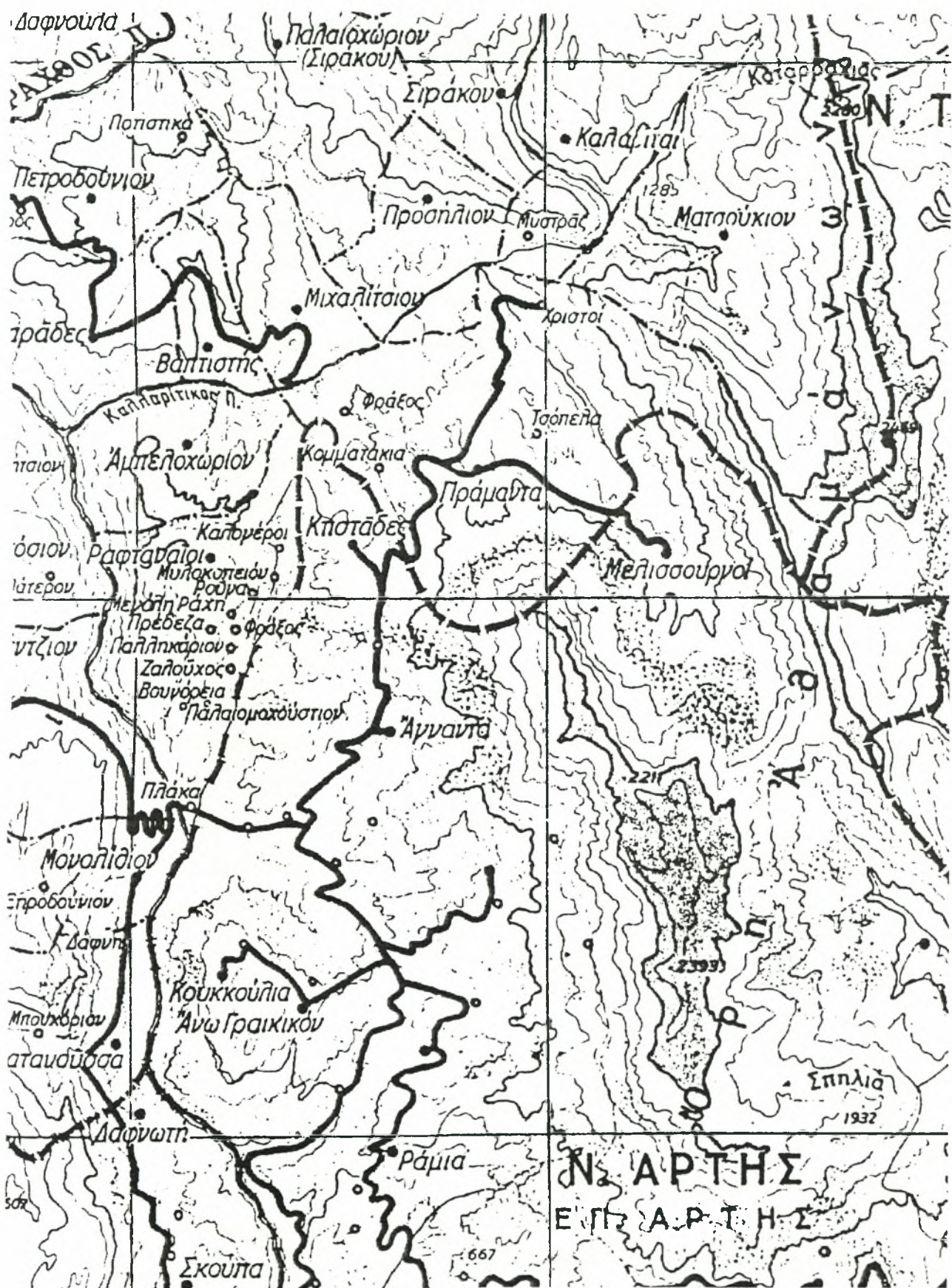
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 6
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	σελ. 8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : Περιβαλλοντολογικά στοιχεία	σελ. 10
α. Το γιοφύρι της Πλάκας	σελ. 10
β. Χαρακτηριστικά του χωριού	σελ. 12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Μαστόροι	σελ. 15
Α. Γενικά για τους μαστόρους	σελ. 15
Β. Οι μαστόροι των Πραμάντων	σελ. 18
α. Πώς γίνονταν κάποιος χτίστης	σελ. 18
β. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν	σελ. 20
γ. Διαδικασία χτισίματος	σελ. 23
δ. Σειρά χτισίματος	σελ. 23
ε. Τα κουδαρίτικα και ο τρόπος συνεννόησης – επικοινωνίας μεταξύ των μαστόρων	σελ. 24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Ο ξενιτεμός και οι λόγοι του	σελ. 26
α. Γιατί φεύγανε από την Πράμαντα	σελ. 26
β. Τα ταξίδια τους	σελ. 27
γ. Προορισμός	σελ. 27
δ. Ποια μέρα της εβδομάδας φεύγανε από το χωριό	σελ. 29
ε. Διαδρομή ταξιδιού	σελ. 29
ζ. Διάρκεια ταξιδιού	σελ. 30
η. Τρόποι επικοινωνίας	σελ. 30
θ. Διαμονή στο χώρο εργασίας	σελ. 31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : Οικογένεια	σελ. 32
α. Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια	σελ. 32
β. Ο ρόλος της γυναίκας μέσα στην οικογένεια, κυρίως κατά την απουσία του άντρα στην ξενιτιά	σελ. 33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Επιστροφή	σελ. 36
1. Στο χωριό	σελ. 36
<u>Προετοιμασία</u>	σελ. 36
α. Σημασία επιστροφής για τις γυναίκες	σελ. 38
β. Πρώτη επαφή με το χωριό	σελ. 39
<u>Λόγοι επιστροφής</u>	σελ. 41
α. Πλάτανος	σελ. 41
β. Πανηγύρι	σελ. 44
2. Στην ξενιτιά	σελ. 45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : Το πανηγύρι και η σημασία του	σελ. 47
α. Η σημασία του πανηγυριού στη μουσικοχορευτική παράδοση του χωριού	σελ. 47
β. Το πανηγύρι των Πραμάντων στα παλιά χρόνια	σελ. 50
γ. Ο ρόλος του πανηγυριού – χορού για τους ίδιους και για το κοινωνικό σύνολο	σελ. 55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο : Η τάξη των μαστόρων	σελ. 57
α. Έκφραση οικονομικής δύναμης	σελ. 57
β. Η κοινωνική τους τάξη	σελ. 58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο : Έργα μαστόρων	σελ. 59
1. Έργα Βασίλη Γεωργάκη	σελ. 59
2. Έργα Γεωργίου Δάφνη	σελ. 59
3. Έργα Δήμος Σταυρούλας	σελ. 60
4. Έργα Σωτήρη Καλογήρου	σελ. 60
5. Έργα Πάνου Λάμπρη	σελ. 60
6. Έργα Νίκου Λάμπρη	σελ. 60
7. Έργα διαφόρων	σελ. 61
8. Έργα Ιωάννου Λάμπρου Καρακώστα	σελ. 61
9. Γεφύρια	σελ. 62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο : Τραγούδια	σελ. 64
1. Ξενικά	σελ. 64
α. Ταξιδιού	σελ. 64
β. Στην ξενιτιά	σελ. 65
γ. Των γυναικών τους	σελ. 67
2. Πανηγυριού	σελ. 70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^ο : Αινίγματα - Παροιμίες	σελ. 78
1. Αινίγματα	σελ. 78
α. Γενικά	σελ. 78
β. Γυναικών	σελ. 80
2. Παροιμίες	σελ. 81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11^ο : Κουδαρίτικα	σελ. 86
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ	σελ. 89
ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ	σελ. 95
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ. 96

Χάρτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πράμαντα(τα). Μεγαλοχώρι της επαρχίας Τζουμέρκων πέρα από το Καλαριώτικο ποτάμι των Τζουμέρκων και μάλιστα αυτής με το όνομα Στρογγούλα. Ο Άραβαντινος αναγράφει το χωριό έτσι ακριβώς (Πράμαντα) στη γνωστή στατιστική του (Χρον. 'Β σελ 201) και προσθέτει, πως αυτό ανήκει στη περιοχή των Τζουμέρκων «εν αριστερά του Ινάχου», θέλει να πει του Καλαρυτιώτικου παραπόταμου του Αράχθου (γιατί ποτάμι με τέτοιο όνομα δεν υπάρχει στην «Ήπειρο», «Ίναχος» ποτάμι της Αργολίδας, ακόμα παραπόταμος του Αχελώου πηγάζων από την Πίνδο και δεύτερος παραπόταμος του Σπερχειού, ναι) πως έχει 141 χριστιανικές οικογένειες ομιλούσες ελληνικά, πως ανήκει στην εκκλησία των Γιαννίνων, πως υπάγεται στη διοίκηση «Άρτας» πως τ' όνομά του είναι «ελληνικόν» χωρίς καμία για τη συνήθειά του για το τελευταίο εξήγηση και τέλος πως το χωριό από πλευράς ιδιοκτησίας είναι «εθνικόν» (ιμπλιάκι δηλ. δημόσιο κτήμα). Μάλιστα μετά το όνομα του χωριού επισυνάπτει ο ίδιος σε παρένθεση τη λέξη (Πρόμαντα).

Τα Πράμαντα ήταν παλαιότερα τσιφλικί του Αλή Πασά, καθώς φαίνεται σε κατάλογο τσιφλικιών καταρτισθέντα από τον δάσκαλο του Γένους Χριστοφ. Φιλητά και δημοσιευθέντα στην Αθηναϊκή εφημερίδα «φωνή της Ηπείρου»(1893). Μετά δε την έκλειψη του Αλή Πασά περιήλθε στην κυριότητα του Τουρκικού Δημοσίου, έγινε δηλαδή Εθνικόν καθώς το γράφει ο Άραβαντινός.

Ο Σεραφείμ Ξενόπουλος στο γνωστό δοκίμιον του «περί της αρχαίας και εγκρίτου πόλεως Άρτης»(1884) γράφει αναφερόμενος στο όνομα του χωριού πως

«Πράμαντα, ούτως ωνομάσθη, επειδή αυτό πριν η συνοικισθή έβοσκαν πρόβατα, άτινα παρά των εντοπίων λέγονται Πράματα» (ΗΠ. Εστία 1975 σελ.311) όλοι δε οι Πραμαντιώτες ειδήμονες και μη συντάσσονται με την άποψη αυτή του Δεσπότη ένας μάλιστα λέει πως το ν εκείνο του ονόματος αναπτύχθηκε χάριν ευφωνίας προσετέθη, καθώς γράφει, δια να γίνει η ονομασία ευκολοπροφερτή «Πράμαντα». Μα η προσθήκη αυτού του ν έφερε ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα, από ευφωμία του ονόματος δηλαδή σε «δυσφωμία» ας την πούμε.Η άποψη αυτή του Ξενόπουλου είναι χωρίς περιστροφές λαϊκίστικη και περιτεύει ο σχολιασμός της.

Υπάρχει εν τούτοις η γνώμη, πως το όνομα του χωριού είναι μάλλον σλάβικο άδηλου σημασίας, ο συνοικισμός του χωριού έγινε σε προϋπάρχον τοπωνύμιο όπως συμβαίνει κατά κανόνα. Ομοιοκατάληκτα του δε έχουμε τα χωριωνύμια «Άγναντα»

της ίδιας επαρχίας και «Κούρεντα» της επαρχίας Κουρέντων. Οι λέξεις πράματα που ο λαός λέει τα μεγάλα ζώα και ιδίως τα φορτηγά.(γεν.πραματιών) καιπραμάτεια, δηλ τα εμπορεύματα, ελαφρώς διαφέρουσες από το όνομα του χωριού δεν έχουν βέβαια καμία σχέση μαζί του.

Το όνομα του χωριού προφανώς κυριώνυμο διασώζει αυτό του πρώτου οικιστή η κυρίαρχή του. Ο Λαμπρίδης γράφει για το όνομα των Κουρέντων, πως αυτό είναι «ζουπάνου όνομα, όπερ από αρσενικού (Κούρεντα) εις ουδέτερον και πληθυντικού αριθμού ετράπη προς δήλωση των πολλών ίσως συνοικιών εξ ών και νυν το ομώνυμον χωριόν συνίσταται» (Γ´ σελ.4). Η αιτία είναι, πως μάλλον λόγω ευφωνίας έγινε με τον καιρό η γλωσσική μεταλλαγή του ονόματος σε πληθυντικό ουδετέρου από γενική δηλαδή κτητική ενικού του αρσενικού σε ονομαστική πληθυντική ουδετέρου, καθώς του Καβάσιλα – τα Καβάσιλα, του Καρδαμίτση – τα Καρδαμίτσια, του Γεωργάνου – οι Γιωργανοί κλπ χωριά της περιοχής. Αν και στη περίπτωση του χωριού με τις πολλές συνοικίες συμβαίνει το ίδιο μ’ αυτή των Κουρέντων ίσως να συμφωνήσουμε, και του Πράμαντα λοιπόν τα Πράμαντα. Άλλωστε και τα περί τα Πράμαντα χωριά είναι στη μεγάλη τους πλειοψηφία ξενώνυμα και δη σλαβώνυμα καθώς Κοσοβίστα, Κουκουλίτσα, Γκρετσίστα, Λεπιανά, Σχορέτσαίνα, Βουλγαρέλι κα.

Οι συνοικίες των Πραμάντων πολλές είναι καθώς γράφει ο αείμνηστος Γυμνασιάρχης Χρ. Σιούλης. Οι ακόλουθες: Τσιόπελα, Χρηστοί ή Μετόχι, Ντούναβος, Αγ. Τριάδα, Φρά-ξος, Αγ. Μαρίνα, Τούρκα, Λεβέντιστα, Σφέντος και κομματάκια. Τέλος το χωριό αποτελείται από 4 μαχαλάδες οι οποίοι διασώζονται με αυτή την ονομασία μέχρι και σήμερα. Είναι οι απάνω – κάτω – πέρα και σκυλομαχαλάς. Ονομάζονταν έτσι ο τελευταίος διότι ήταν κατεξοχήν κτηνοτροφικός και πάντοτε ακουγόταν γαυγίσματα των ποιμενικών σκυλιών.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η Πράμαντα το 1821

Κατά την επανάσταση του 1821 η Πράμαντα δεν έμεινε αμέτοχη στον Αγώνα. Όταν ο Γ. Καραϊσκάκης την άνοιξη του 1821, με εντολή των οπλαρχηγών, που πήραν μέρος στην σύναξη της Λευκάδας, πήγε στα Τζουμέρκα, σχημάτισε και το πρώτο ένοπλο τμήμα το οποίο πλαισίωσαν Μελισσουργιώτες και Πραμαντιώτες.

Λίγους μήνες αργότερα με τον ξεσηκωμό του Συρράκου και των Καλλαρυτών η περιοχή των Τζουμέρκων έγινε το θέατρο συγκρούσεων μεταξύ των σουλτανικών στρατευμάτων και των επαναστατών.

Σ' αυτές πήραν ενεργό μέρος και αγωνιστές από την Πράμαντα οι οποίοι αργότερα συνέχισαν τον αγώνα και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, ως οπλαρχηγοί ή και ως απλοί στρατιώτες, πολεμώντας τους Τούρκους.

Μετά την καταστροφή των χωριών της Πίνδου δύναμη τριών χιλιάδων Τούρκων με αρχηγό τον Τοπάλ Πασά έκαψε την Πράμαντα στα τέλη Ιουλίου του 1821. Οι κάτοικοι για να σωθούν κρύφτηκαν στους πρόποδες της Στρογγούλας. Προσπάθεια των Τούρκων να εγκλωβίσουν τους επαναστάτες στην περιοχή των Αγνάντων απέτυχε χάρη στη γενναία αντίσταση του Γεωργίου Μπακόλα.

Οι οπλαρχηγοί Γιάννη Κώστα και Κίτσο Πάσχος είχαν καταλάβει θέσεις στα Σχορέτσιανα, ενώ ο Δράκος και οι Τζαβελλαίοι, Σουλιώτες στην Αγναντα.

Οι Τούρκοι που βρίσκονταν στην Πράμαντα, πριν επιτεθούν εναντίον των Ελλήνων, έστειλαν κρυφά ένα μικρό τμήμα μέσα από το δάσος των Αγνάντων.

Αυτό συγκρούστηκε με το τμήμα του Γιάννη Κώστα και Πάσχου και ξαναγύρισε πίσω.

Μετά από αυτό το συμβάν επιτέθηκε κατά των θέσεων των Ελλήνων ολόκληρη η δύναμη των Πραμάντων αλλά αποκρούστηκε. Η προσπάθεια των Τούρκων να βοηθήσουν τον Τοπάλ Πασά στην Πλάκα απέτυχε. Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς τους Μελισσουργούς και τους έκαψαν. Για την καταστροφή των Τζουμέρκων μας δίνει πληροφορίες και ενθύμηση από εκκλησιαστικό βιβλίο της Παναγίας της Χρυσοσπηλιώτισσας των Γουργιανών, συνοικισμού των Αγνάντων, την οποία κατέγραψε ο φιλόλογος Γεώργιος Παπαγεωργίου που γράφει τα ακόλουθα: «έτος 1821...θύμηση τον καιρό του χαλασμού ούτας επάτησαν οι Τούρκοι τα Τζουμέρκα και πήραν το βίο του κόσμου όλο. Είχαν τους Αγναντίτες κλεισμένους στο βουνί και

πολέμαγαν μέρες τρεις. Και τους έβγαλαν οι Σουλιώτες και γλύτωσαν τον κόσμο όλο. Και πήγε ο καπετάνιος ο Γιώργο Μπακόλας στο Σταυρό και πολέμησε με 6 χιλιάδες και γλύτωσε τον κόσμο ούλου».

Στη θέση «Αετός» ύστερα από συμπλοκή, σκοτώθηκαν οκτώ Τούρκοι τους οποίους έθαψαν εκεί. Από τότε η περιοχή αυτή λέγεται «Μνήματα».

Αξιομνημόνευτη είναι η ηρωική αντίσταση του Καραϊσκάκη στο Σταυρό των Θεοδώριανων στις 11 Σεπτεμβρίου του 1821, ο οποίος με 70 άνδρες καθήλωσε όλη τη δύναμη των Τούρκων με τη βοήθεια 350 ανδρών, από τη διοίκηση των οπλαρχηγών Γιαννάκη Ράγκου, Κωλλέτη και άλλων, έτρεψαν σε άτακτη φυγή την εχθρική δύναμη που έφτανε τις 2 χιλιάδες περίπου προκαλώντας τις μεγάλες απώλειες.

Η λαϊκή μούσα εμπνεύστηκε από τη γενναιότητα και την αυτοθυσία του Γώγου Μπακόλα, όπως μαρτυρεί και το δημοτικό τραγούδι.

*« Να μουν μια πετροπέρδικα στη Λαγαρού τη βρύση
ν' αγνάντενα ανάμεσα Σταυρό και Χαροκόπου
πως πολεμούν οι Έλληνες με τους Αρβανιτάδες
Γώγο Μπακόλας πολεμάει με εκατό νομάτους.
Δεν είναι κρίμα κι άδικο δεν είναι κι αμαρτία
Να πολεμάνε εκατό με οκτώ χιλιάδες Τούρκους».*

Μετά την κατάπνιξη της επανάστασης στη περιοχή της Πίνδου και των Τζουμέρκων, Πραμαντιώτες αγωνιστές διακρίθηκαν για τον ηρωισμό και την αυτοθυσία καθ' όλη τη διάρκεια του εθνοαπελευθερωτικού μας Αγώνα. Ανάμεσα σ' αυτούς είναι: ο χίλιάρχος Γεώργιος Γεωργίου που σκοτώθηκε πολεμώντας ηρωικά τα Αιγυπτιακά στρατεύματα στη Σφακτηρία από τη διοίκηση του Αναγνωσταρά, ο εκατόνταρχος Δημήτριος Γεωργίου, καθώς και οι Κώστας Μήτρος και Παναγιώτης Γεωργίου.

Ο Νικόλας Ευθυμίου, αξιωματικός ο οποίος μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκε στον Αστακό.

Τέλος υπήρχαν και άλλοι πολλοί μαχητές αγωνιστές που αυτοθυσιάστηκαν για την απελευθέρωση του Έθνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Νοτιοανατολικά της Ηπείρου και δυτικά του Αράχθου εκεί όπου επεκτείνονται τα Τζουμέρκα κατοικούσαν οι αρχαίοι Αθάμανες. Πήραν το όνομά τους από τον βασιλιά Αθάμαντα και ζούσαν στην άγρια δάση της αρχαίας Αθαμανίας. Στο ίδιο μέρος όπου βρίσκονται σήμερα τα Πράμαντα, το Κεφαλοχώρι των Τζουμέρκων. Μία περιοχή που σου κόβει την ανάσα.

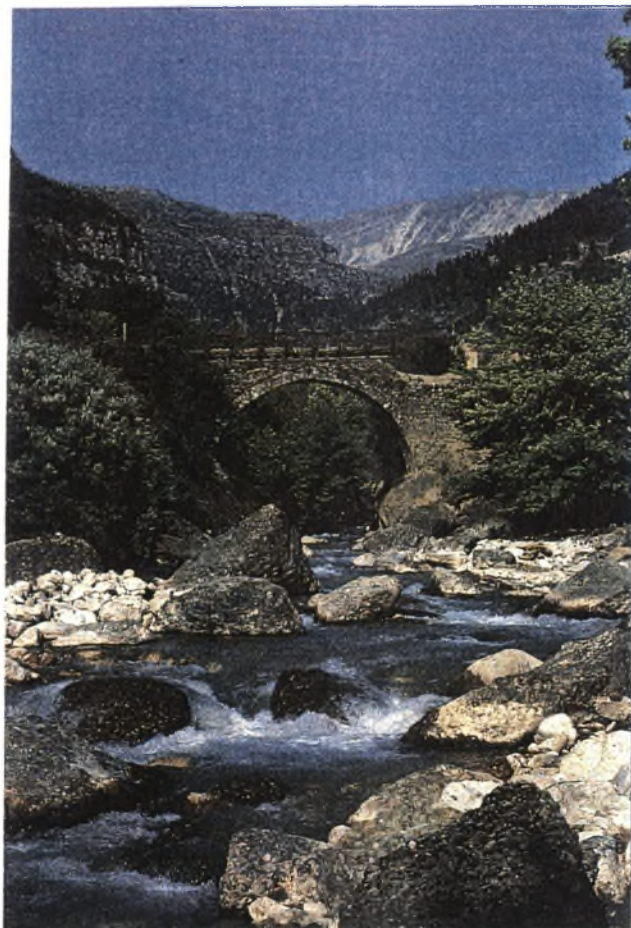
Κατακόρυφοι αδιάβατοι βράχοι μοναδικές χαράδρες, μια απίστευτη διαδρομή και άπειρα έλατα στο δρόμο για το κεφαλοχώρι σκαφαλωμένο στα 1000 μέτρα στους πρόποδες της Στρογγούλας της πιο επιβλητικής κορυφής των Τζουμέρκων. Ο οικισμός πιθανολογείται εκεί από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Τον δημιούργησαν κτηνοτρόφοι από τους κοντινούς Χριστούς. Στον αγώνα του 1821 ήταν κέντρο αρματωλών και κλεφτών. Από τα Πράμαντα και τους γειτονικούς Μελισσουργούς ο Καραϊσκάκης στρατολόγησε το πρώτο επαναστατικό του σώμα.

α. Το γιοφύρι της Πλάκας

Αρκεί να σταθεί κανείς μπροστά στο γεφύρι της Πλάκας στον Άραχθο, να ζυγιάσει την ανάταση ενός άλλου κατεβαίνοντας την κοίτη του Αώου κοντά στην Κόνιτσα, να περπατήσει στο θρυλικό γεφύρι της Άρτας, για να συνειδητοποιήσει το φόβο, τον ελιγμό, την προσπάθεια και το κέφι του ανθρώπου μπροστά στις δυνάμεις της φύσης. Από τα μεγαλύτερα μονότοξα γεφύρια της Ηπείρου, με άνοιγμα καμάρας αρκετά μεγάλο, το γεφύρι της Πλάκας αγκαλιάζει επιβλητικά τον Άραχθο, επιτρέποντας για πολλά χρόνια στους ορεσίβιους των Τζουμέρκων να επικοινωνούν με τον κάμπο της Άρτας.

Λίγο πριν την Πράμαντα λοιπόν σε καλωσορίζει το γιοφύρι της Πλάκας. Ένα αρχιτεκτονικό θαύμα με συνολικό μήκος 61 μ ύψος 19.70 .ενώ η λεπτή καμάρα έχει άνοιγμα 39 μ. Έργο του Μάστορ- Μπέκα που το ξεκίνησε στις αρχές Ιουλίου 1866 με πολυπληθές συνεργείο. Τελείωσε τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, θαύμα. Η δαπάνη ανήλθε σε 187.000 γρόσια με προσφορές των γύρω κοινοτήτων και κύριο χρηματοδότη τον Ι . Λούλη.

Ποταμός Καλαρίτικος – Πράμαντα Ιωαννίνων

Το γιοφύρι της Πλάκας

Η γέφυρα ήταν πολύ χρήσιμη στα Τζουμέρκα για 15 χρόνια. Όταν όμως τα σύνορα ορίστηκαν στον Άραχθο, άρχισαν τα προβλήματα και η διακίνηση μέσω της γέφυρας σταμάτησε. Το δημοτικό τραγούδι τα λέει όλα, όπως αναφέρει ο Ν.Παπακώστας.:

*«Ανάθεμά σε «πιτροπή» και συ βρε κουμουνδούρε
με το κακό που κάματε στην Άρτα στα Τζουμέρκα,
το σύνορο που βάλατε στις Άρτας το ποτάμι.
Κλείστηκε η Άρτα κλείστηκε, κλείστηκε το Τζουμέρκο,
θα στερηθεί και το ψωμί, που να βρη να δουλέψει.
Ο κάμπος έμεινε στην Τουρκιά και τα καλά λειβάδια.
Το βιο όλο και χάνεται σ' αγρίδια βοσκοτόπια.»*

Το γεφύρι είναι το καμάρι των Τζουμέρκων, θυμίζει περασμένους καιρούς και δόξες, αλλά και την προσήλωση, το ταλέντο και την ικανότητα των μαστόρων.

β. Χαρακτηριστικά του χωριού

Σήμερα στην Πράμαντα κατοικούν μόνιμα 700 άνθρωποι που το καλοκαίρι φτάνουν τις 6.000 οι περισσότεροι Πραμαντιώτες. Τόπος μοναδικός ο Άραχθος είναι από τους παράδεισους του ράφτινγκ που θα μπορούσε μια χαρά να είναι κέντρο και χειμερινών σπορ. Αλλά υπάρχει μόνο ένα μικρό καταφύγιο για ορειβάτες, που μπορεί να φιλοξενήσει περίπου 40 άτομα.

Σημαντικό γεγονός για την Πράμαντα και ένα άλλο αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του χωριού είναι το σπήλαιο της Ανεμότρυπας. Χωρίζεται σε 7 θαλάμους που συνδέονται με διαδρόμους 167 μέτρων, με μοναδικούς χρωματιστούς σταλακτίτες και σταλαγμίτες διαφόρων μεγεθών.

Ένα άλλο σημαντικό μεν, νεωτεριστικό δε έργο, είναι το ξενοδοχείο του χωριού «Τζουμέρκα». Σε ύψος 1100 μέτρα, στο δρόμο προς Μελισσουργούς υπάρχει το πανέμορφο ξενοδοχείο το οποίο περιέχει δωμάτια με θέρμανση, λουτρό και πολύ θέα. Οι παλιοί κάτοικοι των Πραμάντων θυμούνται από διηγήσεις τα Πράμαντα σε καιρούς δόξας. Η ευημερία οφειλόταν κυρίως στο εμπόριο. Η φήμη της πόλης είχε ξεπεράσει τον 17^ο αιώνα τα όρια των Βαλκανίων και είχε εξαπλωθεί από την Δυτική Ευρώπη έως τη Ρωσία των Τσάρων.

Ο τόπος όμως ήταν πασίγνωστος και για τους εξαιρετικούς μαστόρους, που μιλούσαν με τον δικό τους κώδικα, τα Κουδαρίτικα* έργα τους υπάρχουν σ' όλη την Ελλάδα, τα Βαλκάνια, αλλά και την Ευρώπη. Και στο χωριό τα ψηλά πέτρινα αρχοντικά, η μεγάλη πλατεία, το εξαιρετικό μοναστήρι της Αγίας-Παρασκευής, η βρύση του Αράπη νότια της πλατείας, που θεωρείται από τους Πραμαντιώτες σύμβολο ζωής και δύναμης.

Το σημείο εκείνο της πλατείας ονομαζόταν «Αράπης» γιατί εκεί καθόταν ο Τούρκος Αράπης και συγκέντρωνε τους φόρους υποτέλειας. Γι αυτό έγινε η βρύση. Για να θυμούνται! Με το όνομα αυτό σήμερα λέμε την περίφημη πέτρινη βρύση της κεντρικής πλατείας, έργο του περίφημου λιθογλύπτη Β. Γεωργάκη.

Αιώνες τώρα, οι άνθρωποι των ψηλόκτιστων Πραμάντων, μαστόροι συνήθως, φεύγουν τον χειμώνα για τον κάμπο, το καλοκαίρι για τα βουνά.

Υπάρχουν και στη νεώτερη γενιά καλοί τεχνίτες που γίνονται ανάρπαστοι από τη Μύκονο έως την Πάρο για να κτίσουν, ενώ οι νέοι από τα Πράμαντα το καλοκαίρι μετακομίζουν σε πιο τουριστικά μέρη για δουλειά.

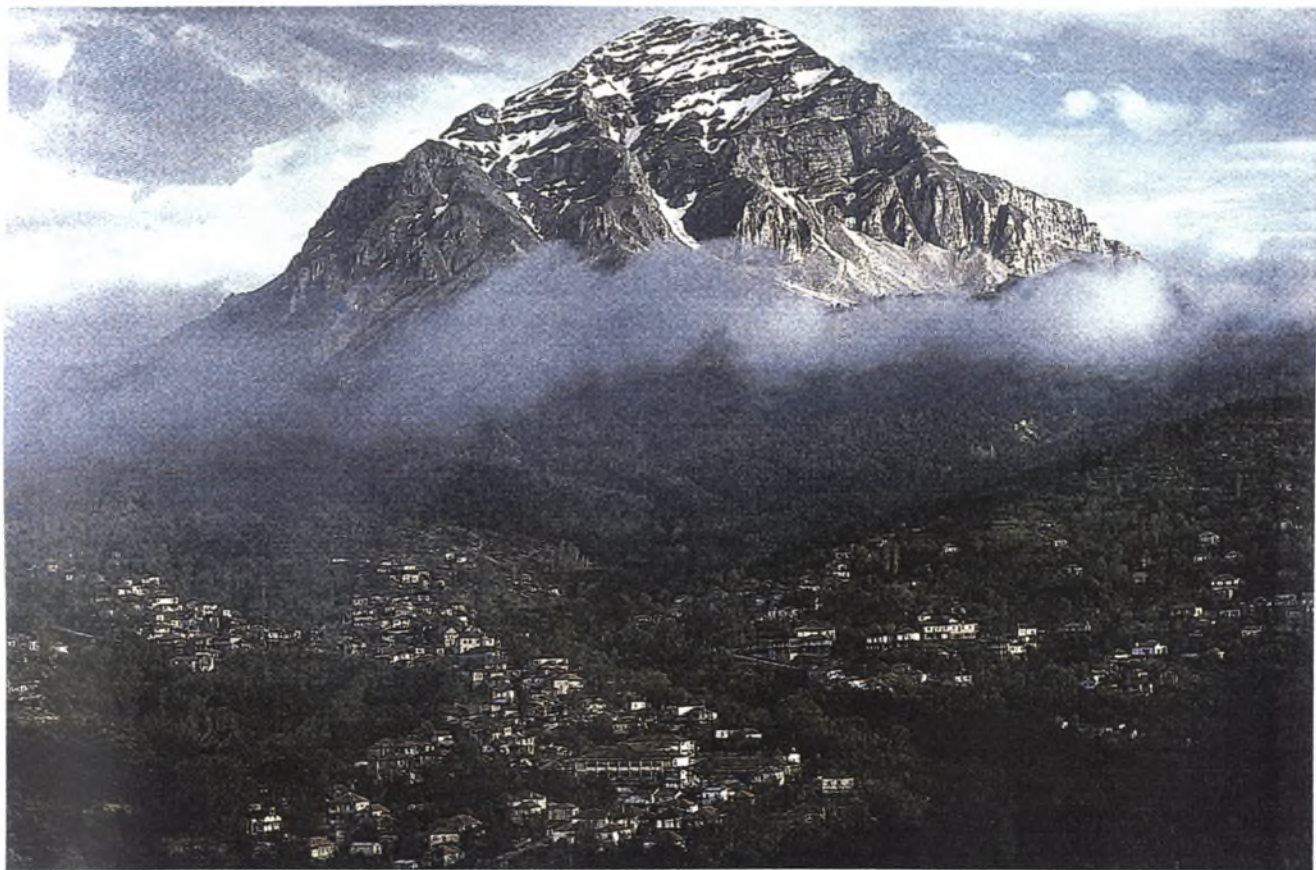
Η ξενιτιά τους είχε μακριά από τον τόπο και το βίός τους που καρτερούσαν να πιουν νεράκι γάργαρο από τις πέντε βρύσες, να κάτσουν να ξεκουραστούν στον πλάτανο από κάτω και να αγναντέψουν και να δουν την όμορφη εκκλησία που την έκτιζαν μαστόροι άλλοι.

Εκεί λοιπόν στη ξενιτιά τραγούδαγαν:

*“ θέλετε δέντρα μου ανθίσετε, θέλετε ξεραθήτε
εις τον ίσκιο σας δεν κάθομαι, ούτε και στις δροσιές σας
Μον καρτερώ την άνοιξι, τ’ όμορφο καλοκαίρι
-ν’ ανθίς’ ο Γράβος κι η οζυά, να σκιάσουν τα λαγκάδια
Να βγούν οι βλάχοι στα βουνά να βγούν οι βλαχοπούλες
να βγούν τα λάγια* πρόβατα με τις χονδρές κουδούνες... ..
Τότε κι εγώ θέλ’ ανεβώ απάνω στο χωριό μου
- Να πιώ νεράκι γάργαρο από τις πέντε βρύσες
- Να κάτσω να ξεκουραστώ στον πλάτανο από κάτω
και να αγναντέψω για να ιδώ την όμορφη εκκλησιά μας
όπου την χτίζαν Μαστόροι, όλοι ένας τον ένα
Άλλοι εχτίζαν τους τοίχους της, κι άλλοι τις αγκωνιές της*

.....

Πανοραμική άποψη της Πράμαντας

Ξενοδοχείο «Τζουμέρκα»
Πράμαντα – Ιωαννίνων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΜΑΣΤΟΡΟΙ

Α. ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΑΣΤΟΡΟΥΣ

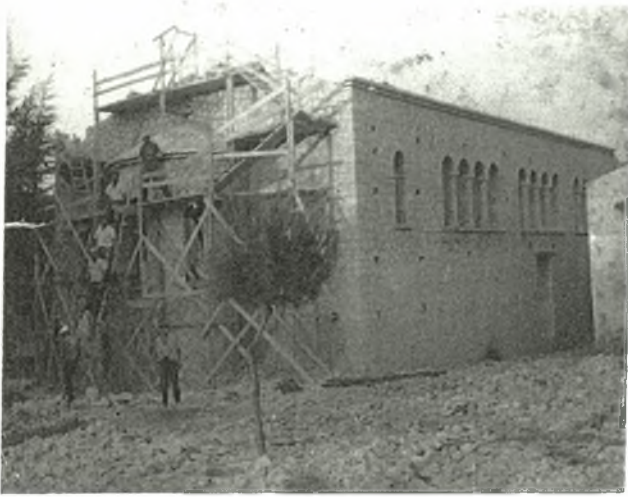
Από ποια χώρα κατάγονταν οι μαστόροι; Πως μάθαιναν την τέχνη τους και που όφειλαν την τη δεξιοτεχνία τους;

Τέσσερις περιοχές έβγαλαν τέτοιους μαστόρους, ξακουστούς και περιζήτητους. Πρώτα – πρώτα ήταν η περιοχή των βορείων Τζουμέρκων, δηλαδή τα Πράμαντα, τα Άγναντα, η Κουσοβίστα, οι Ραφταναίοι, οι Χουλιαράδες, το Βασταβέτσι, το Μιχαλίτσι, η Γκούρα, το Σκλούπο, η Κουκούλιτσα, η Γρετσίστα, τα Σχωρέτσαινα, η Χώσεψη (σημερινή Κυψέλη). Μετά είναι η περιοχή της Κόνιτσας με όλα σχεδόν τα χωριά βόρεια της, κατά μήκος της κοιλάδας του Σαραντάπορου. Την Πυρσόγιαννη, τη Βούρμπιανη, το Κεράσοβο, την Καστάνιανη, τη Στράτσιανη, Κάντσικο, το Γαννάδιο, Μόλιστα, και Μποτσιφάρη, τη Σταρίτσιανη, το Ίσβορο, το Πεκλάρι και άλλα.

Η τρίτη περιοχή, φυτώριο επίσης σπουδαίων μαστόρων, ανήκει στη βόρεια Ήπειρο. Είναι τα χωριά της Κολώνιας, δηλαδή η Μπορόβα, η Ερσέκα, το Χατζίρι, το Ψάρι, το Ελμέσι, η Κρεσόβα, η Ράχοβα, τα Καλύβια, το Κορτέσι.

Τέλος υπάρχει η περιοχή της Ανασέλιτσας, το σημερινό Βόιο, δίπλα στην Ήπειρο αλλά σε μακεδονικό έδαφος. Τα περισσότερα απ' αυτά τα χωριά δημιουργήθηκαν από Ηπειρώτες που μετακινήθηκαν στους χρόνους του Αλή-Πασά για λόγους ασφαλείας. Πρόκειται για το Ζουπάνι, το Ντόλο, το Κρυμίνι, το Ροδοβίστι, τη Μοιρασάνη, το Λιμπόχοβο, τη Μοιραλή, τη Μαγέρη, τη Μόρφη. Πέρα από αυτές τις περιοχές, όπου οι κάτοικοί τους ασκούσαν σχεδόν αποκλειστικά τη μαστορική, υπάρχουν μερικά ακόμα χωριά που επίσης φημίζονταν για τους καλούς τους μαστόρους.

Το Νεστράμι της Καστοριάς, το Λέχοβο, η Μπελκαμένη και η Νεγοβάνη της Φλώρινας αποτελούν χαρακτηριστικά τέτοιες περιπτώσεις. Φτωχά όλα αυτά τα χωριά, χτισμένα σε περιοχές όπου κυριαρχεί η πέτρα, χωρίς καλλιεργήσιμη γη, ακατάλληλη ακόμα και για βοσκή, δεν έδιναν στους κατοίκους άλλη διέξοδο παρά να πάρουν την τέχνη τους και να την ασκήσουν σε μέρη μακρινά. Οργανωμένοι σε μικρές ομάδες οργάνωναν όχι μόνο την σημερινή Ελλάδα αλλά και κάθε γωνιά της Βαλκανικής. Εκεί έχτιζαν αρχοντικά, βρύσες, δεξαμενές, εκκλησίες, τζαμιά,

Αριστερά: άποψη εκκλησίας. Περιοχή Γαρδίκι Θεσπρωτίας

Δεξιά: στη σκαλωσιά διακρίνονται οι μαστόροι, τα μαστορόπουλα κι ο παπάς. Χτίσιμο εκκλησίας σε χωριό της Θεσπρωτίας

Αριστερά: άποψη διαδικασίας χτισίματος σπιτιού

Δεξιά: Βρυσούλα Πρεβέζης. Μπροστά διακρίνεται ο πελεκάνος Κώστας Γεροδήμος

σεράγια* , μύλους και πανύψηλα καμπαναριά. Από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα, κυρίως αρχές του δικού μας, μεγάλες τεχνικές εταιρείες τους προσέλαβαν να εργαστούν στην Περσία, την Αίγυπτο, την μακρινή Ροδεσία και στο Σουδάν. Σ' αυτά τα μέρη έχτιζαν γεφύρια και έστρωναν σιδηροδρομικές γραμμές. Σημαντική συμμετοχή είχαν οι κολωνιάρηδες μαστόροι στην κατασκευή του υπερσιβηρικού σιδηρόδρομου. Όμως μετά τον τελευταίο πόλεμο η αρχαία αυτή τέχνη βαθμιαία ξεχάστηκε, αποτέλεσμα του διαφορετικού τρόπου ζωής που επικράτησε στο δεύτερο μισό του αιώνα μας.

Γενικά, επικεφαλής της κάθε ομάδας ήταν ο πρωτομάστορας που κατηύθυνε όλο το μπουλούκι με τις κάθε λογής ειδικότητες: τους δεξιότεχνες στο πελέκημα της πέτρας, τους καλύτερους χτίστες με πείρα στους εξωτερικούς τοίχους και το αρμολόι, τους κλειδοσάδες* , τους μαραγκούς, τους νταμαρτζήδες ή μαντεμτζήδες* , τους καμινाराίους* και τα λασποπαίδια ή μαστορόπουλα ή τσιράκια, και βέβαια ζώα για να κουβαλήσουν υλικά και εργαλεία.

Όλοι αυτοί οι κουδαραίοι* ή πετράδες ξεκινούσαν απ' τα χωριά τους τον Απρίλιο και γύριζαν πίσω το φθινόπωρο.

Τέλος, τα έργα τους ήταν τόσο περιζήτητα κι οι ίδιοι τόσο φημισμένοι που μέχρι κι ο Αλή – Πασάς τους εμπιστεύτηκε την κατασκευή του ανακτόρου του.

Ιστορικό:

Το ανάκτορο του Αλή – Πασά στα Γιάννενα – εκεί που ήταν το 15^ο Σύνταγμα Πεζικού χτίσθηκε κι αυτό από Πραμαντιώτες τεχνίτες. Ο Αλής λοιπόν όταν θέλησε να φτιάσει το ανάκτορό του έστειλε ανθρώπους του στο χωριό Πράμαντα και συγκέντρωσε 50 μαστόρους και βοηθούς και με τη βία οδηγήθηκαν στα Γιάννενα για να εργαστούν στο ανάκτορο του τυράννου. Πρωτομάστορας ήταν ένας τεχνίτης Μάργαρης, παππούς του Παπαναστάση και του δάσκαλου Θανάση Μάργαρη που έμενε στον πέρα μαχαλά. Δούλευαν χωρίς αμοιβή, και που θα λέγανε το παράπονό τους; Μόνο φαγητό και στέγη τ' Αφεντικό. Τους συμβούλευσε όμως ένας Πραμαντιώτης Σπύρος Γεροδήμος που ήταν από τους γραμματικούς της Αυλής να κάνουν υπομονή και θα μεσολαβήσει να πάρουν τα δώρα οι μαστόροι. Όταν όμως τέλειωσαν οι τοίχοι, αρβανίτες παρουσίασαν άλλους τεχνίτες για τη στέγη με τη δικαιολογία ότι μόνο τοίχους ξέρουν οι Πραμαντιώτες να φκιάνουν.

Συμφώνησε ο Αλή – Πασάς και το πρωί όταν έφτασαν, ο Μάργαρης με τους μαστόρους, βρήκανε άλλους να καρφώνουνε σανίδες. Ανέβηκαν εξαγριωμένοι, τους κατεβάσανε με τη βία, με τόση μανία που σπρώξανε έναν και έπεσε προς το πίσω

μέρος του Μεγάρου και σκοτώθηκε. Κλαίγοντας γιατί χάσανε τη δουλειά και σκοτώθηκε ο άνθρωπος φθάσανε στον Αλή – Πασά κι εκείνος κάλεσε τον πρωτομάστορα να απολογηθεί. Εντωμεταξύ είχε προδιαθέσει τον Αλή ο Γραμματικός Σπύρος Γεροδήμος. «Δύο χρόνια Πασιά μου εξήντα νοματαίοι σε δουλεύουμε τζάμπα χωρίς να μας δώσεις γρόσι και τώρα που ήρθε η ώρα να μαζέψουμε τα δώρα για να ζήσουμε τις φαμίλιες μας τώρα δεν ξέρουμε από σκεπή; Εγώ στο μπουλούκι μου έχω μαραγκούς και τους καλύτερους μαστόρους του χωριού μου που τους διάλεξαν οι άνθρωποί σου έναν – έναν και τους κουβαλήσανε με τη βία στην αφεντιά σου, τώρα δεν ξέρουν να φκιάσουν τη σκεπή;»

«Μπράβο ωρέ Μαργάρα, έχεις δίκιο και τώρα κατάλαβα την πονηριά των άλλων, να πάς να φκιάσεις όπως συ ξέρεις, αλλά πρόσεχε, αν δεν τα καταφέρεις θα σας κόψω τα κεφάλια».

Έτσι κι έγινε, φκιάσανε τη στέγη, φωνάξανε τα λεγόμενα «Μαντήλια» και συγκεντρώσανε τόσα πολλά δώρα που προσέφεραν σε όλα τα Γιάννενα και τα περίχωρα, που αξίζανε δυο φορές περισσότερα από όσα άξιζε η δίχρονη εργασία τους.

B. ΟΙ ΜΑΣΤΟΡΟΙ ΤΩΝ ΠΡΑΜΑΝΤΩΝ

α. Πως γινόταν κάποιος χτίστης

Σε ηλικία μόλις 12-14 χρονών πρωτοξεκίναγε κάποιος προκειμένου ν' ακολουθήσει το επάγγελμα του χτίστη. Ο ρόλος της εργασίας που τους αναθέτονταν εξαρτιόνταν από την σωματική τους διάπλαση. Αν δηλαδή ένα παιδί ήταν ανεπτυγμένο σωματικά στην ηλικία αυτή σε σχέση με κάποιο άλλο το έστελναν στα ζώα (μουλάρια) μετονομαζόμενο ως μπλαροπαίδι*. Ο ρόλος του ήταν να κουβαλάει υλικά για τα σπίτια. Αν τώρα δεν ήταν τόσο ανεπτυγμένο γινόταν απλός εργάτης μετονομαζόμενο ως λασποπαίδι.

Στη συνέχεια ο πρωτομάστορας (σημερινός εργολάβος) τον έβαζε να χτίσει από το μέσα - μέρος του τοίχου για ένα συγκεκριμένο χρονικά διάστημα. Αυτό το έκανε προκειμένου να εξοικειωθεί καλύτερα με το κτίσιμο. Όταν διαπίστωνε ότι τα κατάφερνε καλά τον έβγαζε από την έξω μεριά του τοίχου για να χτίζει την πρόσοψη. Οι λόγοι για τον οποίο ο πρωτομάστορας έκανε αυτή τη διαδικασία με τα λασποπαίδια ήταν ότι οι ατέλειες στο εσωτερικό μέρος του σπιτιού διορθώνονταν

καλύτερα απ' ότι στο εξωτερικό. Αν τώρα ο νεαρός χτίστης δεν διέθετε τα κατάλληλα

προσόντα προκειμένου να χτίσει το εξωτερικό μέρος του σπιτιού (σύμφωνα με την κρίση του μάστορα) τότε παρέμενε στο μέσα μέρος του τοίχου μέχρι να μάθει. Υπήρχαν και περιπτώσεις που παιδιά δεν μάθαιναν ποτέ να χτίζουν καλά και παρέμεναν από μέσα φτάνοντας και σε ηλικία 50-60 χρονών.

Αφού πέρναγαν όλα τα παραπάνω στάδια και με κάποια απαραίτητη προϋπηρεσία στο χώρο του χτισίματος, γινόταν κάποιος πελεκάνος. Ο πελεκάνος ήταν ο χτίστης που πελέκαγε την πέτρα προκειμένου να την μεταποιήσει για την εξωτερική διαμόρφωση του τοίχου. Ήταν υπεύθυνος για τις γωνίες του τοίχου (από την εξωτερική μεριά). Η ηλικία τώρα που γινόταν κάποιος πελεκάνος ήταν από 25 - 40 ετών ανάλογα το ταλέντο που διέθετε ο χτίστης.

Τα άτομα τα οποία έχτιζαν συνήθως από το μέσα μέρος του τοίχου ήταν συνήθως από 12 μέχρι 15. Ενώ από το έξω μέρος ήταν 2-4 άτομα. Σε σπάνιες περιπτώσεις ο πρωτομάστορας τους έκοβε χρήματα από τον μισθό προκειμένου να βελτιωθούν και να βγουν από έξω να χτίσουν. Αυτό το έκανε σε συγγενικά πρόσωπα και μόνο, καθώς οι έξω χτίστες από τους μέσα έπαιρναν περισσότερα χρήματα.

Το συνεργείο αποτελούνταν από 10 μέχρι 15 άτομα τα οποία ήταν: δύο λασποπαίδια, δύο μπλαροπαίδια*, δύο μαντεμτζήδες* ή βαρुकόποι*, δύο ζευγάρια μαστόροι και ένα ζευγάρι πελεκάνοι.

Οι μαντεμτζήδες* έβγαζαν άμμο και πέτρες και προμήθευαν τα υλικά για την οικοδομή. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν ήταν κασμάς, φτυάρι, λοστό, βαριά, παραμίνα*, σφήνες, κοπίδι* και ματρακά*.

Οι μαστόροι χτίζανε το εσωτερικό και το εξωτερικό μέρος του τοίχου.

Οι πελεκάνοι ετοίμαζαν τις πέτρες, τις γωνίες, λαμπαδιά*, ανθυροστόμια* με το καλέμι το κοπίδι* και τη χτενιά*.

Οι μαστόροι έπαιρναν μαζί τους για την οικοδομή την οποία θα έχτιζαν και τα απαραίτητα γι' αυτούς εργαλεία. Τα φόρτωναν στα μουλάρια και ξεκίναγαν το ταξίδι τους. Όποιος δεν είχε μουλάρη (λόγω οικονομικής αδυναμίας) τα φορτωνόταν ο ίδιος για το ταξίδι (εργαλεία). Υπήρχαν βέβαια και περιπτώσεις μαστόρων που δεν είχαν ζώα και δεν τους έπαιρναν μαζί ή τους έκοβαν χρήματα από το μισθό τους. Από τα παραπάνω εξαιρούνταν τα λασποπαίδια και τα μπλαροπαίδια* τα οποία δεν χρειαζόντουσαν ζώα. Έπαιρναν μόνο αλλαξιές ρούχων.

Οι μαστόροι υποχρεώνονταν να φτιάξουν τις μπλαροσάνδες* και τα κασόνια για να κουβαλάνε την άμμο τα μπλαροπαίδια*. Οι μπλαροσάνδες* έμπαιναν απάνω στα μουλάρια στα πλευρά τους προκειμένου τα μπλαροπαίδια* να τις γεμίσουν πέτρες και να τις μεταφέρουν για το χτίσιμο της οικοδομής, επάνω στα μουλάρια επίσης έβαζαν και τα κασόνια (στα πλαϊνά του ζώου) για να κουβαλήσουν την άμμο την οποία προμηθευόταν από τα νταμάρια* ή το ποτάμι.

β. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν

Ονομαστικά θα αναφερθούν μερικά από τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούσαν

- τσόκι*
- μυστρί
- σκεπάρνι
- ζύγι*
- αλφάδι
- κορδέλα
- ακώνι
- σουγιάς
- ματρακάς*
- κοπίδι*
- καλέμι
- χτενιά*
- μπίγκος*
- μέτρο
- τανάλια
- πρόκες.
- ξύλα
- ξυλοφάι*
- παραμίνα*
- τσαρχοβέλονα*
- φτσέλα*
- βοζίλα*
- σεγάτσα*
- τσαπράκι*

Διακρίνονται:

Από πάνω αριστερά: φτυάρι, φτσέλα (βαρελάκι), βοζίλα (ξύλο), παραμίνα, βαριά, λόστος, γκασμάς
 Από κάτω αριστερά: σφήνες, πέταλα, σουφλοκόπιδο, ματρακάς, βαριά μεγάλη, φτσέλα

Διακρίνονται:

Από αριστερά: καλιβοσφίρι, πέταλο μπλαρινό, σουφλοκόπιδο, σαμαροβέλινα με ουτρά, καλιβομάχερο, πέταλο αλόγου με τα καρφιά του, τανάλια, πέταλο σκέτο.

Όρθια στέκεται η καλυβοθήκη

Διακρίνονται από αριστερά: ακώνι, σουγιάς, τσαπράκι, ξυλοφάι, πριάκονο, αρίδα φαλάδρα, αμόνι, αρίδα μεγάλη, αριδάκι, ζουμπάς, σουφλοκόπιδο, καλέμι, χτενιά, σουφλοκόπιδο, ματρακάς

Διακρίνονται από αριστερά: αλφάδι ίσο, αλφάδι κρεμαστό, κορδέλα, μέτρο, σεγάτσα, χειροπρίονο, γωνιά, σκεπάρι στενό, σκεπάρι φαρδύ, μιστρί, τσόκι μεγάλο, τσόκι μικρό. Μπροστά από τη γωνιά διακρίνεται το ζύγι.

- βαριά
- αρίδα*
- λοστός
- γκασμάς
- καλυβοθήκη*: η οποία περιείχε τα εξής:1) καλυβοσφύρι, καλυβομάχαιρο, τανάλια, καρφιά, πέταλα, σαμαροβέλονα*, τσαγκαροσούφλι*, οτρά*, ξυστρί* και ταϊσάρι*.

γ. Διαδικασία χτισίματος

Η διαδικασία αυτή διαρκούσε από 3 έως 6 μήνες, καμιά φορά και περισσότερο.

Ο αρχιμάστορας μαζί μ' ένα δύο μαστόρους ακόμα θα γώνιαζαν το σπίτι κατόπιν οι εργάτες θα σκάβανε για τα θεμέλια. Οι μαντεμτζήδες* πήγαιναν στο νταμάρι* (τύχαινε να βρίσκεται μακριά από την οικοδομή) να επεξεργαστούν το μαντέμι* από όπου θα έβγαζαν πέτρα και άμμο για να ξεκινήσουν τα μπλαροπαίδια* να συγκεντρώνουν υλικά στην οικοδομή.

Εν συνεχεία αφού συγκεντρώνονταν τα υλικά και τελείωναν και τα θεμέλια καλούσαν τον παπά για αγιασμό. Πριν τον αγιασμό ο ιδιόκτητης πρόσφερε για το «καλό» ένα σφαγιά*, αρνί ή κασίκι ή κόκορα. Συνήθως προτιμούσαν να σφάξουν κόκορα γιατί θεωρούνταν πιο γούρικοσ απ' τα άλλα. Αφού τον έσφαζαν τον έφερναν γύρω - γύρω, μέσα στα θεμέλια για να πέσει αίμα και εν συνεχεία ο πρωτομάστορας τοποθετούσε το πρώτο αγκωνάρι*. Από εκεί και ύστερα οι υπόλοιποι μάστοροι ξεκινούσαν το χτίσιμο. Όλα τα παραπάνω γινόντουσαν την πρώτη μέρα.

Κατόπιν για τις επόμενες μέρες και μέχρι να τελειώσει η οικοδομή ο κάθε ένας από τους μαστόρους έπαιρνε το πόστο του.

δ. Σειρά χτισίματος

Ο κύκλος χτισίματος ήταν εξής: Οι μαντεμτζήδες* έβγαζαν πέτρα και άμμο στο νταμάρι*, τα μπλαροπαίδια* μετέφεραν τα υλικά, τα λασποπαίδια έφτιαχναν λάσπη και την πήγαιναν στους μαστόρους οι οποίοι χτίζανε την οικοδομή. Αυτό γινόταν συνέχεια.

Ο πελεκάνος πελέκαγε τις γωνίες για να τις πάρουν οι κτίστες. Επίσης τα λαμπαδιά* για τις πόρτες και τα παράθυρα. Το πελέκημα γινόταν από το εξωτερικό μέρος του τοίχου. Από το εσωτερικό τις έκανε ο μάστορας με το τσόκι*. Η δουλειά αυτή γινόταν μέχρι να έφτανε η οικοδομή στη γριπίδα*. Αφού τελείωναν οι χτίστες με τις εργασίες τους έμπαιναν οι μαραγκοί για να φτιάξουν την στέγη. Οι μαραγκοί πεταύρωναν* τη στέγη και στη συνέχεια πήγαινε ο χτίστης από το ίδιο συνεργείο και τη «σκέπαζε» με πλάκες. Τις πλάκες τις προμηθευόντουσαν από το νταμάρι*. Η ξυλοκατασκευή της στέγης γινόταν ως εξής: Πρώτα ο μαραγκός έβαζε το μαδέρι*. Κατόπιν έβαζε τους παπάδες* πάνω στο μαδέρι*. Πάνω στους παπάδες* κάρφωνε τα κεντρικά ψαλίδια* και τις μαχιές*. Αφού τελείωνε και με τις μαχιές* έβαζε τον καβαλάρη*, και τέλος γινόταν το πεταύρωμα* από τον χτίστη.

Έτσι λοιπόν χτιζόταν, βαθμιαία ένα κτίριο. Ξεκινούσαν από τα θεμέλια και σταδιακά ανέβαιναν μέχρι πάνω το χτίσιμο, στη στέγη. Η διαδικασία αυτή ισχύει και στις μέρες μας μόνο που γίνεται πιο εύκολα εξαιτίας των τεχνολογικών μέσων που διαθέτουν οι σημερινοί χτίστες – μαστόροι.

ε. Τα κουδαρίτικα και ο τρόπος συνεννόησης – επικοινωνίας μεταξύ των μαστόρων.

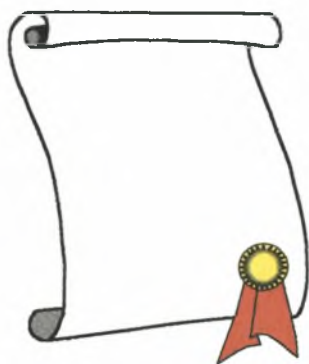
Εκεί στα ξένα μέρη χτίζανε λέξη – λέξη και τη δική τους μυστική γλώσσα, τα κουδαρίτικα*, όπως τη βάφτισαν μέσω προφύλαξης της τέχνης τους αλλά και των συμφερόντων τους.

Οι μάστοροι, λοιπόν, κατά τη διάρκεια των εργασιών τους στην οικοδομή χρησιμοποιούσαν μια διάλεκτο που είχαν δημιουργήσει οι ίδιοι προκειμένου να συνεννοούνται μεταξύ τους και για να μη τους καταλαβαίνουν οι ιδιοκτήτες τους. Η διάλεκτός τους λεγόταν Κουδαρίτικα* από το κούδαρης*.

Η συνθηματική αυτή γλώσσα ήταν κράμα ελληνικών με ξένες λέξεις, και τη διακρίνει μία καθαρά αμυντική στάση που, μέσα στο σύννητες ανταγωνιστικό περιβάλλον, παίρνει συχνά επιθετικό χαρακτήρα

Παρακάτω θα αναφερθούν συγκεκριμένα παραδείγματα κατά τη διάρκεια της δουλειάς

Όταν ήταν η ώρα να πληρωθούν: «*Το λαγούλι το γκολιέμο το σφέλι ξεσύρθηκε να ζυσήρει τσέπια να κρυνιάσει τους κουδαραίους*» (το παιδί το μεγάλο του αφεντικού πήγε να φέρει χρήματα για να πληρώσει τους μαστόρους).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Ο ΞΕΝΙΤΕΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ

α. Γιατί φεύγανε από τη Πράμαντα

Οι λόγοι πολλοί. Έναν από αυτούς τους φανερώνει η παρακάτω Πραμαντιώτικη διήγηση.

*“Εσείς παιδιά της Πράμαντας παιδιά της
Κουσοβίστας πάρτε τα τσόκια * στον
τρουβά *, πριόνια στο ζωνάρι και πάρτε
σβάρνα * τα χωριά ψάχνοντας να βρήτε
δουλειά πολλά να φέρητε φλουριά να
βγάλετε το καρβέλι * ”*

Το ορεινό και άγονο έδαφος , το ψυχρό κλίμα και η φτώχεια που επικρατούσε στην Πράμαντα και γενικά σε όλη την Ήπειρο έκανε τότε τους Πραμαντιώτες μαστόρους να ξενιτευτούν προκειμένου να έχουν κάποια οικονομική άνεση αλλά και για να βοηθήσουν στην κάποια οικονομική άνθιση, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της Ηπείρου ευρύτερα. Εξάλλου η φήμη τους ήτανε πολύ μεγάλη και τους αναζητούσαν παντού σε όλη την Ελλάδα, αλλά και οι ίδιοι είχαν αρχίσει να πληθαίνουν και δεν επαρκούσαν οι οικοδομές προκειμένου να τους εξασφαλιστεί η απαραίτητη σε αυτούς εργασία.

Φτώχεια λοιπόν στο χωριό. Η φτώχεια αυτή δεν χωρούσε εκεί όταν το φθινόπωρο έπιαναν τα πρωτοβρόχια, όταν τα μπουμπουνιτά και οι αστραπές τράνταζαν τα λαγκάδια κι η Στρογγούλα σκεπάζονταν από τα μαύρα σύννεφα, τότε η φτώχεια αναγκαζόταν να πάρει τα πολλά και τα λίγα της και να ξενιτευτεί.

Ο κλήρος της γης και το άγονο έδαφός της δεν έφθανε τα ζήσει κι εκείνους τους λίγους που αποφάσιζαν να μείνουν το χειμώνα στο χωριό, μαστόρους και μη.

Έτσι περπατώντας μέρες με τα πόδια, τραβώντας τα ζώα (μουλάρια ή γαϊδούρια) φορτωμένα με τα απαραίτητα εργαλεία έπαιρναν το δρόμο της ξενιτιάς για να φθάσουν στον τόπο της δουλειάς που σιγά - σιγά αγάπησαν σαν δεύτερο χωριό τους.

Οι μαστόροι τότε όταν έφευγαν, επί το πλείστον έφευγαν ομαδικά. Πολλές φορές τύχαινε μια ομάδα μαστόρων να είναι και συγγενικά πρόσωπα μεταξύ τους (οι Τραγουδαραιίοι, Γεροδημαίοι για παράδειγμα). Φόραγαν λοιπόν κάπες με τραγόμαλλο και μπλαρότσουλο* και ταξίδευαν.

β. Τα ταξίδια τους

Οι μαστόροι επί το πλείστον έκανα δύο μεγάλα ταξίδια ετησίως. Το πρώτο ξεκινούσε τον Οκτώμβρη με προορισμό το Ξηρόμερο (ορεινή Αιτωλοακαρνανία περιοχή Αγρινίου), και επιστροφή τον Απρίλιο – Μάιο (Πάσχα) με προορισμό τη Θεσσαλία και επιστροφή τον επόμενο Οκτώμβρη. Δυο με τρεις φορές το χρόνο έρχονταν στο χωριό τους, καμιά φορά τύχαινε μία φορά το χρόνο ή και καμιά λόγω δυσμενών συνθηκών που καθιστούσαν ανέφικτο το γυρισμό τους.

Υπήρχε όμως και μια εξαιρετική περίπτωση που έρχονταν στο χωριό. Ήταν η μέρα του πανηγυριού στο χωριό στις 26 Ιουλίου (γιορτή της Αγίας - Παρασκευής). Είχε μεγάλη σημασία γι' αυτούς η επιστροφή στο χωριό την ημέρα εκείνη. Αυτό φαίνεται άλλωστε και από το μακρινό ταξίδι που έκαναν από κάθε μέρος της Ελλάδας για να καταφθάσουν στο χωριό τη συγκεκριμένη μέρα. Η διαμονή τους δεν ήταν πάνω από δύο – τρεις μέρες και ξανά επιστροφή στην ξενιτιά για μεροκάματο.

Το Πάσχα και τον Οκτώμβρη η διαμονή διαρκούσε 15 με 30 μέρες περισσότερο, ίσως και παραπάνω.

Αυτά ήταν λοιπόν τα ταξίδια τους. Βέβαια υπήρχαν και περιπτώσεις που έρχονταν έκτακτα στο χωριό για γάμους, θανάτους ή οποιαδήποτε απρόσμενη κατάσταση.

γ. Προορισμός

Τη σεζόν τη χώριζαν σε δύο μέρη. Μισή στα ορεινά, μισή στον κάμπο. Αυτό γινόταν λόγω δυσμενών καιρικών συνθηκών, έλλειψη νερού, υπερβολικής ζέστης και ασθενειών.

Το καλοκαίρι λοιπόν δεν πήγαιναν καθόλου στον κάμπο (Θεσσαλία) λόγω υπερβολικής ζέστης, λειψυδρία και διαφόρων ασθενειών (ελονοσία, κουνούπια κτλ.). Προτιμούσαν τα ορεινά μέρη όπως Συρράκο, Καλαρύτες και κυρίως βουνά της Θεσσαλίας συγκεκριμένα στην περιοχή του Ασπροποτάμου (Ανθούσα, Χαλίκι, Κρανιά, Βελίτσαϊνα σημερινή Καλιρρόη, Κότουρη σημερινό Κατάφυτο,

Δραγοβύζστη (σημερινή Πολυθέα), Τζούρτζια (σημερινή Αγία – Παρασκευή), Λεπινίτσα (σημερινή Ανθούσα) .

Το χειμώνα ένα μήνα πριν τα Χριστούγεννα έφευγαν και πήγαιναν προς τα χωριά του Ξηρομέρου: Κατούνα, Τρύφω, Αχέρα, Μπέρσοβο (σημερινή Κουμπωτή), Κουνοπίνα, Μαχαλά, Αετό, και προς Βονίτσα Αϊ-Βασίλη, Μύτυκα, μέχρι τον Αστακό, Παλιομάινα, Ρίγανη (νομός Αιτωλοακαρνανίας). Η σεζόν τελείωνε γύρω στα τέλη Μαρτίου. Μετά γυρνούσαν στην Πράμαντα για Πάσχα.

Οι μαστόροι εκείνα τα χρόνια ήταν περιζήτητοι όχι μόνο για την ποιότητα της εργασίας τους αλλά εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν υπήρχαν μαστόροι αρκετοί σε πολλά σημεία της Ελλάδας. Οι πιο φημισμένοι ήταν της Πράμαντας και της Κόνιτσας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο σεισμός της Κεφαλονιάς – Ζακύνθου το 1950-52, είχαν φύγει αρκετοί μαστόροι από την Πράμαντα και πήγαν να κτίσουν καινούργιες οικοδομές.

Με ένα λόγο, οι μαστόροι των Πραμάντων ήταν μετακινούμενοι σε όλες τις κατευθύνσεις. Ορισμένοι δε από αυτούς είχαν λημέρια. Για παράδειγμα, στην Κατούνα δούλευε ο Νίκος Λάμπρης ο πρωτομάστορας με το συνεργείο του και δεν μπορούσε να πάει κάποιος άλλος να χτίσει οικοδομή. Βέβαια αυτό ήταν καθαρά θέμα ιδιοκτήτη. Καλούσε όποιον ήθελε για την οικοδομή του, ή λόγω προσωπικής σχέσης με το μάστορα, ή λόγω καλής ποιότητας δουλειάς του μάστορα.

Τέλος όπως είναι ήδη γνωστό ήταν περιζήτητοι σε όλη την Ελλάδα και όχι μόνο. Εκεί που πήγαιναν ήταν ευπρόσδεκτοι και προσέφεραν απλόχερα τις εργασίες τους χωρίς να κάνουνε κοινωνικές διακρίσεις. Εργάζονταν σε αφέντες¹ πλούσιους και φτωχούς.

Οι φτωχοί αφέντες, κυρίως όταν τους έβλεπαν να ξεπροβάλουν, φώναζαν στη γυναίκα τους : «Έβγα γυναίκα να δεις πως έρχονται οι μαστόροι σαν αγγέλοι μαζί με τ' αγγελούδια τους». Αυτό ήθελε να δείξει τη χρησιμότητα της εργασίας που προσέφεραν και γι' αυτό ο αφέντης τους έβλεπε σαν αγγέλους. Όταν όμως τώρα τελείωνε το χτίσιμο της οικοδομής κι ερχόταν η στιγμή να φύγουνε φώναζε πάλι ο αφέντης στη γυναίκα του: «Έβγα γυναίκα να δεις τους μαστόρους που φεύγουν σαν

---

¹ Αφέντης ονομαζότανε ο ιδιοκτήτης της οικοδομής που θα δούλευαν. Δεν έπαιζε σημασία γι' αυτούς αν ήτανε πλούσιος ή φτωχός. Ήταν αφέντης της οικοδομής τους.

διαβόλοι και πίσω τ' διαβολάκια, καθάρισε καλά το σπίτι μήπως έμεινε κανένα διαβολάκι μέσα και κάλεσε τον παπά να μας κάνει αγιασμό».

Εδώ ήθελε να τονίσει ότι παρ' όλο το σημαντικό έργο που έκαναν σ' αυτόν, του πήρανε όλα τα χρήματα που είχε για να το χτίσουν κι αυτός τους έβλεπε σαν διαβόλους. Κι όταν φεύγανε μέχρι και παπά καλούσε για να τους αγιάσει, προκειμένου να μη ξαναπάθουν κάτι παρόμοιο.

δ. Ποια μέρα της εβδομάδας φεύγανε από το χωριό

Οι μαστόροι τότε κανόνιζαν να φύγουν από την Πράμαντα συγκεκριμένη μέρα της εβδομάδας.

Συγκεκριμένα έφευγαν Δευτέρα – Τετάρτη – Πέμπτη ή Σαββάτο. Απέφευγαν να ταξιδέψουν τις υπόλοιπες μέρες Τρίτη και Παρασκευή γιατί τις θεωρούσαν κακότυχες. Κυριακή δεν φεύγανε ποτέ λόγω γιορτής. Κατά κάποιο τρόπο ήτανε προληπτικοί για το ταξίδι και το διάστημα παραμονής στο χώρο εργασίας τους. Θέλανε να αποφύγουν τις κακοτυχίες. Αντιθέτως, από τη ξενιτιά φεύγανε όλες τις μέρες της εβδομάδας.

Όσο αναφορά τώρα την διαδικασία προετοιμασίας για το ταξίδι τους, δεν υπήρχε κάτι το ιδιαίτερο πέρα από την τακτοποίηση των πραγμάτων που θα έπαιρναν μαζί (εργαλεία, ζώα, προσωπικά είδη). Τα ρούχα τους αποτελούνταν από φανέλα μάλλινη πλεχτή, πουκάμισο χωρίς γιακά, ξωφάνελλα (γιλέκο με μανίκι υφασμένο στον αργαλειό* με κουμπάκια κάτω χαμηλά), εσώρουχα πλεχτά, ντριλιά* και σακάκι. Ιδιαίτερη τελετή από την οικογένεια ή το χωριό δεν γίνονταν για τους μαστόρους. Ετοιμάζαν τα προσωπικά τους είδη και ξεκινούσαν το ταξίδι.

ε. Διαδρομή ταξιδιού

Οργανωμένοι σε μικρές ομάδες, τα λεγόμενα μπουλούκια ή σινάφια ξεκίναγαν το ταξίδι τους. Ύστερα από πεζοπορία 8 ωρών περίπου (6^ο – 7^ο χλμ. απόσταση) στάθμευαν στο πρώτο χάνι. Χάνι ή πανδοχείο ήτανε ο τόπος ξεκούρασης γι' αυτούς και τα ζώα. Διανυκτέρευαν και με το χάραμα ξεκίναγαν να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Στα χάνια, συζητούσαν για όλα τα προβλήματα που τους απασχολούσαν και πάνω στο κουβεντολόι έπιαναν καμιά φορά ψιλοκουβέντα για κανένα συνοικέσιο. Πολλές φορές το έριχναν και στο κουτσομπολιό.

Η πορεία που έκαναν το χειμώνα για παράδειγμα προς το Ξηρόμερο ήτανε η εξής:

Από την Πράμαντα ξεκίναγαν και στάθμευαν στο Κρυονέρι, στο χάνι του Σφήκα μετά από 6-8 ώρες πορεία. Από το Κρυονέρι στην Άρτα στο χάνι του Χουλιάρα. Αφού ξεκούραζαν τα ζώα και ξεκουράζονταν κι οι ίδιοι ξεκίναγαν για το χάνι του Μυλιώνη μεταξύ Μενιδίου και Ανοιξιάτικου. Από εκεί κατόπιν τελευταίος σταθμός ήτανε η Αμφιλοχία.

Οι ώρες πεζοπορίας μεταξύ των χανιών δεν ήτανε συγκεκριμένες. Άλλοτε περπατούσαν λιγότερο, άλλοτε περισσότερο. Ανάλογα τη διαδρομή και τις αντοχές του ζώου αλλά και των ίδιων. Από την Αμφιλοχία τώρα στην εξοχή, στα χωράφια για να βοσκήσουν τα ζώα και να ξεκουραστούν. Το βράδυ συνήθως βρισκανε ξωκλήσια για να διανυκτερεύσουν. Από εκεί την επόμενη μέρα κατέφθαναν προς το Ξηρόμερο στο σημείο όπου και θα εργάζονταν. Ξηρόμερο λεγόταν όλη αυτή η περιοχή Αγρινίου και ορεινής Αιτωλοακαρνανίας: Παπαδάτες, Μαχαλά, Μπαμπίνι, Χρυσοβίτσα, Μαχαίρα, Σκορτούνα, Αετός, Κατούνα, Κουνουπίνα, Τρίφτη, Αχερά, Βούστρι και άλλες πολλές περιοχές του νομού.

ζ. Διάρκεια ταξιδιού

Οι μέρες του ταξιδιού ποίκιλαν ανάλογα κάθε φορά με το μέρος που θα πήγαιναν. Για το Ξηρόμερο το ταξίδι διαρκούσε τρεις μέρες ενώ για τη Θεσσαλία τέσσερις με πέντε μέρες. Όμως και αυτά τα ταξίδια άλλοτε διαρκούσαν λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, ανάλογα με τις συνθήκες του ταξιδιού.

η. Τρόποι επικοινωνίας

Η επικοινωνία εκείνα τα χρόνια ήτανε πολύ δύσκολη, σχεδόν ανέφικτη. Δεν υπήρχαν τα κατάλληλα μέσα για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους οι άνθρωποι και κυρίως αυτοί που βρίσκονταν στο εξωτερικό. Εκείνη την εποχή λόγω έλλειψης συγκοινωνιακού υλικού αλλά και εθνικών οδών, εξωτερικό θεωρούνταν και οι χώροι εντός Ελλάδας.

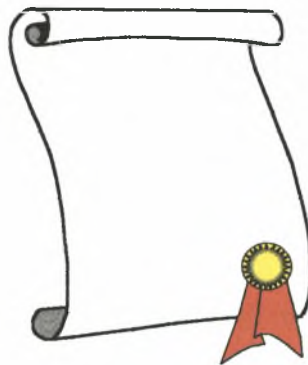
Οι μαστόροι λοιπόν λόγω της μεγάλης απόστασης και των ακατάλληλων μέσων δεν μπορούσαν να έρθουν σε άμεση επαφή με τους δικούς τους ανθρώπους και προκειμένου να επικοινωνήσουν κατέφευγαν σε άλλους τρόπους επαφής, αλληλογραφία. Βέβαια και αυτά δεν έφταναν εγκαίρως στον προορισμό τους. Και κάποια σημαντικά γεγονότα για τους ίδιους τα πληροφορούνταν τελευταίοι ή καμιά φορά και καθόλου.

θ. Διαμονή στο χώρο εργασίας

Οι μαστόροι κατά τη διάρκεια παραμονής τους στην ξενιτιά έμεναν στα λεγόμενα καταλύματα που τους παρείχαν συνήθως οι ιδιοκτήτες των οικοδομών που εργάζονταν. Τα καταλύματα αυτά μπορεί να ήτανε καλύβες σκεπασμένες με τσίγκους (αχερώνες) ή ακόμα και χοιροστάσια. Αυτό γινόταν γιατί δεν τους συνέφερε οικονομικά να δουλεύουν και να πληρώνουν νοίκι στον ιδιοκτήτη τους. Η πληρωμή ήτανε σε είδος. Έφτιαχναν στον ιδιοκτήτη κανα μερεμέτι και έτσι πλήρωναν τη διαμονή τους εκεί. Μερεμέτι ήτανε ένα επιπρόσθετο έργο που έφτιαχναν οι μαστόροι στην οικοδομή χωρίς να πληρωθούν.

Σπάνια έμεναν σε σπίτια. Ήτανε καθαρά θέμα του ιδιοκτήτη και της συμφωνίας που έκανε με τους μαστόρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Ο θεσμός της οικογένειας αποτελούσε θεμελιακό στοιχείο για την κοινωνική οργάνωση στην Πράμαντα και στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Τα μέλη της ήταν στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Η οικογένεια χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη ενός πλέγματος στενών προσωπικών σχέσεων των μελών της που ρυθμιζόνταν από έντονο συναισθηματισμό, ενώ δεν υπήρχε ανάμεσά τους μεγάλη ανταγωνιστικότητα γύρω από ατομικά συμφέροντα.

α. Ο ρόλος του πατέρα μέσα στην οικογένεια

Η οικογένεια στην κλειστή παραδοσιακή κοινωνία των Πραμάντων ως προς τη δομή και την οργάνωση ήτανε πατριαρχική. Οι κάποιες μικρές διαφορές που παρατηρούνταν στις οικογένειες των μαστόρων σε σχέση με άλλες οικογένειες (κτηνοτρόφων ή αγωγιατών για παράδειγμα) και αφορούσαν τη συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής οφείλονταν στους ξενιτεμένους, που στη διάρκεια διαμονής τους στα ξένα είχαν δεχτεί σε κάποιο βαθμό την επίδραση αυτών των στοιχείων, τα οποία και είχαν μεταφέρει στο χωριό τους.

Επομένως στην πατριαρχική μαστορική οικογένεια των Πραμάντων η μορφή του πατέρα έπαιζε καθοριστικό ρόλο και ήτανε εμφανής σε όλες τις οικογενειακές και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Αυτός ήτανε ο αρχηγός της οικογένειας, φρόντιζε για τη συντήρηση της και γενικά για όλες τις ανάγκες της και είχε την απόλυτη εξουσία πάνω στη γυναίκα και στα παιδιά του. Ο λόγος του ήτανε νόμος και οι αποφάσεις του σεβαστές από όλους. Για ότι αφορούσε την οικογένεια του είχε τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο. Για το γάμο των παιδιών του π.χ. ερχόταν από την ξενιτιά εκτάκτως να κάνει τα συμβάσματα και να ξαναφύγει στη δουλειά.

Βέβαια όσο έλειπε στη ξενιτιά την διαχείριση την αναλάμβανε η γυναίκα (μάννα ή πεθερά) αλλά πάντοτε με την επίβλεψη του άντρα.

Τέλος ήτανε αυτός που έκανε όλες τις αγορές και τις πωλήσεις σε όλους τους τομείς και έλεγχε από κοντά τις αγορές που έκανε η γυναίκα του στα μαγαζιά του χωριού.

β. Ο ρόλος της γυναίκας μέσα στη οικογένεια, κυρίως κατά την απουσία του άντρα στην ξενιτιά

Η θέση της γυναίκας, και μέσα στην οικογένεια αλλά και μέσα στην τοπική κοινωνία του χωριού ήταν κατώτερη από αυτή του άντρα . Όμως το χάσμα που υπήρχε μεταξύ των δύο φύλων στην ουσία ήταν μόνο στα λόγια και στις αντιλήψεις των ανθρώπων μεταξύ τους, καθώς η παρουσία της γυναίκας ήταν καθοριστική στην οργάνωση του σπιτιού. Η γυναίκα προκειμένου να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις που άφηνε ο άντρας φεύγοντας για την ξενιτιά, έπρεπε να διατελέσει ποικίλους ρόλους (μάννα, πατέρας, γυναίκα).

Με τον ερχομό της άνοιξης έβγαιναν έξω στα χωράφια για τις εξωτερικές δουλειές έχοντας πάντα το παιδί φορτωμένο στην πλάτη. Καλλιεργούσανε όλες τις ράχες, καθότι λιγοστά τα χωράφια σε ένα βουνίσιο χωριό. Το φθινόπωρο συγκέντρωναν τα καλαμπόκια, κολοκύθια, φασόλια, γέμιζαν τα σακιά και αφού τα φόρτωναν στη πλάτη, τα μετέφεραν στο χωριό και τα συγκέντρωναν στο πιο ευρύχωρο δωμάτιο κάθε σπιτιού.

Τα χωράφια ήτανε συνήθως ξερικά, αλλά αν τύχαινε το καλοκαίρι να είναι βροχερό γέμιζαν τα αμπάρια καλαμπόκι, δώρο θεού, αν όμως το καλοκαίρι περνούσε χωρίς βροχή τότε όλο το χειμώνα το τρώγανε μετρημένο.

Αφού συγκέντρωναν τα υλικά, κάθε βράδυ και με τη σειρά μαζεύονταν στο σπίτι της νοικοκυράς αγόρια, κορίτσια και γυναίκες του χωριού και βοηθούσανε όλοι μαζί στο ξεφλούδισμα του καλαμποκιού. Την επόμενη μέρα για την ίδια δουλειά σε άλλο σπίτι και ξανά αλλού με τη σειρά ώσπου να τελειώσουν τα ξεφλουδίσματα όλων των νοικοκυρών. Η διαδικασία αυτή της αλληλοβοήθειας λεγόταν μεντάτι.

Το μεντάτι γινότανε μεταξύ των γυναικών και σε άλλες δουλειές όπως για παράδειγμα στο κόψιμο των ξύλων και στη μεταφορά του σπιτιού της καθεμιάς χωριστά.

Εκεί η σπιτονοικοκυρά έβραζε γαλακτερά καλαμπόκια (γαλατσίδες), έφτιαχνε τηγανίτες, μαγείρευε στη γάστρα κολοκυθοπατάτες, από την καινούρια σοδιά, με λιγοστό λάδι και μπόλικο κόκκινο πιπέρι, για να νοστιμίζουν και να τραβιέται το τσίπουρο που έπιναν. Έφκιανε καμιά λαχανόπιτα ή κολοκυθόπιτα και τραγουδώντας, τρώγοντας και δουλεύοντας, τα περισσότερα βράδια τους βρίσκανε τα χαράματα.

Οι μεγαλύτερες διηγούνταν ιστορίες από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Κατόπιν άλλαζαν κουβέντα με παραμύθια - τραγούδια και καμιά φορά λέγανε αινίγματα που είχαν ακούσει από άλλους ή και πολλά αυτοσχέδια.

Πέρα από άλλες εργασίες που αναφέρθηκαν παραπάνω κάνανε και το περίφημο νυχτέρι τα βράδια του χειμώνα. Νυχτέρι ήτανε η διαδικασία συγκέντρωσης σ' ένα σπίτι μετά το σούρουπο από τις 9 μέχρι τις 4 το πρωί. Εκεί οι γυναίκες πλέκανε τσουράπια*, μπλούζες, φούστες και ζακέτες, κεντάγανε σεντόνια και τραπεζομάντιλα. Οι νεαρές κοπέλες φτιάχνανε την προίκα τους εκεί λέγοντας αινίγματα μαζί με τις μεγαλύτερες γυναίκες.

Τέλος, από χαράματα έμπαιναν στον αργαλειό* τα κορίτσια και οι ώριμες γυναίκες, βοηθούμενες και από μικρότερες με τραγουδάκια ύφαιναν, μέχρι το σούρουπο πολλά προικιάτικα όπως βελέντζες*, φλοκιαστές*, διαδρόμους, κουβέρτες του νερού, όλα σε διάφορα όμορφα χρώματα και σχέδια, αριστουργήματα λαϊκής τέχνης. Ύφαιναν και για τις ανάγκες των σπιτιών τους και των μελών της οικογένειας τους όπως κάπες, παλτό, σακιά, τρουβάδες*, υφαίνοντας και ξυφαίνοντας όλο το καλοκαίρι.

Και σαν δεν έφταναν όλα αυτά είχαν να αντιμετωπίσουν και τη φτώχεια επιπλέον. Ανέβαιναν στο βουνό το χειμώνα με το πολύ το χιόνι και μάζευαν τσουκνίδες. Αφού τις έλειαζαν και τις ξέρεναν τις τοποθετούσαν σε δροσερό μέρος και είχαν χόρτα για όλο τον χειμώνα.

Για το σχολείο, έπαιρναν από ένα ξύλο στη μασχάλη και πήγαιναν για μάθημα.

Κρέας έτρωγαν μισή οκά* τον μήνα και αν καμιά φορά έστελνε ο πατέρας χρήματα από την ξηνητιά. Το φαγητό λοιπόν ήτανε τόσο φτωχό που τα μακαρόνια για παράδειγμα πρωτοήρθανε στη Πράμαντα μετά την κατοχή.

Τέλος φτιάχνανε και τον περίφημο καβρουμά. Ήτανε γίδα βραστή μαγειρεμένη στην κακάβα (μεγάλη κατσαρόλα). Κατόπιν την τοποθετούσαν σε κιουπάκια* και είχαν εξασφαλισμένο κρέας για όλο τον χειμώνα.

Για να ανταποκριθούν λοιπόν σε όλες τις δουλειές κοιμόντουσαν τελευταίες και σηκώνονταν πρώτες.

Με λίγα λόγια οι γυναίκες τότε στην Πράμαντα και ειδικότερα οι γυναίκες των ξενιτεμένων μαστόρων ήτανε πραγματικές ηρωίδες με όλη την σημασία της λέξεως και αυτό γιατί είχαν αναλάβει όλους τους ρόλους του συζυγικού βίου ολομόναχες. Η γυναίκα έδινε το παρόν σε καθημερινή βάση στις εξωτερικές και εσωτερικές δουλειές, σε συνδυασμό με την ανατροφή των παιδιών της. Ήτανε πραγματικά μια

άνιση και αδιάκοπη μάχη που έπρεπε να βγει νικήτρια και τα κατάφερε καθημερινώς με όλες αυτές τις αντίξοες συνθήκες και την πίεση του χρόνου.

Αναφέρθηκε παραπάνω η ζωή των γυναικών στην Πράμαντα των ξενιτεμένων μαστόρων που διέμεναν όλο το διάστημα της ξενιτιάς στο χωριό και αντιμετώπιζαν μόνες όλες αυτές τις καταστάσεις. Υπήρχαν όμως περιπτώσεις που οι μαστόροι έπαιρναν μαζί τα γυναικόπαιδα στη ξενιτιά.

Σπάνια περίπτωση αυτή, όμως συνέβαινε όταν δεν ευκαιρούσαν για διάφορους λόγους να επισκέπτονται συχνά το χωριό όπως κάνανε οι άλλοι μαστόροι. Έτσι όταν κάποιος από αυτούς έρχονταν μια φορά το χρόνο στην Πράμαντα, και αυτό με επιφύλαξη, προτιμούσαν να πάρουν και τα γυναικόπαιδα μαζί για συντροφιά. Βέβαια όταν οι υποχρεώσεις μεγάλωναν και τα παιδιά ήταν έτοιμα για σχολείο τα άφηναν στο χωριό μαζί με τις μανάδες.

Στη Πράμαντα λειτουργούσε σχολείο από το 1864. Το 1873 υπήρχαν 2 σχολεία, ένα ελληνικό και ένα αλληλοδιδασκτικό. Το πρώτο με 50 μαθητές, ενώ το δεύτερο με 150. Από τότε μέχρι σήμερα εξελίχθηκαν οι παρακάτω τύποι σχολείων στην Πράμαντα.:

Από το 1865 – 1881 Μονοτάξιο ή Διτάξιο

Από το 1881 – 1900 Μονοτάξιο

Από το 1900 – 1918 Μονοτάξιο

Από το 1918 – 1920 Διτάξιο

Από το 1920 – 1923 Τριτάξιο

Από το 1924 – 1930 Τριτάξιο

Από το 1930 – 1937 Τετρατάξιο

Από το 1937 – 1938 Πεντατάξιο

Από το 1939 – σήμερα Εξατάξιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

1. ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Προετοιμασία

Και κάποτε ερχόταν η άνοιξη, άνοιξη στα κλαριά , στη γη, στα λουλούδια, άνοιξη και στις καρδιές των κοριτσιών, των παιδιών και των μεγάλων...

Και συντάσσονταν όλοι οι μαστόροι εκεί στην ξενιτιά για το ξεκίνημα. Είχε φτάσει η στιγμή που θα αποχωριζόταν την ξενιτιά και τη βαριά εργασία.

Συμπλήρωναν τα μπαλντούμια, συγύριζαν τα σαμάρια, έπαιρναν τα εργαλεία, τα άπλυτα και σκισμένα ρούχα τους και ένα απόγευμα ξεκίναγαν για το χωριό, για τα βουνά. Άφηναν πίσω τους την ελονοσία, τον ντάβανο* και το κουνούπι και ξεκινούσαν το ταξίδι της επιστροφής. Αφού φεύγανε από το Ξηρόμερο, στάθμευαν στον Καρβασαρά (Αμφιλοχία), απ' εκεί στην Άρτα, στην Κάτω Καλεντίνη, στο Κρυονέρι και τέλος στην Πράμαντα.

Όταν έφταναν στην Άρτα σταματούσαν και ψώνιζαν για την οικογένεια ρούχα και τρόφιμα. Όταν έφταναν τα χρήματα έπαιρναν και δώρα για τα παιδιά, γιατί έπρεπε να δώσουν χρήματα στις γυναίκες να περάσουν τον υπόλοιπο χρόνο αλλά και να ξεχρεώσουν οικονομικές εκκρεμότητες. Έπαιρναν λοιπόν τρόφιμα όπως κάστανα, μήλα, πορτοκάλια, γλυκά και οτιδήποτε ήταν δύσκολο να βρεθεί στο χωριό. Στα κορίτσια έπαιρναν δώρα, κανά ζευγάρι παντόφλες, μαντήλια. Καμιά φορά τους έφερναν και λευκές πετσέτες, όπου τους τις έδιναν οι ιδιοκτήτες σαν σύμβολο ευχαρίστησης που τελείωσαν την οικοδομή. Αυτό γινόταν αφού οι μαστόροι πρώτα κρέμαγαν στην κορυφή του κτιρίου λευκό πανί σαν ένδειξη τέλους του χτισίματος ή ότι ήταν έτοιμο το κτίριο να παραδοθεί. Μαζευόταν λοιπόν οι γείτονες μαζί με τον ιδιοκτήτη και πρόσφεραν αυτές τις λευκές πετσέτες.

Οι μαστόροι κατά την διάρκεια του ταξιδιού πέρα από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες και άλλα τυχαία συμβάντα είχαν και το πρόβλημα της ληστείας.

Από τα χρόνια της τουρκοκρατίας και μετά την απελευθέρωση που δεν είχε επέλθει ακόμα η τάξη, μεγάλο πρόβλημα ήταν για τους μαστόρους και όλους τους διαβάτες. Από το Αρτινό μέχρι το Ανοιξιάτικο (περιοχή Ξηρομέρου) γινόταν στρατοκαρτέρια

Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στην κεντρική πλατεία του χωριού

Μερική όψη του μοναστηριού της Αγίας Παρασκευής Πραμάντων

από πλιατσικολόγους* που κατέβαιναν από το βάλτο και σου έπαιρναν ότι χρήματα είχες μέχρι την κάπα, τα τσαρούχια, αν τύχαινε να είναι γερά.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος ήταν την άνοιξη γιατί τότε οι μαστόροι είχανε και τα λίγα χρήματα από την εργασία τους, γι' αυτό και αυτοί συγκεντρώνονταν στον Καρβασαρά τρία – τέσσερα μπουλούκια για να έχουν μπούγιο και δύναμη και ξεκινούσανε όλοι μαζί για την Άρτα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα κάποιου Γιώργου Σμύρη (μάστορας) ο οποίος έτυχε σε τέτοιας κατάστασης. Κείνη την άνοιξη ο Γιώργος Σμύρης με την παρέα του και άλλα τρία μπουλούκια μαστόρων ξεκίνησαν με αρχηγό τον Σμύρη, κι αυτός διάλεξε να διαβούν το Μακρυνόρος νύχτα γιατί τους είπε η νύχτα είναι για όλους το ίδιο φοβερή, μονάχα τους είπε θα έχετε στα ζουνάρια σας τα πριόνια.

Περάσανε την μεγάλη ράχη και την δεύτερη, μπροστά μερικοί άνδρες, στη μέση τα λασποπαίδια και μπλαροπαίδια* με τα μουλάρια και πίσω ο Σμύρης με τους λοιπούς άνδρες. Σε κάποια στιγμή σταμάτησε η μπροστέλα* και τότε έβαλε τις φωνές ο Γιώργος Σμύρης: «Τι πάθατε ορέ;». Τ' αποκρίθηκαν: «Μανάδες», δηλαδή κλέφτες. Τότε ο αρχηγός με την βραχνή του φωνή φώναξε: «Τα γιαταγάνια ορέ», και φραπ τα πριόνια οι μαστόροι από τις ξύλινες θήκες και δεν κατάλαβε κανένας κατά που λακίσανε τα παλικάρια

α. Σημασία επιστροφής για τις γυναίκες

Οι γυναίκες τώρα και οι υπόλοιποι συγγενείς που περιμένανε τους ξενιτεμένους τους μαστόρους δεν έκαναν καμία ιδιαίτερη προετοιμασία περιμένοντάς τους. Απλά ετοιμάζαν το σπίτι σαν να 'ταν γιορτή, έσφαζαν κανα κόκορα αν αυτό ήτανε εύκαιρο (λόγω οικονομικών δυσκολιών) και περίμεναν τον αφέντη του σπιτιού. Συνήθως ήξεραν τη μέρα που θα έρθουν και έκαναν αυτές τις ετοιμασίες. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που έρχονταν απρόσμενοι και δεν έβρισκαν καμία ιδιαίτερη ετοιμασία.

Μπορεί η ετοιμασία να ήτανε κάτι απλό, συνηθισμένο αλλά ο ερχομός τους ήτανε ιδιαίτερα σημαντικός. Ιδιαίτερα για τις γυναίκες τους.

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω όλο το «βάρος» του σπιτιού το «σήκωνε» η γυναίκα καθώς αναλάμβανε όλους τους ρόλους. Επιπλέον τον άντρα τους τον έβλεπαν πολύ λίγες μέρες το χρόνο σε σημείο που καταντούσε να είναι μουσαφίρης*, ιδίως για τα παιδιά τους που αν ήτανε μικρά ξεχνούσανε ότι είχαν πατέρα. Με λίγα λόγια η απουσία του ξενιτεμένου συζύγου (μάστορα) ήτανε αισθητή σε όλους τους τομείς. Γι'

αυτό κάθε φορά που τον έβλεπαν γέμιζαν από χαρά λες και μπήκε η ευτυχία ξανά στο σπίτι τους.

β. Πρώτη επαφή με το χωριό

Μετά από ένα πολυήμερο κουραστικό ταξίδι άρχιζε πλέον η ανηφοριά και να ξεχωρίζει το Τζουμέρκο για τα καλά. Σε λίγη ώρα θα άρχιζε η είσοδος στο χωριό. Κουρασμένοι, ταλαιπωρημένοι και καμιά φορά με τα ρούχα της δουλειάς (άπλυτα και σκισμένα), χώριζαν μεταξύ τους για να τραβήξει ο καθένας για το αρχοντικό του. Κάποιοι, τύχαινε και πέρναγαν μπροστά από την κεντρική πλατεία για να πάνε σπίτια τους και κάνανε έκδηλη την παρουσία τους και κάποιοι άλλοι, που μένανε πιο απόκεντρα.

Βέβαια μέχρι το σεισμό του 1967 στην Πράμαντα, το χωριό ήτανε διασκορπισμένο σε διάφορα σημεία, οπότε αναγκαστικά χώριζαν καμιά φορά και πριν μούνε στο χωριό. Μετά το σεισμό το χωριό συγχωνεύτηκε αρκετά και όλοι μαζί έκαναν πιο έκδηλη την παρουσία τους περνώντας μέσα από την κεντρική πλατεία.

Υπήρχαν και περιπτώσεις που σταματούσαν στα καφενεία να χαιρετήσουν τους συγχωριανούς και να μοιραστούν μαζί τους ένα τσιπουράκι, αλλά λιγιστές καθότι ταλαιπωρημένοι και με φορτωμένα ζώα χρειάζονταν ανάπαυση και πήγαιναν απευθείας στη φαμίλια τους που τους περίμενε με χαρά και αγωνία. Καμιά φορά οι μπακάληδες χαίρονταν περισσότερο με τον ερχομό τους, καθώς θα τους πλήρωναν τα χρωστούμενα των γυναικών τους όσο διάστημα έλλειπαν αυτοί.

Οι γυναίκες όσο διάστημα λείπανε οι άντρες τους ψώνιζαν από τον μπακάλη. Όταν δεν είχαν χρήματα να πληρώσουν τους έδιναν ανταλλάγματα ως πληρωμή. Παράδειγμα, 1 κιλό ντομάτες τους έδιναν για να πάρουν μακαρόνια ή κάτι άλλο. Όταν δεν είχαν ούτε ανταλλάγματα να δώσουν τα 'γραφε ο μπακάλης και τα πλήρωνε ο άντρας όταν ερχόταν με το καλό. Πρώτα οι άντρες θα ξεχρέωναν τον μπακάλη και μετά θα έβγαιναν βόλτα στο καφενείο. Το θεωρούσαν ντροπή οι ίδιοι αλλά και οι χωριανοί να χρωστάει κάποιος στον μπακάλη και να εμφανίζεται δημόσια στα μαγαζιά. Υπήρχε και εδώ η κοινωνική κατακραυγή όπως και σε άλλες άλλωστε εσώκλειστες κοινωνίες της Ηπείρου εκείνη την εποχή.

Η παραμονή τους στο χωριό ήτανε από λίγες μέρες μέχρι μερικές βδομάδες. Ανάλογα ποια περίοδο ερχόταν και για ποιο λόγο. Για τους λόγους που έρχονταν θα αφιερωθεί παρακάτω ολόκληρο κεφάλαιο. Αν ερχόντουσαν για Πάσχα, διέμεναν στο χωριό 15 –

30 μέρες και ανάλογα τις εκκρεμότητες που είχαν με τη δουλειά που άφηναν πίσω. Αν ερχόταν τώρα Χριστούγεννα η διαμονή τους στο χωριό ήτανε 15 – 20 μέρες. Αλλιώς αν ερχόντουσαν για το πανηγύρι της Αγίας - Παρασκευής κάθονταν 1 - 3 μέρες και ξαναφεύγανε. Ποίκιλαν οι περιπτώσεις διάρκειας παραμονής τους στο χωριό ανάλογα με τις υποχρεώσεις που είχαν.

Φτάνοντας σπίτι και αφού ξεφόρτωναν τα ζώα συγκεντρώνονταν όλοι μαζί σαν οικογένεια και δειπνούσανε. Κατόπιν ο πατέρας έδινε τα καλούδια* στα παιδιά. Για το σπίτι ή θα έφερνε λίγο κρέας ή τρόφιμα ή οτιδήποτε, περνώντας από την Άρτα, νόμιζε ότι θα χρειαζόταν. Η γυναίκα πάντα τελευταία και αδικημένη δεν επωμίζονταν τίποτα πέρα από τη χαρά ότι ήρθε ο αφέντης του σπιτιού. Αυτή τα ετοιμάζε όλα, φρόντιζε εκείνη την ημέρα να είναι όλα σχεδόν έτοιμα. Μαγείρευε, έπλενε, καθάριζε, σφουγγάριζε και οτιδήποτε άλλο χρειαζόταν προκειμένου να υποδεχτεί τον άντρα της. Φαγητό φτωχό. Με πολύ κόπο προσπαθούσε να τα βγάλει πέρα έτσι ώστε όλοι να είναι ευχαριστημένοι.

Οι μάστοροι ήτανε άνθρωποι νοικοκυραίοι. Κι αυτό γιατί με τα λιγοστά χρήματα που έφερναν φρόντιζαν πρώτα να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για την οικογένεια υλικά και μετά έκαναν έξοδα αλλού, καφενείο για παράδειγμα. Ήθελαν οι οικογένειές τους να είναι ευχαριστημένες κάνοντας το καλύτερο δυνατό γι' αυτές. Ψώνιζαν ότι χρειαζόταν από ρούχα και τρόφιμα. Σπάνιζαν οι περιπτώσεις αυτών που παραμελούσαν τις οικογένειές τους, νοιάζονταν μόνο για την αφεντιά τους, σκορπώντας χρήματα ανώφελα.

Κατόπιν βοηθούσαν και στις εξωτερικές δουλειές τις γυναίκες τους, όσο μπορούσαν, ιδίως στις βαρύκοπες, προκειμένου να τις ξεκουράσουν. Βέβαια, η βοήθεια ήτανε λιγοστή και μικρής διάρκειας καθώς δεν συγκρίνεται με την καθημερινότητα που βίωναν οι γυναίκες. Μην ξεχνάμε όμως και το γεγονός ότι και οι μάστοροι δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι περισσότερο γιατί το ταξίδι και μόνο που έκαναν για να πάνε για δουλειά και να επιστρέψουν, 2 – 3 φορές το χρόνο πεζοί ήταν ήδη πολύ κουραστικό. Συν το γεγονός της βαριάς εργασίας τους (οικοδομή).

Προσπαθούσαν λοιπόν τις μέρες διαμονής τους εδώ να δώσουν ένα χέρι βοήθειας. Κόβανε λοιπόν ξύλα για το χειμώνα. Ταξιδεύοντας από Θεσσαλία για την Πράμαντα περνούσαν από το Περτούλι Τρικάλων και φόρτωναν σιτάρι το οποίο το άλεθαν στο χωριό βγάζοντας αλεύρι. Τύχαινε καμιά φορά να φέρουν απευθείας αλεύρι από τα Τρίκαλα (Περτούλι).

Με το σούρουπο, που το χειμώνα ήτανε νωρίς, σταμάταγαν τις δουλειές και συγκεντρώνονταν στο καφενείο όλοι μαζί πίνοντας ντόπιο τσίπουρο και κουβεντιάζοντας.

Το πρωί τώρα με τις οικογένειες τους πήγαιναν στην εκκλησία. Αν τύχαινε καμιά Κυριακή που θα ήτανε όλο το χωριό μαζί συγκεντρωμένο έπαιρναν και τις κόρες, ιδίως αυτές που ήτανε σε περίοδο παντρείας, προκειμένου να τις δει το χωριό.

Εκεί, στην εκκλησία υπήρχε ένα μέρος πίσω από το ιερό που ήτανε το σημείο συνάντησης των προξενητάδων και των γονιών. Οι γονείς που θέλανε να παντρεύουν το παιδί τους αφού τα είχαν συμφωνήσει με τον προξενητή του λέγανε το πρωί της Κυριακής στην εκκλησία να έδινε ραντεβού με τους γονείς του παιδιού που θέλανε για γαμπρό τους προκειμένου να τα συμβάσουν*. Αφού γινόταν αυτό μαζευόταν στο σημείο αυτό και τα συζητούσαν, οι δύο γονείς και ο προξενητής. Φυσικά για τον προξενητή υπήρχε κάποιο οικονομικό όφελος από όλη αυτή τη διαδικασία. Αν έκλεινε η συμφωνία τώρα μεταξύ των γονέων το χρηματικό ποσό ήτανε μεγαλύτερο για τον προξενητή.

Κατόπιν και αφού τα συμφωνούσανε πήγαιναν στο καφενείο να πιούνε τσίπουρα και να κουβεντιάσουνε το πιο σημαντικό που ήτανε η προίκα και διάφορες άλλες λεπτομέρειες. Μόλις έκλεινε οριστικά η συμφωνία, ξεκινούσε μετά από λίγες μέρες η βδομάδες διαδικασία η του αρραβώνα. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που μπορεί να χαλούσε η συμφωνία, για την προίκα κυρίως, για μία και μόνο λίρα. Όλα αυτά γινόταν εν αγνοία φυσικά των παιδιών που αρραβωνιάζονταν και χωρίς να τους ζητηθεί καν η γνώμη τους. Δεν μέτραγε η άποψη τους, εφόσον και αν τα συμφωνούσαν οι γονείς μεταξύ τους.

ΛΟΓΟΙ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

α. Πλάτανος

Στο Ξηρόμερο, στη Θεσσαλία, στο Πετροβούνι, στη Βόνιτσα, στον Αστακό στην Πάργα και στον Καρβασαρά (σημερινή Αμφιλοχία) κι αλλού μακρύτερα οπου και να βρίσκεται ο Πραμαντιώτης, επιθυμεί την άνοιξη, τον πλάτανο - ορόσημο του χωριού. Γιατί με το να νοσταλγεί τον Πλάτανο, του 'ρχονται όλα στο μυαλό του – Αράπης, εκκλησία, μοναστήρι, «πέντε βρύσες», Μαρκόπουλο, Στρογγούλα, πανηγύρια, γάμοι...

“Βιασθήτε παιδιά να τελειώσουμε την δουλειά, γιατί μας περιμένει ο πλάτανος”, λέει ο κυρατζής² στα μπλαροπαίδια*. “Κατά πως πάει αφέντη”, λέει το λασποπαίδι, “η δουλειά μας φέτος, δεν βλέπουμε πλάτανο”. Κι όταν λέει δεν βλέπουμε πλάτανο: δεν θα ναι τ’ Αϊλιως στο πανηγύρι, στο άλλο της Αγίας-Κυριακής στο μεγάλο πανηγύρι και δεν θα πάει στην Κάτω Παναγιά τον δεκαπενταύγουστο στους Μελισσοουργούς.

Δαρμένος από Βοριάδες και χιονιάδες τον χειμώνα αλλά άτρωτος, λεβέντης, περήφανος, το καλοκαίρι ισκιώνει όλη την πλατεία και χωρίζει με αγάπη τον ίσκιο και την δροσιά του σε όλους, καλούς και κακούς, φίλους και εχθρούς. Γνωρίζει τα μυστικά όλων, την ιστορία και την ζωή τους.

Τον φύτεψε – και πέρασε στον αιώνα- ο Κώστα Μήτρο Τσακτσίρης, ο προπάππος των σημερινών τσακτσιραίων και την ίδια εποχή ο Μωλώνης, φύτεψε τον άλλον μεγάλο πλάτανο – που δεν υπάρχει τώρα, εκεί όπου είναι το Δημοτικό Σχολείο.

*«Θέλω προτού πεθάνω να πιω νερό
από τον Αράπη ν’ ακούσω την καμπάνα
και να κάτσω κάτω από τον πλάτανο».*

Αυτά τα όνειρα βλέπει ο κάθε ξενιτεμένος χωριανός (μάστορας).

Ο πλάτανος.....αν μπορούσε να μιλήσει, πόσα είχε να ομολογήσει.

Και ο ξενιτεμένος όπου κι αν βρισκότανε σιγοτραγούδαγε:

*«Κοντά σου ήρθα πλάτανε
στον ίσκιο σου να κάτσω.....»*

Πόσες φορές έκλαψε για τις ταπεινώσεις των χωριανών από τον αφέντη Τούρκο αλλά και πόσο χάρηκε για τα’ αρματολίκια, ηρωισμούς, καπετανάτα, πόσους λεβέντες φουστανελοφόρους και λυγερές κοπέλες, πανηγύρια, συνοικέσια, γάμοι, χαρές αλλά και πόσες φορές λυπήθηκε για μικρότητες και αθλιότητες.

² Παλιοί αγωγιάτες. Ένα από τα κύρια επαγγέλματα του χωριού. Ήταν μεταφορείς παντός ειδών. Από τρόφιμα και ζώα μέχρι ανθρώπους. Έκαναν όλες τις μεταφορές από την πόλη προς το χωριό και αντίστροφα. Χρόνια οι άνθρωποι αυτοί και από μικροί δούλευαν στο δρόμο, χειμώνα καλοκαίρι, με βροχές και με χιόνια, με ζέστες και λιοπύρια. Ψημένοι από τον ήλιο το καλοκαίρι, μούσκεμα το χειμώνα από τις βροχές και τα κρύα. Σκυλίσια ζωή στην ύπαιθρο κοντά στα μουλάρια τους. Επάγγελμα, λοιπόν, του μόχθου και των στερήσεων, αλλά τίμιο και περήφανο με πηγαίο αισθηματισμό και υψηλό πατριωτισμό.

Η βρύση «Αράπης»

Ο πλάτανος του χωριού

Αυτός πρώτα μάθαινε χαρούμενα και θλιβερά νέα από τον ντελάλη*: «Ακούστε χωριανοί». Στο κορμί του κάρφωνε με βελόνες τα χαρτιά: επιστρατεύσεις, προκηρύξεις, επικηρύξεις, ανακοινώσεις και ανακοινωθέντα.

Οι πρωτομάστοροι φρεσκοξυρισμένοι και με σιδερωμένες τραχηλιές* αλλά και όλος ο κόσμος από το Πετροβούνι της Άρτας, Καρβασαρά, Ξηρόμερο, Βόνιτσα, Αστακό, που καίγανε τις αχυρένιες καλύβες ερχότανε να περάσουν το καλοκαίρι, γιατί τους μαράζωνε στον κάμπο το κύμα και η ελονοσία. Άλλωστε άλλος είχε σερκό*, άλλος θηλυκό και θα φρόντιζε για παντρεία.

Έτσι ο Πραμαντιώτης μάστορας και γενικότερο ο ταξιδιώτης στον ίσκιο του πλατάνου νοσταλγούσε τη ζωή του στο χωριό, εκεί που βρισκότανε.

β. Πανηγύρι

Από το μεσοκαλόκαιρο άρχιζαν οι κάτοικοι των Πραμάντων να ετοιμάζονται για το πανηγύρι τους της 26 Ιουλίου Αγίας – Παρασκευής. Όλοι οι ταξιδιώτες μαστόροι, έμποροι, επιστήμονες, αγωγιάτες, επαγγελματίες, σπουδαστές, μαθητές και αδειούχοι στρατιώτες ή υπάλληλοι, άφηναν τις δουλειές τους και ασχολίες και έρχονταν να συνεορτάσουν με τους δικούς τους.

Ήταν πανηγύρι φημισμένο με πολυκοσμία και γλέντια. Βαστούσε 3 μέρες. Απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας έρχονταν απόδημοι και απ' την Αμερική και Αφρική ακόμα.

Επιπλέον έρχονταν και για άλλους λόγους όπως το πάντρεμα των παιδιών τους. Όλα αυτά γίνονταν το συγκεκριμένο εκείνο τριήμερο του πανηγυριού στο χωριό. Αυτές τις άγιες μέρες λοιπόν γίνονταν και πολλά συνοικέσια κι όταν οι γάμοι που ακολουθούσαν ερχόταν σύντομα και αφού ήταν καλεσμένο όλο το χωριό απ' τον γαμπρό και τη νύφη, ρίχνονταν σε τρικουβερτο γλέντι με πολλά σφαχτά, άφθονο κρασί και καλά μουσικά όργανα (κλαρίνο, βιολί, λαούτο, σαντούρι, ντέφι). Ιστορίες αναφέρουν ότι το κλαρίνο, όταν ξεκινούσαν από τα κουφοντουτσέικα (τοπωνύμιο Πραμάντων) στην Πράμαντα για να πάρουν τη νύφη στο σκυλομαχαλά, ακούγονταν στον Αϊ – Γιώργη του Συρράκου.

Ο ερχομός των μαστόρων και των ξενιτεμένων γενικότερα, για το πανηγύρι ήταν ένα κοινωνικό ερέθισμα που τους έφερνε πιο κοντά. Και αυτό γιατί μέσα από το πανηγύρι εξυπηρετούνταν και άλλοι σκοποί, όπως το πάντρεμα των παιδιών τους για παράδειγμα. Το πανηγύρι λοιπόν ήταν η αφορμή – αιτία γι' αυτούς (ξενιτεμένους) και με τον ερχομό τους στο χωριό, γι' αυτό το κοινωνικό φαινόμενο πάντρευαν παιδιά κι

έβλεπαν την οικογένεια. Η σχέση αυτή βέβαια πανηγυριού και οικογένειας ήτανε αμφίδρομη και αλληλένδετη. Μπορεί δηλαδή να έρχονταν να δουν την οικογένεια τους ή να παντρέψουν τα παιδιά τους αλλά πάντα σε συνδυασμό με τις μέρες που γίνονταν το πανηγύρι, όχι μόνο για το λόγο ότι θέλανε πολύ να παραβρεθούν σ' αυτό αλλά και διότι το πανηγύρι ήτανε το καλύτερο μέσο έκφρασης και εξυπηρέτησης των παραπάνω σκοπών. Όμως το πανηγύρι αντιστοιχούσε σ' ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικών σχέσεων.

Έτσι εκτός από τις οικογενειακές και συγγενικές σχέσεις, η ανάγκη για μεγαλύτερη επικοινωνία και με ανθρώπους έξω από το οικογενειακό και συγγενικό περιβάλλον δημιουργούσε τέτοιου είδους τοπικοπολιτιστικές εκδηλώσεις (πανηγύρι). Ο δημόσιος χορός λοιπόν του πανηγυριού συντελούσε στη σύσφιξη των σχέσεων, τη διατήρηση και ανάπτυξη της φιλίας μεταξύ των μελών της ίδιας τοπικής κοινωνίας, κοινότητας. Συνέβαλε επίσης και στη διατήρηση των ηθών και εθίμων και γενικότερα των παραδόσεων.

Η συμμετοχή λοιπόν του ευρύτερου κοινού στις διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις δημιουργούσε ένα πνεύμα κοινωνικότητας και συμπαράστασης μεταξύ των μελών της κοινότητας.

Τέλος τη συμπαράσταση αυτή το κάθε μέλος τη θεωρούσε υποχρεωτική και αναγκαία, τόσο για τα ευχάριστα, όσο και για τα δυσάρεστα περιστατικά, όπως γάμος, βαφτίσια, θάνατος και άλλα.

Για τους σκοπούς του πανηγυριού και τη σημασία του θα αφιερωθεί παρακάτω ολόκληρο κεφάλαιο.

2.ΣΤΗ ΞΕΝΙΤΙΑ

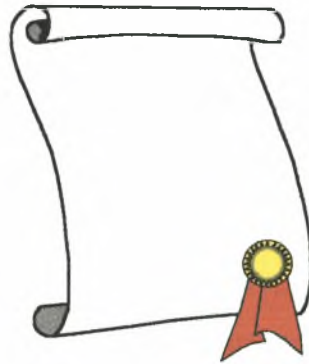
Διαδικασία επιστροφής

Κι έφθανε η ώρα και η μέρα που έπρεπε να γυρίσουν πάλι πίσω στο χώρο της δουλειάς για να εξασφαλίσουν χρήματα. Έχει καλώς αν ήτανε Πάσχα ή Χριστούγεννα και κάθονταν λίγο παραπάνω. Αν όμως τύχαινε το περίφημο εκείνο τριήμερο του πανηγυριού, τότε η νοσταλγία για το χωριό καθώς φεύγανε ήταν μεγαλύτερη και ο καημός αβάσταχτος.

Ετοιμάζαν λοιπόν τα ζώα, τα εργαλεία, τα προσωπικά τους είδη και αφού χαιρετούσαν την οικογένεια και τους συγγενείς τους, ξεκινούσαν το ταξίδι της

επιστροφής πίσω στην ξενιτιά. Όπως ειπώθηκε και πρωτύτερα, φεύγανε συγκεκριμένη μέρα και όχι οποιαδήποτε.

Το ταξίδι επιστροφής στη δουλειά ήταν γι' αυτούς μακρύτερο και δυσκολότερο απ' το ταξίδι του ερχομού στο χωριό. Αυτό γιατί κάθε φορά που φεύγανε ένιωθαν έντονα το συναίσθημα του ξεριζωμού από τον τόπο τους έχοντας βάρος στην καρδιά και στη συνείδηση τους. Ενώ στην επιστροφή, για το χωριό, η ψυχή τους αναπτερόνταν και το ταξίδι ήταν γι' αυτούς κάτι πολύ ευχάριστο και εύκολο, αφηφώντας κούραση, ταλαιπωρία και άλλες αντίξοες συνθήκες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

α. Η σημασία του πανηγυριού στη μουσικοχορευτική παράδοση του χωριού

Τα πανηγύρια, που εξακολουθούν - έστω και υποβαθμισμένα και αλλοιωμένα - να γίνονται στα χωριά μας, διασώζουν και συντηρούν ένα σημαντικό μέρος από τη μουσικοχορευτική παράδοση του τόπου. Το πανηγύρι βέβαια, στη μορφή μιας γενικότερης θρησκευτικής και κοσμικής εκδήλωσης, δεν αποτελεί έθιμο με την αυστηρή έννοια του όρου, δεν έχει στο σύνολο του τελετουργικό χαρακτήρα με συγκεκριμένο τυπικό. Είναι μια συνήθεια, που επαναλαμβάνεται τακτικά, περιοδικά, κατά κανόνα μια φορά το χρόνο. Συχνά όμως στα πλαίσια του πανηγυριού εντάσσονται μικρότεροι κύκλοι εθίμων, που τελούνται παράλληλα με τις άλλες εκδηλώσεις, που έχουν κυρίως κοινωνικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Ας μην ξεχνάμε ότι το πανηγύρι είναι η κύρια τοπική θρησκευτική γιορτή και μία εξαιρετική ευκαιρία για την έκφραση της λαϊκής λατρείας. Από τα σημερινά πανηγύρια όμως, όλο και περισσότερο απουσιάζουν τα επιμέρους λατρευτικά έθιμα και τα διάφορα δρώμενα, που τα συνόδευαν παλιότερα, και υπερτονίζεται ο καθαρά ψυχαγωγικός τους χαρακτήρας.

Τραγούδια και χοροί, που συνδέονται με διάφορα έθιμα και τελετουργίες, δεν ήταν στο παρελθόν απλά μέσα διασκέδασης και ψυχαγωγίας, αλλά στόχευαν πολύ πιο πέρα από την περιστασιακή ευχαρίστηση μιας ομάδας ανθρώπων και υπηρετούσαν έναν ευρύτερο και γενικότερο σκοπό. Από τη στιγμή που έπαψε να τελείται ένα έθιμο, εξαφανίστηκε και το αντίστοιχο τραγούδι κι ο χορός που το συνόδευε. Γιατί τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού αποτελούν ένα πλέγμα αξιών, κι όταν ένα από αυτά τα στοιχεία – το πιο κύριο – υποχωρεί, συμπαρασύρει στον αφανισμό του και τα υπόλοιπα. Τα πιο πολλά από τα ποικίλα έθιμα και τα λαϊκά δρώμενα σήμερα δεν έχουν λόγο υπάρξεως. Γι' αυτό και βαθμιαία χάνουν την παλιά τους λειτουργικότητα, αδυνατούν να «υπηρετήσουν» τη σύγχρονη κοινωνία και ατονούν ως την πλήρη εξαφάνισή τους.

Το έθιμο λοιπόν σήμερα έχει χάσει την κοινωνική του σκοπιμότητα. Η ανάγκη της επικοινωνίας των ανθρώπων εξυπηρετείται πια με άλλους τρόπους και με άλλα μέσα

που επινόησε και καθιέρωσε η σύγχρονη ζωή. Στον καιρό μας δεν περιμένει κανείς το πανηγύρι του χωριού του για να γλεντήσει και να ‘ρθει σ’ επαφή με τους ομοίους του. Υπάρχει μια υπέρ προσφορά ευκαιριών και εναπόκειται στον καθένα – ανάλογα με τη διάθεσή του, το χρόνο που διαθέτει και τις οικονομικές δυνατότητες – ν’ αποφασίσει πότε, πώς και με ποιους θα διασκεδάσει, χωρίς να υπακούει υποχρεωτικά στις επιταγές του ημερολογίου και χωρίς να ακολουθεί τις τυπικές διαδικασίες ενός εθίμου.

Η λειτουργικότητα που είχαν τα τραγούδια και οι χοροί σε μια παραδοσιακή κοινωνία, είτε σχετίζονταν με διάφορα έθιμα είτε όχι, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει σήμερα. Γιατί έχουνε ριζικά αλλάξει οι όροι της κοινωνικής ζωής, ο ψυχισμός και οι ανάγκες των ανθρώπων, ο τρόπος και τα μέσα ψυχαγωγίας, ιδίως μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο, που αποτελεί το μεγάλο ορόσημο για τη μοίρα του λαϊκού πολιτισμού. Η υποχώρηση του δημοτικού τραγουδιού δεν οφείλεται μόνο στην εξαφάνιση κάποιων εθίμων, που συνδέονται με μουσική και χορό. Καταρρέει ολόκληρο το οικοδόμημα της παράδοσης γιατί δέχεται τον αμείλικτο ανταγωνισμό της τεχνολογίας και του αστικού – του ευρωπαϊκού και του παγκόσμιου στις μέρες μας – πολιτισμού.

Πιο ειδικά, τα δημοτικά τραγούδια και οι λαϊκοί χοροί παρακμάζουν, γιατί δεν εκφράζουν και δεν συγκινούν τον νέο άνθρωπο. Και αυτό, επειδή δεν έχουν ουσιαστικό αντίκρισμα ζωής. Τα πιο πολλά από τα παραδοσιακά τραγούδια που ακούγονται σήμερα, παραμένουν μετέωρα, χωρίς καμία ανταπόκριση προς τη σύγχρονη πραγματικότητα. Και τούτο, γιατί δημιουργήθηκαν κάτω από άλλες, τελείως διαφορετικές συνθήκες, για να υπηρετήσουν άλλες εποχές, άλλης μορφής κοινωνίες και άλλου τύπου ανθρώπους. Αυτά τα τραγούδια διασώζονται ακόμη, επειδή αποτελούν συγκινητικές μνήμες των παλαιότερων και συντηρούνται από τη νοσταλγία ανθρώπων, που έχουν προλάβει ζωντανή την παράδοση, που έχουν εμπειρίες και βιώματα από έναν κόσμο πολύ διαφορετικό απ’ τον σημερινό, και που είναι συναισθηματικά δεμένοι μ’ αυτό τον κόσμο.

Οι νέες γενιές του παρόντος και του μέλλοντος – παιδιά μιας άλλης εποχής – είναι πολύ φυσικό να μην κατανοούν πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν κλέφτικα τραγούδια, ενώ δεν υπάρχει κλέφτικη ζωή, πώς μπορεί να υπάρχουν τραγούδια της ξενιτιάς, τη στιγμή που η έννοια αυτή έχει πάρει τη μορφή μίας άλλης κοινωνικής διάστασης στις μέρες μας.

Τραγούδια λοιπόν αγροτικά, ποιμενικά, εργατικά κλπ χωρίς αντίστοιχες μορφές ζωής δεν είναι δυνατό να υπάρξουν. Όσα υπάρχουν και διατηρούνται ακόμη, είναι δημιουργήματα – κατάλοιπα του παρελθόντος, που δεν θ' αντέξουν και πολύ. Το δημοτικό τραγούδι – ανώνυμο, συλλογικό δημιούργημα των «ασπούδαχτων» – εξέφρασε τον παραδοσιακό, τον προβιομηχανικό και τον προ-αστικό άνθρωπο. Η σημερινή ζωή κινείται με άλλους ρυθμούς, και η τέχνη που θα την εκφράσει – και την εκφράζει – δεν μπορεί να είναι λαϊκή με την παλιά σημασία του όρου. Θα είναι – όπως και είναι – τέχνη επώνυμη, προσωπική, εξειδικευμένη, τέχνη των «σπουδαγμένων».

Από το πλήθος των δημοτικών τραγουδιών πολλά είναι εκείνα, που τραγουδιούνται και χορεύονται σε κάθε περίπτωση, είναι τραγούδια του κεφιού και του γλεντιού, τραγούδια «γενικής χρήσεως». Λειτουργούν μεμονωμένα και ανεξάρτητα, και δεν εντάσσονται στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου εθίμου, δεν είναι απαραίτητα συστατικά μιας τελετουργίας και δεν υπηρετούν άλλο σκοπό πέρα από τον καθαρό ψυχαγωγικό για μια ομάδα ανθρώπων.

Υπάρχει όμως και ένας μεγάλος αριθμός τραγουδιών και χορών, που δεν έχουν αυτόνομη υπόσταση, αλλά λειτουργούν μόνο σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία της παράδοσης και δρουν παράλληλα με άλλες μορφές λαϊκής έκφρασης. Υπάρχουν τραγούδια και χοροί, που όχι απλώς υπηρετούν ένα έθιμο ή ένα λαϊκό δρώμενο, αλλά και προκύπτουν απ' αυτό, δημιουργούνται δηλαδή και συντηρούνται μόνο μέσα στην ατμόσφαιρα ορισμένης τελετουργίας και εντάσσονται σε παγιωμένους εθιμικούς κύκλους σε βαθμό που δεν νοούνται έξω απ' αυτούς. Πολλά από τα τραγούδια και τους χορούς της πρώτης κατηγορίας (του γλεντιού γενικά) έχουν ευρεία διάδοση και σήμερα. Κι οπωσδήποτε είναι πιο μακρόβια και πιο ανθεκτικά στην πίεση των σύγχρονων καιρών από τα τραγούδια και τους χορούς της δεύτερης κατηγορίας. Και τούτο, γιατί εξυπηρετούν γενικού χαρακτήρα κοινωνικές εκδηλώσεις και συντονίζονται με κάποιες μορφές παραδοσιακής ζωής, που υπάρχουν ακόμα στις μέρες μας.

Ο λαϊκός πολιτισμός τέλος είναι πολιτισμός της υπαίθρου, του ανοιχτού ορίζοντα αλλά και της μικρής κλειστής κοινωνίας. Αυτός ο πολιτισμός και οι διάφορες μορφές της λαϊκής τέχνης αδυνατούν να λειτουργήσουν κάτω από τις σημερινές συνθήκες. Ακόμα και θέματα παραδοσιακά, γνώριμα και οικεία για τον λαϊκό δημιουργό, όπως είναι η ξενιτιά – φαινόμενο κοινωνικό που υπάρχει και σήμερα – δεν γίνονται αιτία λαϊκής δημιουργίας και πηγή έμπνευσης όπως παλιότερα. Τον καιμό της ξενιτιάς -

με μειωμένη οπωσδήποτε την ένταση του και την οξύτητα του στις μέρες μας – δεν θα τον εκφράσει πια ο ανώνυμος καλλιτέχνης, αλλά ο επώνυμος στιχουργός και συνθέτης. Η σύγχρονη ζωή αφήνει ελάχιστα περιθώρια, για να μπορεί να δράσει το ομαδικό πνεύμα και ο ανώνυμος δημιουργός. Ιδιαίτερα στον τομέα της παραδοσιακής μουσικής και του λαϊκού χορού, ότι αξιόλογο υπάρχει σήμερα, είναι δημιούργημα του παρελθόντος και δεν απομένει πια καμιά ελπίδα για ανανέωση και συνέχεια της παράδοσης, τουλάχιστον στη μορφή που τη γνωρίζαμε ως σήμερα.

β. Το πανηγύρι των Πραμάντων στα παλιά χρόνια

Η χαρά όλη των μικρών παιδιών ήταν εκείνες οι περίφημες μέρες του πανηγυριού. Και καθώς πλησίαζαν οι μέρες, από την Άρτα θα έρχονταν οι τσαρουχάδες με τα πολύτιμα φορτία και τα παιδιά ήλπιζαν ότι ο πατέρας θα τους αγοράσει ένα ζευγάρι κόκκινα τσαρούχια για να γιορτάσουν και αυτά μαζί με τους άλλους το πανηγύρι του χωριού.

Εάν η δική τους χαρά ήταν μεγάλη, πόσο μάλλον εκείνων των παιδιών που γύρισαν από στρατιώτες και πλησίαζαν τα 25 χρόνια και των κοριτσιών που είχαν ξεπεράσει τα 20 και οι προτάσεις γάμου είχαν αρχίσει και από τη μια πλευρά και από την άλλη πλευρά.

Πίσω στη χαρά αυτή δεν πήγαιναν και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία (ξενιτεμένοι – μαστόροι συνήθως), διότι τους δίνονταν η ευκαιρία να έρθουν στα σπίτια τους να τακτοποιήσουν ορισμένες δουλειές, να συζητήσουν με την οικογένειά τους διάφορα ζητήματα που τους απασχολούσαν και να ξεφαντώσουν κάπως και αυτοί, γιορτάζοντας όλοι μαζί το πανηγύρι του χωριού τους.

Τις παραμονές του πανηγυριού κατέφθαναν από το βουνό και από τα διάφορα κέντρα εργασίας τα γεροδεμένα εκείνα παλκαριά, έτοιμα να φορέσουν την κατάλευκη φουστάνελα³ και το εφαρμοστό μανδύα για να λάβουν μέρος, τόσο στους μερικούς χορούς, όσο και στο γενικό που γινότανε το απόγευμα της δεύτερης ή τρίτης μέρας του πανηγυριού.

Την παραμονή το βράδυ ξεφόρτωναν στην πλατεία του χωριού οι αγωγάτες τρόφιμα και φρούτα από τη Θεσσαλία και τον κάμπο της Άρτας και ύστερα από τον καφέ ν'

---

³ Η φουστάνελα είναι πάνινη και όχι μάλλινη, διότι στη δεύτερη περίπτωση θα ήταν πολύ βαριά και οι νέοι χορευτές δε θα μπορούσαν να την κουβαλήσουν και να χορέψουν άνετα μ' αυτή.

αρχίζει η ουζοποσία και συνέχεια να στήνονται χοροί με τη συνοδεία Λαϊκών οργάνων.

Η υπόθεση αυτή κρατούσε ως τις 11 ή 12 τα μεσάνυχτα, οπότε αποσύρονταν στα σπίτια τους, να ησυχάσουν και να σηκωθούν το πρωί να ετοιμασθούν, για να λάβουν όλοι μέρος στη Θεία Λειτουργία, την οποία τελούσαν οι δώδεκα παπάδες του χωριού. Ήτανε τόσος πολύς ο κόσμος που δεν χώραγαν ούτε σ' αυτή την Μεγάλη εκκλησία. Όταν τελείωνε η Θεία Λειτουργία ξέσπαγε όλο εκείνο το εκκλησίασμα και έτρεχε να βρει θέση με την παρέα του σε κανένα από τα πολλά καφενεία του χωριού. Και όσοι δεν το κατάφερναν, κάθονταν στα πεζούλια του καμπαναριού ή της ευρύχωρης πλατείας ή στο περιτοίχισμα του πλατάνου κι ύστερα από λίγη ώρα κούρδιζαν τα όργανά τους οι οργανοπαίχτες και στη συνέχεια έπαιζαν προκλητικά τραγούδια, πράγμα που έδινε αφορμή σαν τα μανιτάρια να στήνονται τα χοροστάσια* από τους φουστανελοφόρους νέους του χωριού, μπροστά στα καφενεία της κεντρικής πλατείας, χορεύοντας την Παπαδιά, τον Μενούση και άλλα.

Αυτό επαναλαμβάνονταν και το απόγευμα της πρώτης ημέρας – 26^{ης} Ιουλίου, και το πρωί της άλλης.

Εκείνο όμως το οποίο έδινε την πραγματική όψη του πανηγυριού ήτανε το ξεφάντωμα του απογεύματος της δεύτερης ή τρίτης μέρας. Και αυτό γιατί εάν η τρίτη μέρα συνέπιπτε να είναι Κυριακή συνεχίζονταν το πανηγύρι και για τρίτη μέρα, με το γενικό χορό, το διπλοκάγκελο το τριβυτό κλπ.

Κατά τις 5 η ώρα το απόγευμα της δεύτερης ή τρίτης μέρας άρχιζε να χτυπά χαρούμενα η γλυκολάλητη καμπάνα της Αγίας - Παρασκευής που με το λάλημά της καλούσε όλους, να λάβουν μέρος στο πανηγύρι.

Άνδρες και γυναίκες, γέροι και γριές, όμορφες κοπέλες και λεβεντόκορμα παλικάρια, φορώντας τις φουστανέλες και τα γιορτινά τους, πήγαιναν στην ευρύχωρη πλατεία του χωριού και με ανυπομονησία περίμεναν την ώρα για να στηθεί ο γενικός χορός στον οποίο θα έπαιρναν μέρος κι αυτοί.

Και όταν έφτανε η ώρα, με τη συνοδεία της ορχήστρας τα λεβεντόκορμα εκείνα παλικάρια, πλαισιωμένα από τις γεροντότερους άρχιζαν να σχηματίζουν τον γενικό χορό, χορεύοντας τον αητό και άλλα τραγούδια.

Πίσω από τον κύκλο των ανδρών ήτανε σχηματισμένος ο κύκλος των γυναικών και όταν οι κύκλοι έκλειναν επιπλέον και η ώρα πλησίαζε, αποσύρονταν τα όργανα και την θέση τους την αναπλήρωναν οι φωνές των χωριανών οι οποίοι τραγούδαγαν όλοι μαζί.

Αριστερά: χωριανές γυναίκες στο πλέξιμο και στο ... κουτσομπολιό.
Δεξιά: Πραμαντιώτες έτοιμοι να στήσουν το «γενικό» χορό.

Στο γενικό χορό καγκελάρι και τραγούδι έπαιρναν μέρος και οι γυναίκες και τα κορίτσια του χωριού. Με τα μακριά φουστάνια, τα κεντημένα συγγούνια* και τα πλουμιστά* μαύρα μαντήλια καλοδεμένα στο κεφάλι τους, κάνοντας δεύτερο κύκλο, πίσω από τους άνδρες.

Συνέχεια, μετά το γενικό χορό (πιασμένοι όλοι μαζί σε ευθεία - σειρά), σχηματιζόνταν το διπλοκάγκελο από τους κύκλους των ανδρών και γυναικών, πράγμα το οποίο εξυπηρετούσε πολύ έναν από τους σκοπούς του πανηγυριού, διότι την εποχή εκείνη τα ήθη και τα έθιμα ήτανε πολύ περιορισμένα, το πανηγύρι ήτανε ο τόπος συνάντησης των νέων και όχι μόνο. Ήτανε ο συνδετικός κρίκος, ή ακόμα καλύτερα, η λύση σε πολλά προβλήματα εκείνης της εποχής. Θα γίνει αναφορά παρακάτω για το σκοπό του πανηγυριού και τα οφέλη του.

Τελειώνοντας το διπλοκάγκελο αποσύρονταν οι γυναίκες και πολλοί άνδρες, διότι θα άρχιζε το τριβυτό στο οποίο έπαιρναν μέρος μόνο άνδρες που θα μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στο τρέξιμο και σε άλλα αγωνίσματα. Δύο άντρες του χωριού κρατούσαν χονδρά λουριά. Ένας στην αρχή του κύκλου και ο άλλος στο τέλος κι άρχιζε το τριβυτό τραγούδι:

*«πέρασα απ' τη τζουκαριά
κι εδώ έσπερναν κουκιά
Έτσι τα σκαλίζανε και τα βοτανίζανε
πως το τρίβουν το πιπέρι οι διαβόλοι καλόγεροι
με τη μύτη τριβυτό».*

Εκείνη τη στιγμή ήταν όλοι υποχρεωμένοι να πλησιάσουν τη μύτη τους κάτω στη γη, κι αυτό το παρακολουθούσαν οι δυο αυτοί άντρες με το λουρί στο χέρι. Ύστερα ακουγόταν η στροφή του τραγουδιού:

*«Για σηκωθείτε παλικάρια
με σπαθιά και με χατζάρια».*

Στο άκουσμα αυτής της στροφής του τραγουδιού ήτανε όλοι υποχρεωμένοι, όσοι ήτανε πιασμένοι στο χορό, να σηκωθούν και να πηδήξουν γρήγορα το εμπόδιο, το οποίο σχηματιζόταν από τους δυο άνδρες της μίας άκρης του χορού.

Το ίδιο επαναλαμβάνονταν και από την άλλη άκρη του χορού. Και συνεχιζόταν το τραγούδι:

*«τριβυτό μωρ' τριβυτό
πως το τρίβουν το πιπέρι
Με τον αγκώνα με το χέρι
οι διαβόλοι καλογέροι».*

Τη στιγμή αυτή ήτανε ακουμπισμένοι όλοι με τον αγκώνα για να τρίψουν το χώμα κάτω, διότι άγρυπνος στα κεφάλια τους στέκονταν με τα λουριά στα χέρια οι δύο άντρες. Ύστερα ακουγόταν η επόμενη στροφή:

*«Για σηκωθείτε παλικάρια
με σπαθιά και με χατζάρια»*

Στο άκουσμα της στροφής αυτής, σηκώνονταν όλοι μαζί (αυτοί που χόρευαν) και πηδούσαν ακόμη μια φορά το εμπόδιο. Και έτσι τελείωνε το τραγούδι, διαλύονταν ο χορός ή κάποιοι συνέχιζαν το χορό με άλλα τραγούδια και χορούς ή φεύγανε για τα σπίτια τους σιγά – σιγά αφού πρώτα εύχονταν ο ένας στον άλλον υγεία και χαρά και προσδοκούσαν να είναι όλοι πάλι μαζί την επόμενη χρονιά για να ξαναγιορτάσουν το πανηγύρι στις 26 Ιουλίου.

Λέγεται ότι με το τέλος του πανηγυριού, στα παλιά εκείνα χρόνια, ένας μεγαλόσωμος και γεροδεμένος άνδρας, που άκουγε στο όνομα Χρίστος Ντάκας, τραυματίας του πολέμου 1897 με διαμπερές τραύμα στα μάγουλα, σηκωνόταν με άλλα 15 –20 άτομα παλικάρια και έστηναν τον χορό με τους στοίχους του παρακάτω τραγουδιού.

*«Κίνησα να πάω στις στείρες
μου 'ρθαν κι άλλες πέντε χήρες
πρώτα φιλώ τσανόπαντρες
κι ύστερα τις παντρεμένες
που ναι καλομαθημένες».*

Αυτό ήταν περίπου το χρώμα του πανηγυριού στην Πράμαντα εκείνα τα χρόνια, στο οποίο και οι νέοι σήμερα φροντίζουν να τα κρατήσουν αλλά και οι γεροντότεροι με ότι τρόπο μπορούνε, προκειμένου να δοθεί το λαογραφικό αυτό έθιμο.

Το πανηγύρι γι' αυτούς λοιπόν (μαστόρους και μη), ήταν πολύ σημαντικό. Θυσίαζαν τα πάντα κι έκαναν τα ακατόρθωτα για να παραβρεθούν στο πανηγύρι. Ήτανε το μεράκι τους. Θέλανε να 'ρθουνε να πάρουν την ευλογία από τον πολιούχο τους (Αγία - Παρασκευή). Δεν τους ένοιαζε από πόσο μακριά θα 'ρθουνε, αφηφούσαν την ταλαιπωρία και κάθε εμπόδιο το ξεπερνούσαν.

Εκείνες τις μέρες του πανηγυριού όλοι κατέχονταν από μια ψυχική ευφορία τέτοια που δίνονταν ασυλία για τους κακοποιούς και για όσους είχαν δοθεί εντάλματα συλλήψεως. Απαγορευόταν τις μέρες εκείνες να συλληφθεί κάποιος ή να ενοχληθεί από τις αρχές. Ήτανε όλοι ενωμένοι και με την ευλογία του πολιούχου τους, μοιράζονταν το όμορφο εκείνο τριήμερο. Εχθροί και φίλοι, όλοι μαζί πιασμένοι χέρι - χέρι, μπαίνανε στο χορό και τραγουδούσανε.

γ. Ο ρόλος του πανηγυριού - χορού για τους ίδιους και για το κοινωνικό σύνολο

Ο χορός, η μουσική και το τραγούδι αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία όλων σχεδόν των κοινωνικών τους εκδηλώσεων. Και αυτό γιατί ο χορός ήτανε από τα λίγα μέσα έκφρασης, επικοινωνίας και ψυχαγωγίας, που συντελούσε στην ένταξη και τη συμμετοχή του ατόμου στην ευρύτερη κοινωνική ομάδα.

Έτσι η συμμετοχή όλων των κατοίκων του χωριού στο γενικό χορό η στο καγκελάρι (διπλοκάγκελο ή τριπλοκάγκελο) συμβόλιζε και ταυτόχρονα ενίσχυε την συνοχή και την ενότητα τους ως μέλη της κοινότητάς τους.

Σκοποί του πανηγυριού:

Παράλληλα ο χορός και γενικά όλη αυτή η τελετή του πανηγυριού, εξυπηρετούσε και άλλους σκοπούς. Στο χορό, που γινόταν για παράδειγμα της ημέρες εκείνες του πανηγυριού συμμετείχαν τα νεαρά κορίτσια που ήταν «έτοιμα» να παντρευτούν, πάντα όμως συνοδευόμενες από τους πατεράδες. Γι' αυτό, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, τύχαινε περίπτωση να έρθει ο πατέρας (πρωτομάστορας) από το Ξηρόμερο για παράδειγμα στο χωριό μόνο και μόνο για να παντρέψει το κορίτσι του. Το κορίτσι

λοιπόν που ήταν υποψήφιο να παντρευτεί έσερνε (έμπαινε) πρώτη στο χορό άλλα πάντα με συνοδεία του πατέρα ή αδερφού.

Το πανηγύρι λοιπόν ήταν πολύ σημαντικό για τους μαστόρους αλλά και για όλους τους χωριανούς. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός, που θέλανε τόσο να παρευρεθούν στην όμορφη αυτή τελετή και μπορεί να πήγαιναν χωρίς χρήματα ή και παντελόνι (που λέει ο λόγος) ακόμα, ποτέ όμως χωρίς μαντήλι. Και αυτό γιατί για να σύρουν το χορό ή για να πιαστούν με κάποια κοπέλα έπρεπε απαραίτητως να έχουν μαντήλι μαζί τους, διαφορετικά θα είχαν την κατακραυγή του κόσμου. Επιπλέον ήταν ασέβεια και ντροπή προς τη νεαρά κοπέλα.

Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι η μεγάλη συμμετοχή των χωριανών και ιδίως των ξενιτεμένων στο πανηγύρι δεν γινόταν για θρησκευτικούς και τελετουργικούς λόγους μόνο αλλά και για κοινωνικούς. Αποτελούσε δηλαδή το πανηγύρι και αφορμή για ψυχαγωγία, για επικοινωνία, για γνωριμίες των νέων του χωριού ή και της περιοχής, για προξενιά για επαγγελματικές και εμπορικές συναλλαγές και γενικά για την σύσφιξη των σχέσεων και τη διατήρηση και ανάπτυξη της φιλίας. Έδινε επίσης την ευκαιρία σε συγγενείς και φίλους να συναντηθούν γιατί οι αποστάσεις ήταν μεγάλες και η δυνατότητα μετακίνησης περιορισμένη. Όλα αυτά γινόταν όμως μέσα από το χορό καθώς είναι ο πυρήνας του κάθε πανηγυριού. Δεν νοείται πανηγύρι χωρίς χορό. Μέσα από το χορό εκφραζόντουσαν οι άνθρωποι. Ήταν ένα μέσο χαράς και λύπης γι' αυτούς. Επιπλέον τους έωνε πραγματικά, όλοι ήτανε ίσοι εκείνη τη στιγμή και δεν υπήρχε καμία διχόνοια μεταξύ τους και ότι μικροδιαφορά υπήρχε ξεχνιόταν εκείνη τη μέρα, του πανηγυριού. Ο χορός λοιπόν με την αυστηρά προσωπική του ταυτότητα καθιστά ορόσημο την κοινωνική συνοχή των ανθρώπων, του συλλογικού εμείς και του ατομικού εγώ.

Επομένως ο χορός ως έννοια αλλά και το πανηγύρι, θα τολμούσαμε να πούμε ότι ήταν ένας συνεχής και σημαντικός σταθμός στη ζωή τους καθώς το περιμένανε όλοι με ανυπομονησία να 'ρθει, ξενιτεμένοι και μη, προκειμένου να βιώσουν όλες τις παραπάνω προαναφερθείσες καταστάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

Η ΤΑΞΗ ΤΩΝ ΜΑΣΤΟΡΩΝ

α. Έκφραση οικονομικής δύναμης

Οι μαστόροι ήταν άνθρωποι που όλο το βάρος της προσοχής τους το αποσπούσε η οικογένεια. Σπάνιζαν οι περιπτώσεις που δεν γίνονταν αυτό. Γι' αυτό και τα χρήματα τα οποία διέθεταν τα προσέφεραν στην οικογένεια για τις ανάγκες της. Η οικονομική τους δύναμη λοιπόν εκφραζόταν μέσα από το αρχοντικό τους. Γέμιζαν το αρχοντικό τους με τα απαραίτητα και μετά πρόβαλαν την οικονομική τους δύναμη προς τα έξω.

Αυτοί οι οποίοι είχαν μεγαλύτερη οικονομική δύναμη σε σχέση με τους υπόλοιπους φαινόταν στον τρόπο συμμετοχής τους στα κοινά. Η παρουσία τους για παράδειγμα στο χώρο του πανηγυριού ή και του καφενείου ακόμα ήταν διαφορετική. Κερνάγανε και γενικά σπαταλούσαν χρήματα. Αυτό δεν το κάνανε όμως για κοινωνική προβολή και μόνο, αλλά γιατί έτσι ένιωθαν. Γιατί και οι ίδιοι θαύμαζαν και σέβονταν κάποιον ο οποίος ήταν «νοικοκύρης» στο αρχοντικό του και όχι όποιον ήταν μόνο σπάταλος στα καφενεία και πανηγύρια. Βέβαια υπήρχε και η περίπτωση που περίμεναν όλο το χρόνο για να έρθουνε στο περίφημο πατροπαράδοτο πανηγύρι τους για να ξοδέψουν τα χρήματα τους όλα αδιαφορώντας για τις ανάγκες της οικογένειας.

Άλλη περίπτωση ήταν η εξοικονόμηση χρημάτων όλα τα χρόνια προκειμένου να τα φιάκουνε* λίρες για να ετοιμάσουν την προίκα του κοριτσιού συνήθως. Οι μαστόροι με μεγαλύτερη οικονομική άνεση, έψαχναν να βρουν πλούσιο γαμπρό για το κορίτσι τους για να το παντρέψουν. Αυτός ήταν ένας ακόμα λόγος για τον οποίο οι μαστόροι εξέφραζαν την οικονομική τους δύναμη.

Προστριβές τώρα με άλλες ομάδες – τάξεις ανθρώπων δεν είχανε ιδιαίτερα. Οι προσωπικές τους σχέσεις ήτανε συνήθως καλές. Η μοναδική διαρκής προστριβή τους ήτανε με τους κτηνοτρόφους οι οποίοι διέθεταν περισσότερα χρήματα από τους ίδιους και υπήρχε όπως ήταν αναμενόμενο μια αντιπαλότητα.

Προτιμούσαν το παιδί τους, κόρη συνήθως, να μείνει ανύπαντρο παρά να το δώσουν στους κτηνοτρόφους. Ένας άλλος λόγος ότι αν η κόρη τους παντρευόταν με κάποιο

κτηνοτρόφο, το μισό χρόνο θα ζούσε πάνω στα βουνά⁴, πράγμα το οποίο δεν ήθελαν ούτε οι ίδιοι αλλά ούτε και οι γονείς.

Γενικά οι μαστόροι ήτανε φιλήσυχη τάξη και διατηρούσαν καλές επαφές με τους χωριανούς, οι οποίοι χωριανοί τους σέβονταν και τους θαύμαζαν για το δύσκολο έργο το οποίο επιτελούσαν προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις της ζωής.

β. Η κοινωνική τους τάξη

Στην Ήπειρο οι κοινωνικές τάξεις διαμορφώνονταν με βάση την οικονομική επιφάνεια των κατοίκων και το επάγγελμα. Όσο αναφορά την οικονομική επιφάνεια, στην πρώτη τάξη συγκαταλέγονταν συνήθως αυτοί που ασχολούνταν με το εμπόριο, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, οι μεγάλοκτηνοτρόφοι που είχαν κυρίως πολλά πρόβατα, οι γαιοκτήμονες, εκείνοι που ξενιτεύονταν και δημιουργούσαν μεγάλη περιουσία και σε πολλές περιπτώσεις οι μορφωμένοι. Όλοι οι άλλοι που ήτανε και οι πιο πολλοί, αποτελούσαν κατώτερη τάξη ή απλά την τάξη των φτωχών. Με βάση το επάγγελμα τώρα, υπήρχαν τρεις κοινωνικές τάξεις. Στην πρώτη υπάγονταν αυτοί που ασχολούνταν με το γενικό εμπόριο, στη δεύτερη οι επαγγελματίες παντός είδους και στην τρίτη, οι ελεύθεροι εργάτες, οι οικοδόμοι και διάφοροι άλλοι.

Έτσι η τάξη των μαστόρων με βάση το επάγγελμα τους ήταν στην τρίτη, κατώτερη τάξη, όμως επειδή το εισόδημά τους δεν ήταν σταθερό αλλά αυξομειώνονταν ανάλογα με το είδος εργασίας, δεν μπορούμε να κάνουμε διάκριση με βάση την οικονομική τους κατάσταση. Υπήρχαν μαστόροι οι οποίοι διέθεταν αρκετά χρήματα (πρωτομάστορες για παράδειγμα) και άλλοι οι οποίοι απλά έβγαζαν τα προς το ζην (μπλαροπαίδι*, απλός χτίστης).

Επομένως η κατάσταση των μαστόρων στην Πράμαντα ήτανε μέτρια και γι' αυτό δεν υπήρχε έντονη κοινωνική ανισότητα με άλλες κοινωνικές τάξεις του χωριού.

---

⁴ Οι κτηνοτρόφοι από την άνοιξη και ύστερα μέχρι το Σεπτέμβρη ζούσαν στα βουνά, καθότι είχαν τα ζωντανά (πρόβατα) και δε μπορούσαν να τ' αφήσουν και να φύγουν. Μόλις έπιανε ο χειμώνας έπαιρναν τα ζωντανά και κατέβαιναν στο χωριό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο

ΕΡΓΑ ΜΑΣΤΟΡΩΝ

«εν ετει 1827 Σεπτεμβρίου 11, ηγέρθη εκ θεμελίων ιερά και σεβάσµια Μονή της Αγίας Αικατερίνης δια συνδροµής καθηγουµένου Γαβριήλ έχει και αδερφούς πρωτοπαπά Ιάκωβον, Γρηγόριον, Δαμιανό και Μαγδαληνής Μοναχής και πρωτοµάστορας Γιωργάκη Γιαννούλας και Παναγιώτου Αντωνίου από χωριόν Πράμαντα». Η πλάκα* είναι χτισμένη πάνω στην πλάγια είσοδο της Μονής « Αγίας Αικατερίνης Καταρράκτου».

Από το κείμενο φαίνεται ότι οι πρωτοµάστορες που έχτισαν την ιερά Μονή Αικατερίνης Καταρράκτου ήταν απ' το χωριό Πράμαντα. Τα ονόµατα τους ήτανε οι Γιωργάκης Γιαννούλας και Παναγιώτης Αντωνίου.

1. Έργα Βασίλη Γεωργάκη

- α) Το κωδωνοστάσιο (καμπαναριό) Ελευθεροχωρίου Φιλλιπιάδος: το έργο αυτό είναι αναγνωρισμένο ως κομψοτέχνηµα και από τα λίγα σε όλη την Ελλάδα.
- β) Εκκλησία – Κόρνες Θεσσαλίας
- γ) Εκκλησία – Στάνου Αμφιλοχίας
- δ) Πολλά τέµπλα σε διάφορες εκκλησίες
- ε) Σχολεία και άλλα έργα
- στ) Μνηµείο – βρύση του χωριού «Αράπης»

2. Έργα Γεωργίου Δάφνη

- α) Τρούλος Αγίας Παρασκευής Πραµάντων
- β) Κωδωνοστάσιο Κομποτίου
- γ) Πολλές γέφυρες και δηµοτικά έργα

3. Έργα Δήμος Σταυρούλας

- α) 1938 – το ωραίο κωδωνοστάσιο Αμφιλοχίας
- β) Δημοτικό σχολείο Πραμάντων

4. Έργα Σωτ. Καλογήρου

- α) 1920 – Άγιος Γεώργιος Φιλιπιάδος
- β) 1920 – Εκκλησία στα Μηλιανά / πέντε πηγάδια
- γ) 1918 – κωδωνοστάσιο Χανοπούλου
- δ) 1918 – κωδωνοστάσιο Γαλατά Πρεβέζης
- ε) 1929 – κωδωνοστάσιο Ντάρα Πρεβέζης
- ζ) 1930 – κωδωνοστάσιο Θεοδώριανα Άρτας
- η) 1934 – κωδωνοστάσιο Γκρίμποβο Άρτας

5. Έργα Πάνου Λάμπρη

- α) 1910 – εκκλησία Άγιος Ιωάννης Αμαλιάδος Πελοποννήσου
- β) 1929 – Αγία τριάδα – Χάβαρη Ηλείας (Βυζαντινού ρυθμού)
- γ) 1935 – Άγιος Γεώργιος Αμαλιάδας
- δ) 1935 – 1936 Αγία Ευαγγελίστρια Αμαλιάδας
- ε) 1936 – Σχολείο Χάβαρη Ηλείας
- ζ) Πολλά δημόσια έργα

6. Έργα Νίκου Λάμπρη

- α) 1933 – Άγιος Τρύφωνας Αμαλιάδος
- β) Μονή προφήτη Ηλία Αμαλιάδα
- γ) Μονή Αγία Μαύρα Κυλλήνης
- δ) Ναός Παναγία Θραγαβέλα
- ε) Γυμνάσιο Αμαλιάδος
- ζ) Πολλά δημόσια έργα

Το αρχοντικό ΧΑΤΖΗΓΑΚΗ – ΠΕΡΤΟΥΛΙ Τρικάλων. Υπάρχει πλάκα που αναγράφει ότι ο πρωτομάστορας κατασκευαστής ήταν ο Πραμαντιώτης Χρήστος Καρατζένης – ο παππούς του Χρήστου και Σταύρου Καρατζένη (τον οποίο οι χωριανοί για τον καλοκάγαθό του χαρακτήρα τον λέγανε «Βαβούλα»)

7. Έργα διαφόρων

Εκτός από τα κτίσματα, κομψοτεχνήματα του χωριού, παλαιών και νέων μαστόρων, ως το μοναστήρι, τα εξωκλήσια, το σχολείο με τις καμάρες, η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, καταστήματα, το καλλίγραμμα σχολείο, τα αρχοντικά, οι Πραμαντιώτες με έργα που κατασκεύασαν πέρα των Πραμάντων δημιούργησαν επάξια ιστορία, ως άριστοι τεχνίτες με τα κάτωθι έργα των :

1. Γέφυρα Πλάκας – Κ.Μπέκας
2. Ναοί Μεσούντας – Κ.Μπέκας
3. Ναός Συρράκου – Κ.Μπέκας
4. Κωδωνοστάσιο Θεωδοριανών – Αυγέρης
5. Ναός Στάνου Αιτωλοκαρνανίας – Β. Γεωργάκης
6. Κωδωνοστάσιο Κομποτίου – Γ. Δάφνης
7. Γέφυρες Καλεντίνης – Φ. Καρατζένης
8. Δημοτικό σχολείο Καλαρρύτων – Φ. Καρατζένης
9. Μέγαρο Ζάρα Άρτα – Τσακούμης Βαγγέλης
10. Πλατεία Σκουφά Άρτας – Νάσιος Γούλα Παππός κ.λ.π.
11. Μέγαρο Ρήγγα_Γαρουφαλλιά – Πραμαντιώτες

8. Έργα Ιωάννου Λάμπρου Καρακώστα

1. Πεντάλοφο Μεσολογγίου – εκκλησία Σωτήρος
2. Σφήνα Ακαρνανίας – εκκλησία
3. Παλαιομάννα Μεσολογγίου - εκκλησία
4. Λόγγος Αιγίου – εκκλησία Άγιος Δημήτριος
5. Αγρίνιο – εκκλησία Άγιος Δημήτριος
6. Μοναστηράκι Αιτωλοακαρνανίας – εκκλησία

7. Θύριο Βόνιτσας – εκκλησία
8. Αμφιλοχία – εκκλησία Αγίας Παρασκευής
9. Σπάρτον Ξηρομέρου – εκκλησία
10. Νεοχώρι Αιτωλοακαρνανίας – κωδωνοστάσιο
11. Μεσολόγγι – κωδωνοστάσιο Αγίου Παντελεήμονος
12. Πέντε μεγάλες βίλες – Περτούλι Θεσσαλίας
13. Εργοστάσιο ξυλείας – Περτούλι Θεσσαλίας

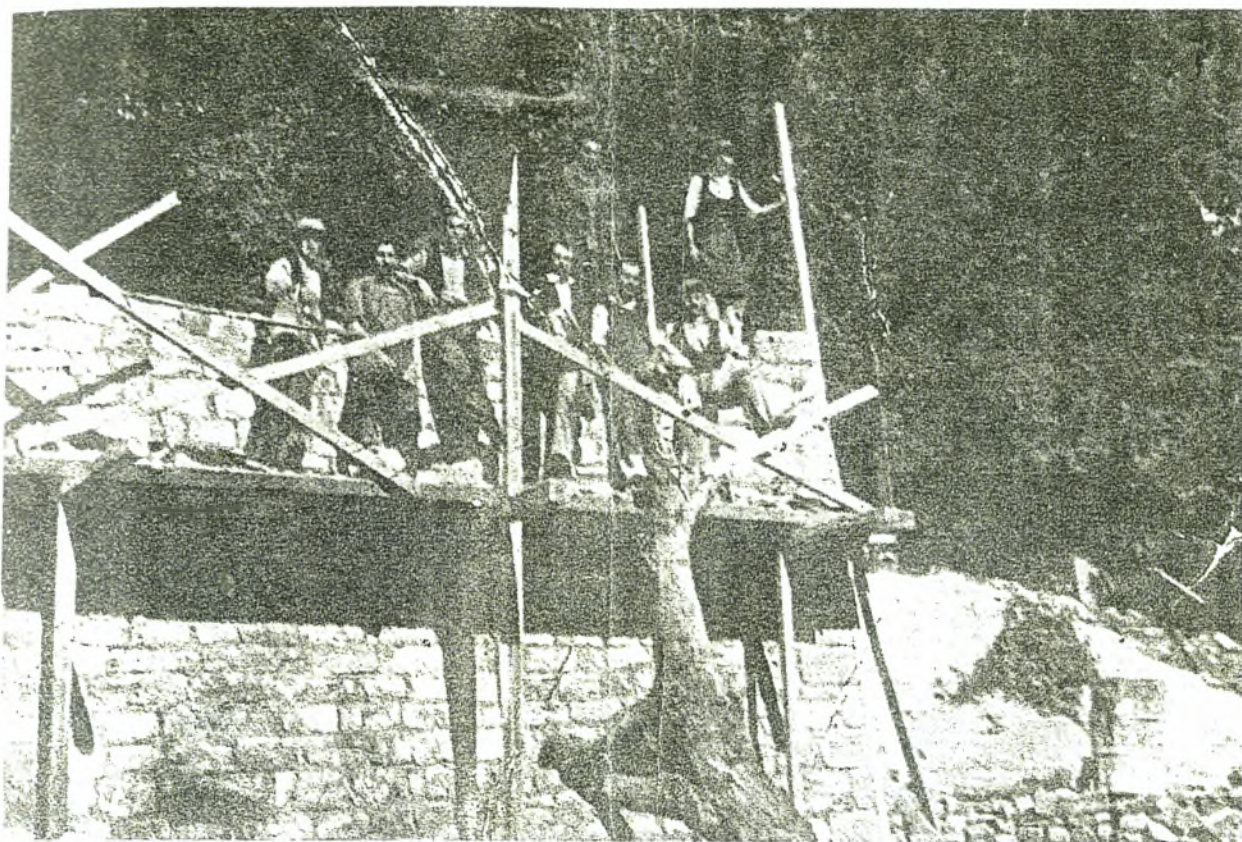
9. Γεφύρια

Όπως σε όλες τις κατασκευές έτσι και στα γεφύρια αποκλειστική αιτία δημιουργία τους υπήρξε η ανάγκη. Τη δουλειά αυτή την ανέλαβαν και πάλι οι επιδέξιοι ντόπιοι μαστόροι. Εδώ και αιώνες λοιπόν οι μαστόροι Ηπειρώτες απαντούν στις δυσκολίες της γης τους χτίζοντας γεφύρια. Στη συνέχεια αναφέρονται ορισμένα απ' αυτά:

1. Γεφύρι του καλόγερου ή πλακίδα – όχθες του Βίκου
2. Γεφύρι της Κόνιτσας – όχθες του Αωού
3. Γεφύρι της Πλάκας – Άραχθος
4. Γεφύρι Τριζώλου – Αχελώος
5. Γεφύρι της Κλειδωνιάβιστας – Βοϊδομάτης
6. Γεφύρι της Άρτας – Άραχθος
7. Γεφύρι της Πορτίτσας – Βενέτικο
8. Γεφύρι της Τίστας – χωριό Ζιάκα Γρεβενών
9. Γεφύρι Σπανού – Βενέτικο
10. Γεφύρι Κοντοδήμου ή Λαζαρίδη – Βίκος
11. Γεφύρι Ζέρμας – ποταμός Σαραντάπορος

Τέλος ο πρωτομάστορας Μάργαρης κατασκεύασε μαζί με το συνεργείο του το ανάκτορα του Αλή - Πασά στα Γιάννενα.

1954 – Τύρνα – σημερινή Ελάτη Τρικάλων

Παραδοσιακό πέτρινο σπίτι χτισμένο από Πραμαντιώτες μαστόρους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

1. ΞΕΝΙΤΙΚΑ

α. Ταξιδιού

Όταν πλησίαζαν προς το χωριό, τραγουδούσαν με τέτοια ευθυμία και χαρά που το τραγούδι τους ακουγόταν πέρα από τον Άραχθο (ποταμός) στην Σκούπα (χωριό), όπου εκεί οι Σκουπιότισσες που σκάλιζαν τα χωράφια τους κάτω στην ποταμιά, παρατούσαν τα σκαλιστήρια τους για ν' ακούσουν τη μελωδία:

1. *Γλυκοχαράζουν τα βουνά
κι οι όμορφες κοιμούνται*

*και των μανάδων τα παιδιά
στα ξένα τυραγιούνται*

.....

2. *Κείνο τ' αστέρι το λαμπρό
που πάει κοντά στην πούλια*

*κείνο μου φέγγει κι έρχομαι
τσούπρα* μου στην αυλή σου*

*βρίσκω την πόρτα σφαιλιστή
και τα κλειδιά παρμένα
σκυφτό φιλώ την κλειδαριά*

.....

Σαν νύχτωσε και βράδιασε

.....

β. Στην ξενιτιά

- Κατά τη διάρκεια των εργασιών λέγανε, απάνω στη σκαλοσιά ανεβασμένοι, και όταν είχαν καιρό να λάβουν γράμμα το κάτωθι τραγούδι:

Μαύρα μου χελιδόνια από την αραπιά
κι άσπρα μου περιστέρια από τη μοσχονιά

αυτού ψηλά που πάτε στα ξένα μακριά
λίγο για χαμηλώστε να πάρω ένα φτερό

να γράψω ένα γράμμα και μια ψηλή γραφή
να στείλω στη μανούλα μου να μη με καρτερεί

εμένα με πάντρεψαν εδώ στην ξενιτιά
μου δώσανε κόρη μάγισσα και δεν μπορώ να 'ρθω

Παίρνω να γράψω γράμμα κι αυτήνο σβήνεται

Σελώνω τ' άλογό μου κι αυτήνο ξεσελώνεται

Κλάψε με μάνα κλάψε με εμένα τον καημένο

- Με το τελείωμα της οικοδομής και ενώ ο ιδιοκτήτης της δεν τους είχε πληρώσει ή αργοπορούσε για διάφορους λόγους, τότε οι κουδαρίτες* τραγουδούσαν στην κουδαρίτικη διάλεκτο:

Το τσέπο δε το άραξες

σφέλι μωρέ σφέλι

και 'μεις θα καπαλίσουμε
στα κούφια μας θ' αράζουμε

το κούφιο σου θα γκαβιαστεί,
σφέλι μωρέ σφέλι

Μετάφραση:

Τα λεφτά δε μας τα 'δωσες
νοικοκύρη βρε νοικοκύρη

και 'μεις θα φύγουμε στα σπίτια μας
θα πάμε κι εσένα το σπίτι σου θα πέσει

νοικοκύρη βρε νοικοκύρη

• **Ιστορικό**

Γινόταν ένας γάμος εκεί, σ' ένα χωριό της ξενιτιάς. Καλέσανε λοιπόν τον αρχιμάστορα με το συνεργείο του. Εκεί τους υπόλοιπους μαστόρους τους βάλανε να καθίσουν με όλους τους καλεσμένους και τον αρχιμάστορα τον έβαλαν κάτω στο υπόγειο για να τους βοηθήσει να μαγειρέψουν για το γλέντι. Κατά τη διαδικασία αυτή όταν έβρισκε κάποια ευκαιρία που δεν τον έβλεπαν, έπαιρνε κομμάτια κρέας και τα έβαζε στον τρουβά* μαζί με κομμάτια μπουγάτσας*. Αφού φούσκωσε ο τρουβάς* με τα τρόφιμα, φόρεσε τη μάλλινη κάπα του για να μη φαίνεται. Κάποια στιγμή όμως έπρεπε να πάει κι αυτός με τους υπόλοιπους, επάνω στον νοντά*.

Εκεί τον βάλανε στο χορό αλλά αυτός (αρχιμάστορας) δεν μπορούσε να χορέψει λόγω του επιπρόσθετου βάρους του τρουβά*. Για να μπορέσει λοιπόν να απαλλαγεί από τον τρουβά* και την κάπα του ζήτησε να πει ο ίδιος ένα δικό του τραγούδι και να το χορέψει. Τραγούδησε λοιπόν:

Κουδαραίοι και κουδαρόπουλα
να μου ξεσύρειται την τραγιάρα*

*που 'χω μέσα το τραγιάνο
που φοράει το μάνο*

Μετάφραση:

Μάστοροι και μαστορόπουλα
να μου πάρετε την κάπα

που 'χω μέσα τον τρουβά*

που 'χει το φαγητό

Εδώ φαίνεται ακόμα μία φορά η χρησιμότητα των κουδαρίτικων.

γ. Των γυναικών τους

- Το διάστημα που απουσίαζαν οι άντρες (μαστόροι) στην ξενιτιά, οι γυναίκες τους τραγουδούσαν, κατά τη διάρκεια διαφόρων εργασιών που έκαναν, όπως κόψιμο ξύλων ή ξεφλουδίσματα. Τραγουδούσαν λοιπόν τα εξής τραγούδια:

1.

πουλί μου τ' αποφάσισες

για μακρινό ταξίδι

που σ' είχα στην καρδούλα μου

μονάκριβο στολίδι

αυτού που πας ματάκια μου

κι αυτού που θα περάσεις

πολλά κορίτσια θες να δεις

κι εμένα θα ξεχάσεις

κι αν με ξεχάσεις μάτια μου

και πιάσεις άλλη αγάπη

εμένα θα ξαπλώσουνε

σε νεκρικό κρεβάτι

2.

Ποιά καρδιά σαν τη δική μου

έχει την υπομονή μου

μαχαιριές να τη βαρύνε

και να λέει πως δεν πονούνε

δίνω στην καρδιά μου θάρρος
μα γιατρός μου είν' ο χάρος

3.

Ξένε που είσαι, αχ ξένε μου

ξένε που 'σαι στη ξενιτιά

ξένε που 'σαι στη ξενιτιά

κάνε νισάφι* κι έλα πια

ξένε στα ξένα, αχ ξένε μου

ξένε στα ξένα που γυρνάς

ξένε στα ξένα που γυρνάς
ποιός μαγειρεύει και δειπνάς

μη σε γελά αχ ξένε μου

μη σε γελάσει η ξενιτιά

μη σε γελάσει η ξενιτιά
και θα μου κάψεις την καρδιά

4.

Ξενιτεμένο μου πουλί

ξενιτεμένο μου αηδόνι

η ξενιτιά σε χαίρεται

κι αυτή σε καμαρώνει

ξενιτεμένο μου πουλί

χαμένο μου γεράκι

η ξενιτιά σε χαίρεται

μα εγώ πίνω φαρμάκι

για γράψε ξένε μου

μια γραφή με πράσινο μελάνι

να το φυλάω στον κόρφο μου

κι εσένα να θυμάμαι

- Από τις σπάνιες περιπτώσεις που οι γυναίκες πηγαίνανε μόνες στο πανηγύρι χωρίς την παρουσία του άντρα τους, τότε οι οργανοπαίκτες μόλις το καταλάβαιναν τραγούδαγαν γι' αυτές το εξής τραγούδι, προκειμένου να τις «πειράζουν»:

Γυναίκες που χορεύεται

τους άντρες που τους έχετε

Τους έχουμε στην ξενιτιά

πάνε να μας φέρουν τα λεφτά

.....

2. Πανηγυριού

1.

Μια κόρη ετραγούδαγε

απάνω σε γιοφύρι

και το γιοφύρι ράγισε

βάισε για να πέσει

πάρε κόρη μ την ηχώ
και πές άλλο τραγούδι

τα πως ν αλλάζω τον ήχο
να πώ άλλο τραγούδι

πόχω τον άντρα μ άρρωστο
εδώ και, πέντε χρόνια

θέλε από λαγό τυρί
κι απ άγριο γίδι γάλα

ώσπου να πάω και ναρθώ
και πίσω να γυρίσω

βρίσκω την πόρτα σφραγιστή
το στρώμα σηκωμένο

πιάνω τραβάω τα μαλλιά
χτυπάω το κεφάλι

Τι είν το κακό που έπαθα
Εγώ η κακομοίρα

2.

Από μικρός Γιώργη μ στα γράμματα
μικρός στα πινακίδια

Από μικρός παντρέυτηκα
μικρή γυναίκα πήρα

πρώτη βραδιά που πλάγιασα
Τη βρήκα φιλημένη.

Κόρη μ ποιος σε φίλησε
και μου 'σαι φιλημένη

Ο Γούμενος με φίλησε
που με ζομολογούσε

Και τότε ο Γιώργος έφυγε
και πήγε με τους κλέφτες

Σαράντα κάστρα πάτησε
και ζήντα μοναστήρια

Το κάστρο στα μετέωρα
δεν μπορ να το πατήσει

Τριγύρω – γύρω έρχεται
ο γούμενο φωνάζει

Κατέβα κάτω γούμενε
να μας ζομολογήσεις

Δεν κατεβαίνω Γιώργο μου
φοβάμαι από σένα.

3.

Παπαδοπούλα ζέβγαινε
να πάει να συργιανήσει

με τα μαλλιά της ζέπλεγα
στις πλάτες της ριγμένα

με τη μεσούλα λιγιστή
τα χείλη της βαμμένα

Κι ο Βασιλιάς (Ο Πρόεδρος)
εξέβγαινε κι αυτός να συργιανήσει

πώς να 'ταν για να έπιανε
παπαδοπούλας χέρι

που λάμπουν τα μανίκια της
και αστράφτει η τραχηλιά* της.

4.

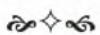
Στον άμμο ρύζι έσπερνα
να μη δασοφυτρώσει

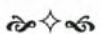
κι εκείνο δασοφύτρωσε
και θερισμούς δεν έχει.

Παπάδες το βοτάνιζαν
μπέηδες το θερίζαν

κι η Μάρω με τη μάνα της
τριγύρω από τ' αλώνι

Μάρωμ μη κορνιαχτίζεσαι
Μάρωμ σε τρώει ο ήλιος

Εγώ τον ήλιο τον βαστώ
κι ο κορνιαχτός με θρέφτει.

Μάρωμ, ποιος στο 'δωσε
Αυτό το φλωροκαπνισμένο

ο άνδρας μου, το ταίρι μου

ο γιός της πεθεράς μου

5.

Μες στον πέρα μαχαλά
πέθανε μια καλόγρια

Και την πάν στην εκκλησιά
με λαμπάδες με κεριά

Με λαμπάδες με κεριά
μ' ασημένια θυμιατά.

Κι ο Δεσπότης πάει μπροστά
και τρείς διακόννοι από κοντά

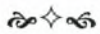
Ψέλλοντας, διαβάζοντας
και μοιριολογίζοντας.

6.

Βουνά μην καμαρώνετε

Βουνά μην καμαρώνετε
και μην πολυπαινίστε

Κι εγώ βουνό ήμουν μια φορά
ψηλότερο από τ' άλλα

Και χόρευαν στη ρίζα μου
Βουλγάροι κι αντρειωμένοι

Χορεύει η Ζέρβα κι η Ρωμιά
και η Αρβανιτοπούλα

Κι ο Βασιλιάς εξέβγαينه

στο Γρίβα του καβάλα.

Κοντοκρατεί το Γρίβα του
και το χορό αγναντεύει

Και το Θεό παρακαλεί
και όλους τους Αγίους

Κυρίε μου νόμουν κι εγώ Ρωμιός
να μουν και βαφτισμένος

Να πιάνομαν να χόρευα
από Ζερβοπούλας Χέρι.

Από Ζερβοπούλας και Ρωμιάς
κι απ' Αρβανιτοπούλας.

7.

Είχα δουλειά στα Γιάννενα
και βγήκα στο παζάρι

Κακιά αφορμή που μούριξαν
εμένα του κυρ – Δημήτρη.

Μούπαν κασέλα τσάκισα
μούπαν φλωράκια πήρα

Ούτε κασέλα τσάκισα
ούτε φλωράκια πήρα.

Μόνο τη Δέσπω φίλησα
και αυτή τη Δεσποπούλα

Πούχε τα χείλη κόκκινα

και βάψαν τα δικά μου.

Με τρία μαντήλια τα σκούπισα
και βάψαν τα δικά μου.

Σε τρία ποτάμια τάπλωνα
και βάψαν και τα τρία.

Και οι ποταμοί ξεχείλισαν
και βάψαν τα χορτόρια

Τα πρόβατα που έβοσκαν
βάψανε τα μαλλιά τους.

Και εκείνοι που τα κούρευαν
βάψανε τα ψαλίδια

8.

Εδώ είναι λάκα για χορό
ή λάκα για τραγούδι

Γλεντάνε τα κλεφτόπουλα
χορεύουν τα καημένα

Κι ένα μικρό κλεφτόπουλο
δεν παίζει δε χορεύει

Μον τ' άρματα σιγήριζε
και το σπαθί τροχάει

Γκύκλες ή Καγκελάρι

Τέτοια ώ – τέτοια ώ – τέτοια ώρα ήταν εψές
 Τέτοια ώρα ήταν εψές, τέτοια και παραπροχθές
 Στο χορό που χόρευαν όλ αγόρια ανύπαντρα
 Όλ αγόρια ανύπαντρα και κορίτσια απάρθυνα.

.....

Και στη μέση του χορού κάθονταν χρυσός αετός
 και τσιμπάει τα νύχια του, τα μισά φτερούδια του
 και τσιμπάει τα νύχια του, τα βασιλικούδια του
 Το Θεό παρακαλεί να του δώσει δύναμη.
 Θέ μου δώσμου δύναμη να χυθώ ν αδράξω μια.
 Κι αν δεν την edιάλεγα, να μούπεφταν τα νύχια μου
 να μούπεφταν τα νύχια μου τα μισά φτερούδια μου
 τα μισά φτερούδια μου, τα βασιλικούδια μου.

.....

Μπαϊραχτάρη του χορού, σύ που σέρωεις το χορό
 Σύ που σέρωεις το χορό σαν κλώνι βασιλικό
 Σαν κλωνί βασιλικό και σαν τον αμάραντο.
 Κάμε γκύκλες το χορό τα είμαι ξένος και θα ιδώ.
 Τ είμαι ξένος και θα ιδώ και θα πάω να μολογώ
 Και θα πάω να μολογώ σ όσες χώρες και αν διαβώ.
 Κεί θα με ρωτήσουνε, τι χορός εγένονταν
 τι χορός εγένονταν τι τραγούδια έλεγαν.
 -Τετρακάγκυλος χορός τετρακαγκυλίσματα
 τετρακαγκυλίσματα και κλωθογυρίσματα.

.....

Μπαϊραχτάτη του χορού σύ που σέρνεις το χορό
 Σύ που σέρνεις το χορό σαν κλωνί βασιλικό
 σαν κλωνί βασιλικό και σαν τον αμάραντο.
 Τράβα σιάσε το χορό, τα είμαι ξένος και θα ιδώ
 τ είμαι ξένος και θα ιδώ και θα πάω να μολογώ.
 Μα των Αγιο Αι – Νικόλα τι χορός θα γίνει τώρα.

*Μα τον Άγιο – Κωνσταντίνο το χορό δεν τον αφήνω.
Μα τον άγιο – Άι – Γιάννη κι ο χορός πάει γαϊτάνι.
Μα τον Άγιο – Άι – Θανάση κι ο χορός δεν θα χαλάσει.
Μα τον Άγιο – Άι – Σένη τ Κυριακή θα φύγουν οι ξένοι.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^ο

ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ - ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

1. ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ

α. Γενικά

1. Άγκαθο – καλάγκαθο – καλαγκαθένιο το μαντρί και κόκκινα τα γίδια.
2. Αχπάν απ' το σπιτάκι μου κοκοσούλες* απλωμένες.
3. Άλογο είδα οπότερχε σε κάσπρο λειβάδι – τρείς άντρες το κρατάγανε και δυό τα' ακολουθάνε.
4. Είναι ένα πράγμα λαιμό έχ' και λαιμό δεν έχ' – μεριά έχ' και ποδάρια δεν έχ'.
5. Πιπινίτσα ανέβαινε – πιπινίτσα κατέβαινε – ψωμί, φαΐ δεν έτρωγε και την κοιλιά απολούσε*.
6. Αν με βάλεις στο στριφτό – να με καρτερείς στα οκτώ – αν με βάλεις στα βουνά να με καρτερείς στα εννιά – κι αν με ρίξεις στη φωτιά μη με περιμένεις πλειά*.
7. Απάν' σ' ένα σουβλάκ' κάθεται ένα καπελάκ' και χάλεβ' * νερό κι αλάτ' κι ένα κάρνο* για να κάτς*.
8. Άσπρο, άσπρο σαν τυρί και τυρί δεν είναι, έχει φύλλα σαν δενδρί, και δενδρί δεν είναι, έχει ποντικού ουρά και ποντίκ' δεν είναι.
9. Πέταλο – τριπέταλο τρυπάει τα' γη και βγαίνει.
10. Βασιλιάς δεν είναι κορώνα φοράει – ρολόι δεν είναι τις ώρες μετράει.
11. Βλαχοπούλα ξεντένεται* – Βλαχόπουλο ντένεται.
12. Τα φεγγίτια* τα λουίτια – ο ζουρνάς* η ταχταρέλω*, πέντε – δέκα τα μαζώνουν και ο τσαούς* τα ξεφορτώνει.
13. Δέκα αδέρφια δούλευαν και έθρεφαν τον έναν, κι όταν αφέντης πέθανε πεθάναν και τα' αδέρφια.
14. Ντουφέκι αντερένιο* μ' αέρα γιομίζει – στ' φτέρνα ματιάζ' και στ' μύτ' βαράει.
15. Δω φωλιάζω τ' ν' κότα μου και κει πέρα γεννάει.
16. Είμαστε εικοσιτέσσαροι και τον κόσμο γιομίσαμε – όσοι μας δεχτήκαν ζυλιές χόρτασαν.
17. Είμαστε εικοσιτέσσαροι κι είμαι ο καπετάνιος, κι αν εγώ χαθώ αχ δεν βγάζει.
18. Εκκλησούλα τσουπωτή* μια βεργούλα την κρατεί.
19. Είν' ένα πράμα π' πάει – πάει και πίσω δεν κοιτάει.

20. Ένα άντερο τραβάει – Θοδωρούλα τραγουδάει.
21. Ένα τραϊ* μικρό τραϊ* με δώδεκα τομάρια.
22. Ένα πράμα π' φυτρών' κ' έχ' καπέλλο και βρακί.
23. Ένα κτι μικρούτσικο γεμάτο σκεπαρνάκια.
24. Ένας κοντός καλόγηρος με το τρουκέ ζωμένος.
25. Ένας είμαι και όλοι μ' έχουν.
26. Ένα αδέρφ' με δυό λαιμούς.
27. Έχω ένα βαρελάκ' πάχ' δυό λογιών κρασάκ' ανοίγω τόνα βρίσκω ασήμι, ανοίγω τ' άλλο βρίσκω μάλαμα*.
28. Έχω ένα τι, μεσ' σ' ένα κτί, αν το χάσω το τι, τι το θέλω το κτί;
29. Έχω μάνα κόκκινη κ' εγώ γιννιώμαι μαύρο – φτερά δεν έχω και πετώ τα σύγνεφα για νά βρω.
30. Έχω ένα πραγματάκι, στον κήπο δεν πάει και τα λάχανα να τρώει.
31. Ζυγούρι* – παλιοζύγουρο, νερό αν πιεί ψοφάει, ζύλα αν φάει θρέφεται.
32. Καράβι δωδεκάσφηνο κάθε σφήνα κι όνομα.
33. Κλειδώνω μανταλώνω* τον κλέφτη βρίσκω μέσα.
34. Κολοβός* κολοβίν, πούθε τρώει πούθε πίν.
35. Κόκορας ελάλησε, στη μέση από τη θάλασσα και τον επροσκύνησαν.
36. Μαύρο πίσσα το χωράφι, μαύρος πίσσα ο σπόρος και το γέννημα το κάτασπρο.
37. Γύρω – γύρω θάλασσα και στη μέση μια φεζούλα*.
38. Σανίδα παλιοσανίδα στη μέση από τη θάλασσα και ποτέ δεν σέπεται*.
39. Νιός* στραβός, γέροντας με μάτια.
40. Όλο τ' ράχ' πάει κι όλο κράπ – κράπ – κάν'.
41. Όταν έχω νερό πίνω κρασί – κι όταν δεν έχω νερό πίνω νερό.
42. Ουργιές* απλώνω – κουβάρια μαζώνω.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ:

1. Ρόιδο* 2. τ' αστέρια 3. η πέννα 4. τ' ασκί* 5. το δράχτι* 6. ο ψύλλος 7. η μαντάρα*
8. το ρεπάνι 9. μανάρα 10. ο κόκορας 11. η ρόκα και το δράχτι* 12. τα δάκτυλα, τα δόντια, η γλώσσα, το στομάχι 13. τα δάκτυλα και το σώμα 14. η πορδή 15. κολοκυθιά 16. τα γράμματα 17. τα γράμματα 18. η ομπρέλα 19. το ποτάμι 20. καμπάνα 21. το κρεμμύδι 22. η μαντάρα* 23. το στόμα και δόντια 24. η μυλόπετρα 25. το όνομα 26. το ψαλίδι 27. το αυγό 28. η καρδιά 29. ο καπνός 30. η τέτζερη* 31. η φωτιά 32. πορτοκάλι 33. ο ήλιος 34. κολοκυθιά 35. καμπάνα 36. η

πλάκα* με το μολυβδοκόντυλο 37.το κανδήλι 38.η γλώσσα 39.παπούτσι 40.το ψαλίδι 41.μυλωνάς 42.κολοκυθιά.

β. Γυναικών

Κατά την διαδικασία του νυχτεριού (νυχτέρι) που οι γυναίκες πλέκανε και κεντάγανε λέγανε αινίγματα. Παρακάτω αναφέρονται κάποια από αυτά:

- *Εδώ φωλιάζω τη κότα μου κι εκεί πέρα βρίσκω τ' αυγό.*

Απάντηση: Η κολοκυθιά

- *Ανοίγει ο μαλλιαρόκωλος και μπαίνει ο καλαμήδας.*

Απάντηση: Ανοίγει η κάλτσα και μπαίνει το πόδι μέσα.

- *Τη σαλιώνω την κορδώνω και στη τρύπα σου τη χώνω.*

Απάντηση: Η κλωστή που περνάει μέσα από τη βελόνα.

- *Τη βλέπεις και τρομάζεις στη βάζω και πονάς, μα πρέπει να χύσει για να σε ανακουφίσει.*

Απάντηση: Η σύριγγα με τη βελόνα.

- *Έχω ένα βαρελάκι που έχει δυο λογιών κρασάκι.*

Απάντηση: Το αυγό.

- *Κοιλιά με κοιλιά και το μακρύ κάνει δουλειά.*

Απάντηση: Ο τοίχος του πηγαδιού που ακουμπάει στην κοιλιά του ανθρώπου (την ώρα που βγάζει νερό) και το σκοινί που τραβάει τον κουβά.

- *Εγώ γι' αυτό σ' αγόρασα και έδωσα τα λεφτά μου για να σε βάζω ανάσκελα να κάνω τη δουλειά μου.*

Απάντηση: Η σκάφη.

2. ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

1. Όποιος βιάζετ' σκοντάφτ'.
2. Βρήκ' η αρίδα* στο ρόζο.
3. Όσα η αλπού δε φθάν' τα κάν' κρεμαστάρια.
4. Τ' ανταμκό* το βόδ' το τρώει ο λύκος.
5. Η αρρώστεια μπαίν' με το σακκί κι βγαίν' με το βελόν'.
6. Γλυκάθηκη η γριά στα σύκα – θα φάει κι τα σκόφλα*.
7. Όποιος κοιμθεί με κάλιουρα* το πρωί γκαλιουρίζ'.
8. Όσο συμπέθερος γηνιά* τόσο τα' αυγό προσφάι*.
9. Κεντάς το γάιδαρο – τσ' πορδές θ' ακούεις.
10. Στον λόγγο ψοφάει του γομάρ' στο σπίτ' η ζημιά.
11. Ο κώλος που κλάν' στο Λόγγο, θα κλάσ' κι στο παζάρ'.
12. Κόρακας κοράκου μάτια δε βγάζ'.
13. Όποιος πίν' βερεσέ – μεθάει δυό φορές.
14. Είπαν στ' γδαρμέν' Αλπού – πώς περνάς κυρ' Αλπού; «Από σάγαμπρος* καλλίτερα».
15. Σαπουνίζεις τον μαύρο, το σαπούν' χάνς.
16. Φέρ' γύρα σαν τα' γίδα, π' ζύνησε στ' κλίτσα τ' Τζουπάν'.
17. Όλα τα γρούνια τν' ίδια μύτ' έχουν.
18. Όλα τα κοράκια μαύρα.
19. Ο θεός πίν' νερό δε πίν' κρασί.
20. Ηύραμαν παπά, ας θάψωμε πέντ' έξη.
21. Η κότα πίν' νερό κι κοιτάει τον ουρανό.
22. Πώς πάν' τα παιδιά – σαν τον κάβουρα.
23. Ο κλέφτσ' δεν έχ' που να δεσ' τ' άλογό τ'.
24. Λογαριάζ' τον καβαλάρ' πως κρέμνται τα ποδάρια τ'.
25. Όπ' έχ' τύχ' γηνάει κ' ο κόκοτας.
26. Μ' αυτό το κεφάλ' πώχω μ' αυτό συ προσκυνάω.
27. Του στόμασ' να τάχεις για μεγάλες μπουκιές και μικρά λόια.
28. Ο λόγγος έχ' αυτιά κι ο κάμπος μάτια.
29. Απ' αγάλια κ' οι τοίχ' έχουν αυτιά.
30. Το γούρμο* σύκο το τρώει η χηλώνα.
31. Είπαν τ' ζουρλού να χέσ' κι αυτός ζηκωλιάσκη.

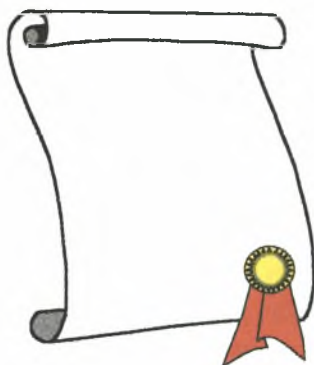
32. Ήρθη στη γειτονιάσ' καρτέρτου κι στ'γωνιάσ'.
33. Κύλση ο τζέτζερης κι βρήκε το καπάκ'.
34. Απώζω κούκλα κι μέσα πανούκλα.
35. Τα' γέροντα η πορδή βρωμάει, η κβέντα μοσχοβολάει.
36. Κούρεφ' τ' αυγό κι μάζεψ' του μαλλί.
37. Με τον Ήλιο τα βγάζω, με τον Ήλιο τα μπάζω τ' έχουν τα έρμα κι ψοφάν'.
38. Έρμα μαντριά γιομάτα λύκους.
39. Το κλημένο γλυκοφάητο κι πιχροήστο.
40. Τον γύφτο τον πάνηγαν για βασιλιά κ' αυτός «ζύλα για κάρβουνα».
41. Η βρύσ' πούτρεχε θα ζανατρέξ' κι αν δεν τρέξ' θα σταλάξ'.
42. Κει π' κρέμαγαν οι αρχόντ' τάρματα κριμάν' οι γύφτ' τ' άργαλα.
43. Να συ φλάει ο θεός από καινούργιον άρχοντα κ' από παλμό διακονιάρ'.
44. Η νύφ' π' δε θέλ' να σμώσ' όλη μέρα κοσκινάει.
45. Πήγες στο μύλο θ' ακούης τα μαντάνια*.
46. Τάστρουσ' η γναίκα το σακκί.
47. Όπ' ακούς πολλά κираσία πάρε μικρό καλάθ'.
48. Θέλ' κι ο μούτσιος καφέ να πάει κοντά στα γίδια.
49. Της νύχτας τα καμώματα τα βλέπ' η μέρα κι γελάει.
50. Κάνεμε ζύπνιο να σε φκιάσω πλούσιο.
51. Το στραβό το ζύλο η φωτιά το σιάζ'.
52. Το βουβό ποτάμ' να σκιάζηση.
53. Βγήκ' η πομπή στους δρόμους κι γελάει τα' διαβάτες.
54. Όποιους ρωτάει δεν αλημονάει κ' όλο μαθαίν'.
55. Του λθάρ' π' κυλάει μούχλα δεν πιάν'.
56. Πέσ' μ' τ' μπαρέα σ' να σου πω ποιος είσαι.
57. Θα μοιάσ' να συμπεθεριάσ'.
58. Λέω στου σκύλου μ' κ' αυτός στυν' ουρά τα'.
59. Δεν κρέν' ο καϋμένος – τον πατάει το σαμάρ'.
60. Πρέπ' να σηκώης το σαμάρ' να δείς τα' πληγές.
61. Φέρ' γύρα σαν ο φλούτρας* στ' λάμπα.
62. Στον τεμπέλη – διπλό το καρβέλι*.
63. Στέγνωσε ο καϋμένος ούτε σιάλιο στη γλώσσα.
64. Τι νάκανη – ήρθη – τον έσφιζε το τσαρούχ'.
65. Το παλούκ' έχ' δυό άκρες.

66. Κι σὺ κακό χειρόβουλο* κι 'γὼ κακό δεμάτι.
67. Κάλλιο πέντε κι στο χέρι πάρα δέκα κι καρτέρι.
68. Ράβε – Ξύλωνε δουλειά να μη σου λείψη.
69. Ἡβρης φαῖ κάτσε – ἥβρης γδάρτ' φεύγα.
70. Τα' διακονιάρ' κομμάτι δώστ' το δρόμο τον ξέρ'.
71. Ο νηστικός καρβέλια* ονειρεύηται.
72. Δίψασαν τα παιδιά τ' μυλωνά για νιρό.
73. Τ' παίν καλά σαν η σέλλα στον γομάρ'.
74. Ο χάρος κι ο χωροφύλακας φίλ' δε πιάνοντε.
75. Θέλ' ν' αγιάσ' μι ξένα κόλβα.
76. Όποιος ανακατεύεται με τα πίτουρα θα τον φάν' οι κότες.
77. Άκσε ο κουφός πορδή περπατεί κι μολογεί.
78. Τον ανώτερό σ' κι γάιδαρο να τον δεις, καβάλα να μη πεις.
79. Κι γὼ με τα' λόια χτίζω ανώια κι κατώια.
80. Κι στο γάμο να πάει το γομάρ' νιρό θα κβαλάει.
81. Τα πηδιά τρών' τ' απίδια των γερόντων τα δόντια μουδιάζουν.
82. Το σκλί π' γανγίζ' μη το φοβάση.
83. Με τα ξηρά ξύλα καίγονται κι τα χλωρά.
84. Τι κάν' νιάου, νιάου στα κεραμύδια – η γάτα.
85. Όπου λαλούν πολλοί κοκόροι – αργεί να ξημερώση.
86. Βάλη αργάτ' τον Μάρτ' κι άστο να ψειρίζηται.
87. Ποιος τούβγαλε το μάτι – ο αδελφός – γι αυτό τούβγαλε βαθειά.
88. Ο κακός χειμώνας περνάει – ο κακός γείτονας όχι.
89. Απούθη είσαι λουλουδάκι – από κείνο το κλαράκ'.
90. Όποιος έχ' πολύ μέλ' – αλοιφ' κι τον τοίχο.
91. Κάηκε η γρια στ' κουρκούτ' – φσάει κι στ' γιαούρτ'.
92. Κουφού καμπάνα αν βαρείς τυφλόν κ αν θυμιατίζεις, κι μεθυσμένον αν κερνάς
όλα χαμένα τάχεις.
93. Είδ' ο ζουρλός τον μεθυσμένο κ' αναμέρση*.
94. Είδ' η χαρά τη λύπ'κι παραμέρση.
95. Θυμήσου γέρο τα δικά σου κι συχώρα τα παιδιά σου.
96. Πολλοί νεκροί που κάθονται στ' αρρώστου το κεφάλι.
97. Κάθε γύφτσα, το γυφτόπλου τα.
98. Τα δακτυλίδια μούπεσαν τα δάκτυλα τάχω.

99. Τον άμυαλο τον τρών οι ζένες έγνιες.
100. Απ' τόνα μπαίνου κ' απ' τάλλο βγαίνου.
101. Βασιλικός κ' αν μαραθεί τη μυρωδιά την έχει.
102. Ο κόσμος το χει τούμπανο κ' αυτός κρυφό καμάρι.
103. Έφασε την κότα κ' έχεσε στην πόρτα.
104. Ο καλός μύλος τ' αλέθ' όλα.
105. Η σφίξη βγάζει το λάδι.
106. Πολυτεχνίτης και ρημοσπίτης*.
107. Γάιδαρος δεμένος – νοικοκύρς αναπαυμένος.
108. Όποιος έχ' τ' μύγα – μυγιάζεται.
109. Ο γρήγορος κ' ο άναργος* αντάμα γιοματίζου*.
110. Φύλαξε τα ρούχα σ' για νάχης τα μισά.
111. Τι να σ' θυμθώ κρεμδάκι μ' – κάθε χαψιά κι δάκρυ.
112. Ο διάολος δεν είχε δλιά κι βάργε τα πηδιά τα'.
113. Ο ανήφορος θα φέρ' κι κατήφορο.
114. Ιγώ κει που φτόνω δεν το μάτα μαζώνω.
115. Ιγώ πλένω το πιάτο για να μάτα φάω.
116. Φυτρών' κει που δε τον σπέρουν.
117. Είπη ο γάιδαρος τον πετεινό κεφάλα.
118. Ο ζένος στη δλειά αναπέυ' δε θεραπέυ'.
119. Ο λύκος τα' κάν' μονάχος τα' δλειές γι αυτό έχε σβέρκο χονδρό.
120. Θέλεις ρούφα κι άρμεγε – θέλεις άρμεγε κι ρούφα.
121. Όποιος σ' αγαπάει σύ κάν' κι κλαίς.
122. Δυό καρπουζια δε κρατιούναι σε μια μασχάλ'.
123. Τν αλπού δεν τ' χώραη η τρύπα κι κρέμασε στν' ουρά το κολοκύθι.
124. Απ' κάτ' τ' μηλιά πέφτ' του μήλου.
125. Έλα αφέντ' να σ' δείξω τα' αμπελοχώραφά σ'.
126. Σκατένια ζωή χρυσή Διαθήκη – Χρυσή ζωή σκατένια διαθήκη.
127. Το ταζί μου δε χαλάει σπít' – το δώσι μου χαλάει.
128. Σαν ξαναγίνω νύφ'. – ξέρω να προσκυνήσω.
129. Κι απ' τον χαζότερον ακούς σοφή κουβέντα.
130. Το πολύ το Κυριελέισον το βαριέτη κι ου Θεός.
131. Κει που δε θέλς να περάσης συ φέρ' κι' κοιμάσαι.
132. Όποιος δε παινάει το σπίτι τ' πέφτει κι τον πλακώνει.

133. Χίλιες ξυλιές σε ξένο κόλο δεν πονούν.
134. Ο κλέφτης και ο ψεύτης τον πρώτο χρόνο χαίρεται.
135. Τι είχες γιάννη, τείχα πρώτα.
136. Του παιδιού σ' τάζ' τον ψέμματα και του γαμβρού σ' αλήθεια.
137. Κάθ' αρχή και δύσκολ'.
138. Τέλος καλό όλα καλά.
139. Όταν γηράσ' ο διάολος καλογερεύει.
140. Μη κλαις πάν' απ' το χυμένο γάλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11^ο

ΚΟΥΔΑΡΙΤΙΚΑ

- άβντάλ, τὸ = τυρί
άγγίδα, ἡ = ἡ κόρη
άγγιδ' τὸ = τὸ κορίτσι
άγανές, αἱ = αἱ τρίχες
άγουγιάτ'ς, ὁ = τὸ πόδι
άγουγιάτα, τὰ = τὰ πόδια άγουγιάτις ἰ
άλέθου = άποπατῶ
άλ(ει)φιᾶς, ὁ = ὁ καλαντζῆς
αὐτὸς φουρεῖ άλφειᾶς δὲ φουρεῖ κούδαρ'ς
= αὐτὸς ενῖαι καλαντζῆς δὲν ενῖαι μά-
στορας.
άλεσμα, τὸ = ἡ άποπάτησις ἢ άλιασμα
άνταμήσου, ὁ = ὁ συγγενῆς
άνταμήσα, ἡ = ἡ συγγένισα
άνταμήσα, ἡ = ἡ συγγένεια
άνταμησάδια, τὰ = συγγενάδια
άπαλούδ' = τὸ βούτυρο, τὸ λάδι
άπαλούδια, τὰ = τὰ μαλλιά
άράζου = δίνω, ράζου
άρασμα, τὸ = τὸ δόσιμο
άριδ' τὸ = τὸ τσόκι δηλ. τὸ σφυρι τῶν
μαστῶρων
άσπρούδ', τὸ = τὸ γάλα
άσπρούδου, ἡ = ἡ ζάχαρη
βάζου = πεθαίνω
έβαξι = άπέθανε
βασμέν'ους ὁ = ὁ πεθαμένος, πτωχὸς
βαλαζόν', τὸ = τὸ πρόβατον
βαλαζουνάκ', = τὸ προβατάκι
βίτσου, ἡ' = ἡ θύρα
βιτσόπ'λου, τὸ = τὸ παράθυρο
βιτσούλ' τὸ = τὸ παραθύρι
βιζιώνου = βλέπω
βλαστάρ' τὸ = ὁ άδελφός
βλαστάρου, ἡ = άδελφή
βλασταράκι, τὸ = τὸ άδελφάκι
βότα, ἡ = τὸ νερό
βούτ' ὁ = τὸ μουστάκι
γυαλί, τὸ = τὸ μάτι, πληθ. γυαλιά
γυαλίζου = βλέπω
γκαβιάζου ἢ καθιάζου = κτυπῶ, τσα-
κίζω
γκάβιασμα, τὸ = τὸ κτύπημα ἢ άσθέ-
νεια.
γκαβίζου = φκείάνω — στήσου = χτί-
ζω
γκέζους, ὁ = ὁ πρωκτὸς
γκέτζιους, ὁ = ὁ άνδρας
γκινεύου = κοιμῶμαι
γκίνεμα ,τὸ = ὁ ύπνος
γκίμος, ὁ = ὁ ύπνος
γκουλέμους, ὁ = ὁ μεγάλος, = ὁ πρό-
εδρος τοῦ χωριοῦ
γκουζβίτσα, τὰ = οἱ μαστοὶ τῆς γυναι-
κός
γκουλιάτ'ς, ὁ = ὁ χωροφύλαξ
δέντρος καὶ δεντρῆς, ὁ = ὁ γαμβρὸς
δέξους, ὁ = ὁ χωροφύλαξ, — γκουλέ-
μιους = ὁ άστυνόμος
διαμάντια ἢ διαμαντούλια, τὰ = τὰ φα-
σόλια
δρουτσίλου ἢ δρουτσιάρα, ἡ = ἡ φακῆ
ζιάνα, ἡ = ἡ γυναῖκα
ζίτου, τὸ = τὸ άλεύρι, ὁ ζίτους
ζούπινα, ἡ = ἡ πίτα
θόδου, ἡ' = ἡ ρακή, τὸ οὔζο. Θόδωρους
κάλου, ἡ = ἡ άσθέστη
καλόηρους, ὁ = ἡ νύχτα
καλόγρια, ἡ = ἡ μποτίλια, ἡ φιάλη
κάντζιου, ἡ = ἡ κοιλία
καντζιένου = γκαστρώνω
κάντζιωμα, τὸ = ἡ έγκυμοσύνη
καντζιουμέν', ἡ' = ἡ έγκυος
κάστέλ', τὸ = τὸ βρακί
κατσάλ', τὸ = ὁ σκύλος
κατσούρου, ἡ = ἡ βρύση
καριεύου = πέρδομαι
κάρους ὁ = ὁ πόρδος
καψαλάου καὶ καψαλίζου = φεύγω κα-
ψάλα, δὲ μπορῶ νά σι γυαλίζου =
φύγε, δὲν ἠμπορῶ νά σὲ βλέπω
καψάλα, ἡ = ἡ φυγή
καψοκάρδια, τὰ = κρεμμύδια, τὰ σκόρδα
καρόφ(υ)λλου, τὸ = τὸ τσιγάρο
κιούρου, ἡ = ἡ έκκλησία
κλωνάρια, τὰ = τὰ χέρια

κουρφιάρ'ς, ό = τὸ κεφάλι
 κουῦκκοι, οἱ = τὰ κουκκιά
 κουσίφια, τὰ = τὰ σταφύλια
 κουφιουγιαννούλα, ἡ = τὸ μαχαίρι
 κούφιου, τὸ = σπίτι
 κούδαρ'ς, ό = μάστορας πλ. κουρδαραιῶι
 κουδαρίτ'κα, τὰ = τὰ μαστόρικα
 κευδαρόπλου, τὸ = τὸ μαστορόπουλο
 κόσφας, ό = ό παπᾶς
 κουσφίνα, ἡ = ἡ παπαδιά
 κουσφόπ'λα, τὰ = τὰ παπαδόπουλα
 κουσφουπούλα, ἡ = ἡ παπαδοπούλα
 κουμπιάρα, ἡ = ἡ πρέντζα, ἡ γκίζα
 κουκκ'νάδια, τὰ = τὰ κεράσια
 κόζα, ἡ = ἡ ψεῖρα
 κούτσουρου, τὸ = τὸ μεσημέρι
 πραβίζου κούτσουρου = μεσημεριά-
 ζω
 κρανιάζου = πληρώνω
 κράνια, τὰ = τὰ χρήματα
 κριάνιασμα, ἡ = ἡ πληρωμὴ
 κρανιάρα, ἡ = ἡ σακκούλα
 κριμμύδ', τὸ = τὸ ὠρολόγιον
 κρούτους, ό = ό γέρος
 κρούτου, ἡ = ἡ γριά
 κρυτεύου = γηράζω
 λαγός καὶ λαγούλ', τὸ = τὸ παιδί
 λαγούλιμα, ἡ = ἡ παντρεία
 λαγουδεύου = παντρεύω
 λιούνκρ', τὸ = τὸ χουλιάρι
 μαγγούτ', τὸ = τὸ τουφέκι, τὸ πι-
 σιόλι
 μανεύου = τρώγω
 μάνιμα, τὸ = τὸ τρώγειν
 μάνο, τὸ = τὸ ψωμί
 —πρόθειο = ό σίτινος ἄρτος
 —τράγειο = ό ἀραβοσίτινος ἄρτος
 μαλέσ'κους, ό = ό μικρός
 μαλέτσ'κου, τὸ = τὸ μικρό, τὸ παιδί
 μανούρου, ἡ = ἡ ἐντροπή
 δὲ φουράει μανούρου = δὲν ἐντρέπε-
 ται
 μανούρ', τὸ = τὸ λιθάρι
 μακρινίτσα, ἡ = ό δρόμος
 μακρουσκύφου, ἡ = ἡ τέντζερη, χύ-
 τρα.
 μακροσκούφια, τὰ = τὰ χαλκώματα
 μανάφια, τὰ = τὰ σῦκα

μαυρούδ' τὸ = τὸ χῶμα, τὸ χωράφι
 μαυρούδια, τὰ = τὰ γράμματα
 μαυρουδιάρ'ς καὶ μαυρουδῆς, ό = ό
 δάσκαλος
 μαυρουδιάρα, ἡ = ἡ δασκάλα
 μαυρουδιάρκου, τὸ = τὸ θιβλίον
 μαυροζούμ', τὸ = ό καφές
 μάτσους, ό = ό γάτος
 μάτσκα, ἡ = ἡ γάτα
 μέλιους, ό = ό τοῦρκος
 μέλ'σσα, ἡ = ἡ τούρκισσα
 μιλιόπλου, τὸ = τὸ τουρκόπουλο
 μιλιπούλα, ἡ = ἡ τουρκοπούλα
 μιλόσταρου, τὸ = τὸ ρύζι
 μίχους, ό = τὸ κρέας
 μιντζούνα, ἡ = τὸ ψέμα, ψεῦδος
 μόκου, ἡ = ἡ σιωπή, σῶπα μούμου
 μούκα, ἡ = ἡ νύφη
 μοντσέβου = οὐρῶ
 μούτσ'μα, τὸ = τὸ οὔρος, ἡ οὔρησις
 μπάγγους, ό = ό γῦφτος
 μπάγγ'σα, ἡ = ἡ γύφτισσα
 μπαγγκόπ'λα, τὰ = γυφτόπουλα
 μπαγγουπούλα, ἡ = ἡ γυφτοπούλα
 μπαζμάδ', τὸ = τὸ γαιδούρι
 μπαζμάδου, ἡ γαιδοῦρα
 μπαζμαδάκ', τὸ = γαιδουράκι
 μπαρός, ό = ό ἀφέντης, ό νοικοκύρης,
 μέγας
 μπολόβ', τὸ = τὸ βόδι
 μπουλόβου, ἡ = ἡ ἀγελάδα
 μπουλουθάκ', τὸ = βοϊδάκι
 νιρσπούλ', τὸ = τὸ ψάρι
 νιάρου, ἡ = ἡ μύτη
 ντάρους, ό = ό γάμος
 νταρεύουμ: = παντρεύομαι
 ντάριμα, τὸ = ἡ παντρεία
 ντάν'ς, ό = ό ἄνδρας
 ντένα, ἡ = ἡ ἡμέρα
 ντενιάτ'κου, τὸ = τὸ ἡμερομίσθιον
 Ντούκανα, τὰ = τὰ Γιάννενα
 ντούνακους = ό μέγας
 ντουρντούφισ, οἱ = οἱ πατάτες
 ντριάνους, ό = ό τροβᾶς
 ντσέρ', τὸ = μούλαρι
 ντσέρου, ἡ = ἡ μούλα, ἡ φοράδα
 ξέφλιασμα, τὸ = ἡ ὁμιλία

ξέσυμα, τὸ = ἔρχομός
 ξιφλιάου ἢ ξιφλιάζου = ὀμιλῶ
 μὴ ξιφλιᾶς, τολίζ οὐ μπαρός = μὴ
 μιλᾶς ἀκούει ὁ ἀφεντικός
 ξισέρουμι = ἔρχομαι, πηγαίνω, φεύγω
 ξούλια, τὰ = τὰ ροῦχα
 ξπουλσές, οἱ = τὰ τσαρούχια
 ὄρματους, ὁ = ὁ ὄμορφος, ὁ καλός
 φουράει ὄρματ' ἢ ἀγγίδα = εἶναι ὄ-
 μορφη ἢ κοπέλλα
 οὐλμάδα καὶ οὐμάδα, ἡ = ἡ πλάκα
 οὐλμαδιάζου καὶ οὔμαδιάζου = σκε-
 πάζω Σ. λουμαδιάζου
 οὐλμάδιασμα τὸ = τὸ σκέπασμα
 πατούσου, ἡ = ἡ σκάλα
 πατσάρια, τὰ = τὰ ψέματα
 πυραθίζου = φκειάνω
 πραθίστι ὄρματ' ράπου, ξισέριτ, οὐ
 μπαρός = φκειάστε καλὴ δουλειά,
 ἔρχεται ὁ ἀφεντικός.
 πρασ'νάδια, τὰ = λάχανα
 προυθειάρ'ς, ὁ = ὁ ἄτραχανᾶς
 πρόδεια, ἡ = λειτουργιά, τὸ πρὶςφο-
 ρον
 σκροῦμπους, ὁ = ὁ καφές
 σουρουκλίδ', τὸ — τὸ γίδι Σ. σουρ-
 κλίδ'
 σουρουκλίδα, ἡ = ἡ γίδα
 σταμεύου = κάθομαι
 στάμμα, τὸ = ἡ ἀργία, τὸ καθισιό
 στάμυ, ἡ = ἡ ἀργία Σ.
 σάρου, ἡ = ἡ γριά, ἡ μάννα
 στήσους, ὁ = ὁ τοῖχος

στουρνάρια, τὰ = τὰ αὐγά Σ.
 στουρναραῶς, ὁ = ὁ κόκορας
 στουρναρίζ' ἢ στουρνάρα = γεννάει
 σφέλις, ὁ = ὁ νοικοκύρης (ἡ κόττα
 ταμπάκου, ἡ = ἡ βροχή
 ταμπαπίζ' = θρέχει
 ταμπακίζου = θρέχω
 ταμπάκ'σμα τὸ = τὸ θρέξιμο
 ταμπακίζ' σήμερα' δὲ φορᾶμι ράπου
 = θρέχει σήμερα, δὲν ἔχομε ἔργα-
 σίαν
 ταμπάρου, τὸ = ἡ κάπα
 τζάμια, τὰ = τὰ ματογυάλια
 τρούγγους, ὁ καὶ τρούγγ'σμα, τὸ =
 ἡ συνουσία
 τσέπους, ὁ = τὸ χρῆμα
 τραφή, ἡ = ἡ ὀκᾶ
 τράγειο, τὸ = ὁ ἀραβόσιτος
 τολίζου = ὀμιλῶ, γνωρίζω
 τσιρκώνω = κλέπτω
 τσιρκουμάτης ὁ = ὁ κλέπτης
 τροχός, ὁ = τὸ κρασί
 τροχεύου = πίνω
 φανούσου, ἡ = ἡ λάμπα
 φοράδι, τὸ = τὸ ξύλο
 φουραδιάρ'ς, ὁ = ὁ μαραγκός
 φουράω καὶ φουρῶ = ἔχω, εἶμαι
 φουντιάρα, ἡ = τὸ τσιγάρο
 ἄραξι μιὰ φουντιάρα = δῶσε ἕνα τσι-
 γάρο.
 φουσκοκοίλια, τὰ = φασόλια
 χαστουκίζου = τσακίζου
 ψάνα, ἡ = ἡ ρόκα, τὸ καλαμπόκι.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

ΙΔΙΩΜΑΤΙΣΜΟΙ

A

αγκωνάρι: πέτρα πελεκιστή, τοποθετημένη στη γωνία του σπιτιού

αναμέρση: έκανε στην άκρη

άναργος: ο αργός

ανθυροστόμια: πέτρες ίσιες

ανταμκό: αυτό που έχουμε κοινό

αντερένιο: άντερο

απολούσε: ενεργούσε, δεν συγκρατούσε, την άδειαζε, είχε ακράτεια

αργαλειός: ξύλινη κατασκευή ειδικά φτιαγμένη για να υφαίνει κουβέρτες, φλοκάτες κ.α

αρίδα: εργαλείο που ανοίγει τρύπες στο ξύλο

ασκί: δερμάτινο δοχείο

B

βαρυκόπος: ο κουρασμένος

βελέτζα: η κουβέρτα

βοζίλα: το ξύλο

Γ

γηνιά: γένος, σόι

γιοματίζουν: τρώνε

γούρμο: ώριμο

γριπίδα: κορνίζα

Δ

δράχτι: ξύλινο εργαλείο που επεξεργάζεται το μαλλί

Z

ζουρνάς: μουσικό όργανο

ζύγι: νήμα στάθμης

ζυγούρι: μεγάλο σε ηλικία αρνί

K

καβαλάρης: το τελευταίο ξύλο της στέγης που ένωνε τις τέσσερις γωνίες

κάλιουρα: η νύστα

καλούδια: τα δώρα

καλυβοθήκη: θήκη δερμάτινη η οποία περιέχει εργαλεία που καλύβωναν – πετάλωναν τα μουλάρια

καμιναραίοι: οι ασβεστάδες

καρβέλι: το ψωμί

κάρνο: το κάρβουνο

κατς: να κάτσει

κιουπάκια: πήλινα δοχεία που αποθηκεύουν τα τρόφιμα

κλειδοσάδες: αυτοί που έχτιζαν εσωτερικά, από το μέσα μέρος του σπιτιού

κοκοσούλες: οι καρύδες

κολοβός: αυτός που δεν έχει ουρά

κοπίδι: σουβλί, είναι διαφόρων ειδών, ανάλογα το μέγεθος του σουβλιού

κούδαρης: ο μάστορας

κουδαρίτικα: τα μαστορικά

Λ

λάγια: τα μαύρα

λαμπαδιά: η κάσα που στηρίζεται η πόρτα

Μ

μαδέρι: το ξύλινο δοκάρι

μάλαμα: χρυσός

μανταλώνω: περνάω το συρτή της πόρτας, αμπαρώνω.

μαντάνια : μηχανισμοί ξύλινοι που κινούνται με τη δύναμη του νερού, αλλιώς κοπάνια

μαντάρα: το μανιτάρι

μαντέμι: ορυκτό υλικό, από το οποίο έβγαινε η πέτρα και η άμμος

μαντεμιτζήδες: οι μάστοροι οι οποίοι επεξεργάζονται το υλικό, πέτρα και άμμος

ματρακάς: κοντό σφυρί και βαρύ, χρησιμοποιείται για το πελέκημα της πέτρας

μαχιές: ξύλινες γωνίες της στέγης

μουσαφίρης: ο επισκέπτης

μπαλντούμια: πλατιές ζωστήρες που κρατάνε το σαμάρι του ζώου. Το ενισχύουν να είναι πιο σταθερό και να μην φεύγει, ιδίως όταν το ζώο βρίσκεται στην κατηφόρα

μπίγκος: είδος εργαλείου, που από τη μια μεριά είναι σφυρί και από την άλλη σουβλί

μπλαροπαίδι: το μουλαροπαίδι

μπλαροσάνδες: ειδικές σανίδες που μπαίνουν στα πλαϊνά του ζώου προκειμένου να κουβαλήσει πέτρα και άμμο

μπλαρότσουλο: τσόλι (ύφασμα) από μαλί τράγου (τραγόμαλλο) φτιαγμένο, το οποίο το έριχναν πάνω από το σαμάρι του ζώου για να μην βρέχονται τα τρόφιμα η οτιδήποτε άλλο κουβαλούσαν

μπουγάτσα: ψωμί του γάμου, το κεντάνε από πάνω με διάφορες ζωγραφιές

μπροστέλα: το μπουλούκι των μαστόρων που προπορευότανε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού

N

νιός: ο νέος

νισάφι: περίμενε, κοντοστάσου, μην βιάζεσαι

νοντάς: το δωμάτιο που δεχόντουσαν τους επισκέπτες

ντάβανος: η αλογόμυγα

νταμάρι: το μέρος που επεξεργάζονταν η πέτρα και η άμμος

ντελάλης: αυτός που ανακοίνωνε τα νέα του χωριού

ντριλιά: το παντελόνι

Ξ

ξεντένεται: ξεντώνεται

ξυλοφάι: εργαλείο που τροχάει το ξύλο και του δίνει διάφορες μορφές

ξυστρί: εργαλείο που χρησιμοποιείται για το ξύσιμο των ζώων

O

οκά: μονάδα μέτρησης

οτρά: ο σπάγγος

ουργιές: μονάδα μέτρησης

Π

παπάδες: όρθια ξύλα (στημένα στο σπίτι)

παραμίνα: λεπτός λοστός που ανοίγει τρύπες στη πέτρα

πέταυρο: η σανίδα

πλάκα: πέτρα ψιλή

πλιατσικολόγοι: οι κλέφτες

πλειά: πια

πλουμπιστά: μαντίλια κεντημένα με χάντρες

προσφάι: το φαγητό που συνοδεύει το ψωμί

P

ρημοσπίτης: αυτός που δεν έχει σπίτι

ρόιδο: το ρόδι

Σ

σαμαροβέλονα: ειδική βελόνα που ράβουν τα σαμάρια

σβάρνα: εργαλείο ξύλινο που οργώνει το χωράφι

σεγάτσα: μεγάλο πριόνι

σέπεται: σαπίζει

σεράγια: το κτίριο, το παλάτι

σερκό: το αρσενικό

σκόφλα: τα φύλλα της συκιάς

σάγαμπρος: αυτός που όταν παντρεύεται μένει στο σπίτι της γυναίκας του

συγγούνια: γυναικείο ένδυμα χωρίς μανίκια

συμβάσουν: να τα συμφωνήσουν

σφαγιό: το σφαχτό

T

ταϊσάρι: ταϊστρα ζώων, υφασμάτινη σακούλα, η όποια φοριέται μπροστά στη μούρη τους για να τρώνε

ταχταρέλω: η γλώσσα η τραγουδίστρα

τέτζερη: η κατσαρόλα

τραϊ: ο τράγος, αρσενικό κατσίκι

τραχηλιά: το ρούχο που ακουμπάει πάνω στον τράχηλο, σβέρκο

τρουβάς: το σακούλι

τσαγκαροσούφλι: είδος σουβλιού που χρησιμοποιείται για το άνοιγμα τρύπας στο δέρμα

τσαούς: στρατιωτικό αξίωμα

τσαπράκι: ειδικό εργαλείο που ρυθμίζει τα «δόντια» του πριονιού

τσαρχοβέλινα: σκληρή βελόνα, ειδική για το ράψιμο των τσαρουχιών

τσόκι: το σφυρί

τσούπρα: η κόρη

τσουπωτή: η φουντωτή

τσοράπια: οι κάλτσες

Φ

φεγγίτια: παραθυράκια, τοποθετημένα ψηλά στο σπίτι, στη στέγη

φεζούλα: το φως

φιάκουνε: να φιάζουνε

φλοκιαστή: η φλοκάτη

φλούτρας: η πεταλούδα

φτσέλα: το βαρελάκι

Χ

χάλευε: γύρευε, ζητούσε

χειρόβουλο: το χέρι που έπιανε το στάχυ για να το κόψει με το δρεπάνι

χοροστάσι: ο χώρος που γίνονταν το πανηγύρι.

χτενιά: το καλέμι, με τη μόνη διαφορά ότι μπροστά είχε δόντια

Ψ

ψαλίδια: ξύλα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με βοήθησαν με οποιοδήποτε τρόπο να φέρω σε πέρας αυτή μου την εργασία - έρευνα, με τη βιβλιογραφία και τις πληροφορίες που μου παρείχαν και τον πολύτιμο χρόνο που μου αφιέρωσαν, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που δεν αναφέρονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Πράμαντα Τζουμέρκων – Ιωαννίνων», Ιστορία – Λαογραφία, Έκδοση αδελφότητας Πραμάντων «Η Αγία – Παρασκευή», Αθήνα, 1970
- Γιώργος Ευάγ. Τσίλης «Λαογραφικά Πραμάντων» Αθήνα 1990
- Νικηφόρος Στ. Παπαθεοδώρου «Τοπωνυμικό Πραμάντων», Γιάννινα 1999
- Ηλίας Σ. Δήμας «Χορευτική παράδοση της Ηπείρου», Αθήνα, 1993
- Περιοδικό «Γαϊόραμα», Τεύχος 21, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1997
- Εφημερίδα «Πράμαντα», τεύχος Νοεμβρίου – Δεκεμβρίου, αριθμός φύλλου 36, έτος 2000, έκδοση συλλόγου Πράμαντα Ιωαννίνων
- Απόσπασμα από τη μελέτη του Στέφανου Μπέττη «Ονοματολογία των χωριών Νομού Ιωαννίνων», σελ. 198 – 201
- «Άπειρος χώρος, Ήπειρος», μηνιαία επιθεώρηση ενημέρωσης και προβολής Ηπειρώτικων θεμάτων, τεύχος 18, Μάρτιος 2001

ΠΗΓΕΣ – ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΟΛΟΤΕΣ

1. Τραγουδάρας Χρήστος, ετών 60, χτίστης πέτρας - πετρατζής
2. Μεράντζας Χρήστος, ετών 90, χτίστης - μαντεμτζής
3. Γεροδήμος Σπύρος, ετών 80, μάστορας – ιδιότητα πελεκάνος
4. Γιαννηρίζος Δημήτρης, ετών 58, παπάς του χωριού
5. Τόδουλου Παρασκευή, ετών 67, πρόεδρος συλλόγου γυναικών Πραμάντων
6. Γεροδήμου Βασιλική, ετών 74, οικιακά
7. Τσακτσίρας Χρήστος, ετών 53, Δήμαρχος Πραμάντων